

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6, 106 74 Αθήνα, Τηλ.: 210 72 33 221-2, 210 72 33 216, Fax: 210 72 33 217,

Website: www.nchr.gr, E-mail: info@nchr.gr

ΕΛΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας.

Συστάσεις για την ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής Πολιτείας

27 Αυγούστου 2018

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) είναι το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει συσταθεί με το Ν 2667/1998 σύμφωνα με κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, τις «Αρχές των Παρισίων». Σε αυτήν μετέχουν πρόσωπα οριζόμενα από τριάντα δύο φορείς (ανεξάρτητες Αρχές, πανεπιστημιακές σχολές νομικών και πολιτικών επιστημών, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα και υπουργεία).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη	4
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	6
I. ΕΛΛΑΔΑ, <i>Chowdury</i> και λοιποί κατά Ελλάδα: απόφαση ορόσημο για την αποτελεσματική προστασία των εργαζόμενων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων με σκοπό την εργασιακή εκμετάλλευση και αναγκαστικής εργασίας	10
II. Η εμπορία ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και η αναγκαστική εργασία: από τη θεωρία στην πράξη	14
III. Το υφιστάμενο κανονιστικό και θεσμικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας	25
A. Το κανονιστικό πλαίσιο	25
Σε εθνικό επίπεδο	25
Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο	31
B. Το θεσμικό πλαίσιο	37
IV. Εφαρμογή και αποτίμηση του υφιστάμενου κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας	40
A. Πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και της αναγκαστικής εργασίας	43
B. Προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας	46
Γ. Αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας	58
V. Το φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, η αναγκαστική εργασία και η διάσταση της αδήλωτης εργασίας	62
VI. Εργασιακή εκμετάλλευση στον αγροτικό τομέα και περιστατικά ρατσιστικής βίας	65
VII. Συστάσεις	67
A. Πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και της αναγκαστικής εργασίας	67
B. Προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας	74
Γ. Αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας	77

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), στο πλαίσιο του θεσμικού της ρόλου ως του ανεξάρτητου συμβουλευτικού οργάνου της Πολιτείας σε θέματα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, έχει ασχοληθεί στο παρελθόν κατ' επανάληψη με το έλλειμμα αποτελεσματικής εφαρμογής του κανονιστικού πλαισίου αντιμετώπισης της εμπορίας ανθρώπων και την ανάγκη παράλληλης κατάλληλης ενίσχυσης τόσο της θεσμικής όσο και της ουσιαστικής προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων στην πράξη. Με αφορμή, μάλιστα, τις εγκληματικές ενέργειες στη Μανωλάδα, το 2013, εξέφρασε τον αποτροπιασμό της για τις καταστάσεις βαριάς προσβολής της αρχής του Κράτους Δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που εκμηδενίζουν την ανθρώπινη αξία, κλονίζουν την κοινωνική συνοχή και υποβαθμίζουν τον πολιτισμό μας, επισημαίνοντας ταυτόχρονα την υποχρέωση της Πολιτείας όχι μόνο να διασφαλίζει το σεβασμό του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ, αξιώνοντας από τις κρατικές Αρχές να απέχουν από πράξεις που παραβιάζουν το περιεχόμενό του, αλλά και να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την αποτελεσματική του απόλαυση στην πράξη και την έγκαιρη προστασία του από προσβολές τρίτων.

Ανταποκρινόμενη, για ακόμη μία φορά, με ευθύνη στην αποστολή που της έχει αναθέσει ο νομοθέτης ως του ανεξάρτητου Εθνικού Θεσμού για την προώθηση και την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΘΑΔ), η ΕΕΔΑ παρακολουθεί διαρκώς τα θέματα που άπτονται της προώθησης και προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ή/και αναγκαστικής εργασίας, συμπεριλαμβανομένης και της προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας στις διατάξεις του διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Σκοπός της είναι η επεξεργασία και διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής προς τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας για τη χωρίς καθυστέρηση ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής κυβέρνησης με την απόφαση ορόσημο του ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* και, κυρίως, με τις υποχρεώσεις της Χώρας που απορρέουν από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές δεσμεύσεις που έχει αναλάβει.

Μάλιστα, σε αναγνώριση του ρόλου της ως θεσμού-γέφυρα (*bridge builder*) μεταξύ του Κράτους και της Κοινωνίας των πολιτών που της αναγνωρίζει ο νομοθέτης, η ΕΕΔΑ διοργάνωσε ακρόαση προσώπων και φορέων με θέμα την ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής Πολιτείας με την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση της «Μανωλάδας». Κατά την ακρόαση αυτή, η οποία πραγματοποιήθηκε στα γραφεία της ΕΕΔΑ, στις 23 Νοεμβρίου 2017, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αναγκαστικής εργασίας, καθώς επίσης και στην αποδεδειγμένη ανάγκη διαμόρφωσης συγκεκριμένου στρατηγικού πλάνου από την ελληνική Πολιτεία για την αντιμετώπιση αντίστοιχων φαινομένων, τόσο σε επίπεδο πρόληψης όσο και σε επίπεδο καταστολής.

Εστιάζοντας, συνεπώς, στον εμβληματικό χαρακτήρα της απόφασης του ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*, καθώς πρόκειται για την πρώτη απόφασή του στην οποία εξετάζει την περίπτωση της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης στον αγροτικό τομέα,

και επανερχόμενη ουσιαστικά σε παλαιότερες και πάγια – δυστυχώς – επαναλαμβανόμενες Συστάσεις της, η ΕΕΔΑ επιχειρεί σε ένα πρώτο επίπεδο μια πιο εστιασμένη προσέγγιση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, αναδεικνύοντας την ιδιαίτερη σύνδεση μεταξύ εμπορίας ανθρώπων και αναγκαστικής εργασίας και καταγράφοντας το υφιστάμενο κανονιστικό και θεσμικό πλαίσιο για την καταπολέμησή του. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η ΕΕΔΑ προβαίνει στην αξιολόγηση της εφαρμογής του κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου στην πράξη, με ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα πρόληψης της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας, προώθησης και προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων, καθώς επίσης και αποτελεσματικής διερεύνησης και δίωξης των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων και των περιπτώσεων σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης. Μέσω της προσέγγισης αυτής, η ΕΕΔΑ αναδεικνύει την ιδιαίτερη σχέση που παρατηρείται μεταξύ του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα και καταγράφει με μεγάλη ανησυχία τη διασύνδεση της εργασιακής εκμετάλλευσης στον αγροτικό τομέα με την εκδήλωση – πολλές φορές μάλιστα ακραίας – ρατσιστικής συμπεριφοράς. Τέλος, σε συνέχεια των πιο πάνω παρατηρήσεων και λαμβανομένης υπόψη της επείγουσας ανάγκης για άμεση αποτελεσματική αντιμετώπιση τόσο του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, όσο και της σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης γενικότερα, η ΕΕΔΑ καταλήγει στη διατύπωση συγκεκριμένων συστάσεων και προτάσεων για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων για την αποτελεσματική καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας, και κατ' επέκταση την ουσιαστική συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΕΔΑ στην υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* (υπόθεση «Μανωλάδας»).

ΕΕΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας.
Συστάσεις για την ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής Πολιτείας*

«1. Κανείς δεν μπορεί να κρατηθεί σε δουλεία ή ειλωτεία.

2. Κανείς δεν μπορεί να υποχρεωθεί σε αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία [...]».

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, άρθρο 4

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), στο πλαίσιο του θεσμικού της ρόλου ως του ανεξάρτητου συμβουλευτικού οργάνου της Πολιτείας σε θέματα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, έχει ασχοληθεί στο παρελθόν κατ' επανάληψη με το έλλειμμα αποτελεσματικής εφαρμογής του κανονιστικού πλαισίου αντιμετώπισης της εμπορίας ανθρώπων (*trafficking in human beings*) και την ανάγκη παράλληλης κατάλληλης ενίσχυσης τόσο της θεσμικής όσο και της ουσιαστικής προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας στην πράξη, υιοθετώντας ένα πλαίσιο θέσεων και προτάσεων για την αποτελεσματική καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων¹.

---

* Το παρόν κείμενο Συστάσεων εγκρίθηκε από την Ολομέλεια της ΕΕΔΑ, στις 27 Αυγούστου 2018. Εισηγητές: Ε. Βαρχαλαμά, Β' Αντιπρόεδρος της ΕΕΔΑ και Ρ. Φράγκου, Επιστημονική συνεργάτιδα της ΕΕΔΑ.

¹ ΕΕΔΑ, *Κρίσεις για το ΣχΝ για την «καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας ανηλίκων και γενικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και αρωγή στα θύματα των πράξεων αυτών*, 28.2.2002, διαθέσιμες σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/emporია anthrwpwn/nomosxedio_gia_swmatemporια2002.pdf, Διεθνείς Συμβάσεις Προστασίας Μεταναστών Εργαζόμενων και η θέση της Ελλάδας, 12.12.2002, διαθέσιμο σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/protaseis_eπι_nomoth_keimenwn/diethneis_symvaseis_metanastwn_ergazom_enwn2002.pdf, Απόφαση για κατάθεση πρότασης προς τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές για επικύρωση: α. της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για ανάληψη δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων και β. του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού, σχετικά με την πώληση παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, 9.3.2006, διαθέσιμη σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/protaseis_eπι_nomoth_keimenwn/epikirosi_simvaseon_2006.pdf, Θέσεις και προτάσεις για το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα, 14.6.2007, διαθέσιμες σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/emporια_anthrwpwn/Apofasi_gia_trafficking.08.2007.pdf, Δικαίωμα στην Υγεία των Μεταναστών χωρίς Νόμιμα Έγγραφα Παραμονής, 8.11.2007, διαθέσιμο σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/apofasi_ygeia_metanastes2007.pdf, Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD), 15.1.2015, διαθέσιμες: <http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/diakriseis/EEΔΑ%20CERD%202015.pdf>, Παρατηρήσεις για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD) στην Ελλάδα, 11.7.2016, διαθέσιμες σε: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/GRC/INT_CERD_IFN_GRC_24494_E.pdf, Ανακοίνωση για το Σ/Ν του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που κατατέθηκε στη Βουλή στις 9.11.2016 με τίτλο «Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία και της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζόμενων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζόμενων, ΙΙ) λήψη αναγκαίων μέτρων συμμόρφωσης με τα άρθρα 22, 23, 30, 31, παρ. 1, 32 και 34 του Κανονισμού 596/2014 για την κατάχρηση της αγοράς και την κατάργηση της Οδηγίας 2003/6/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του

2. Κεντρική διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι ο υποβιβασμός των διακινούμενων ατόμων από υποκείμενα σε *res*, δηλαδή σε αντικείμενα, καθιστά το *trafficking* μια μορφή δουλεμπορίου του 21^{ου} αιώνα και μια «παγκοσμιοποιημένη» εκδοχή της μαστροπείας. Λαμβάνοντας επίσης υπόψη την πολυπλοκότητα του φαινομένου, που από τη φύση του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με πολλούς επιμέρους τομείς, όπως είναι η μεταναστευτική πολιτική, το οργανωμένο έγκλημα, η πορνεία, η αναγκαστική εργασία, η βία κατά γυναικών και παιδιών, τα κυκλώματα παιδεραστών, η κοινωνική παθολογία που αντανακλούν αυτά τα φαινόμενα², η ΕΕΔΑ έχει απευθύνει συστάσεις σε όλους τους αρμόδιους φορείς της ελληνικής Πολιτείας και θα συνεχίσει να συνεργάζεται μαζί τους, καθώς και με την Κοινωνία των πολιτών, προκειμένου να συμβάλει με τον αποτελεσματικότερο δυνατό τρόπο στην αντιμετώπιση της σύνθετης αυτής πρόκλησης.

3. Με αφορμή τις εγκληματικές ενέργειες στη Μανωλάδα, το 2013, η ΕΕΔΑ εξέφρασε τον αποτροπιασμό της για τις καταστάσεις βαριάς προσβολής της αρχής του Κράτους Δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που εκμηδενίζουν την ανθρώπινη αξία, κλονίζουν την κοινωνική συνοχή και υποβαθμίζουν τον πολιτισμό μας, επισημαίνοντας ταυτόχρονα την υποχρέωση της Πολιτείας όχι μόνο να διασφαλίζει το σεβασμό του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ, αξιώνοντας από τις κρατικές Αρχές να απέχουν από πράξεις που παραβιάζουν το περιεχόμενό του, αλλά και να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την αποτελεσματική του απόλαυση στην πράξη και την έγκαιρη προστασία του από προσβολές τρίτων³. Υπενθυμίζοντας, για ακόμη μία φορά, ότι η βάνουση και εξευτελιστική αυτή μεταχείριση των ανθρώπων παραβιάζει κατάφωρα κανόνες του Συντάγματος και του ευρωπαϊκού και διεθνούς δικαίου, οι οποίοι κατοχυρώνουν το σεβασμό και την προστασία της αξίας κάθε ανθρώπου, της ζωής και της σωματικής ακεραιότητάς του, απαγορεύουν τη δουλεία και κάθε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση καθώς και τη σωματεμπορία, επιβάλλουν δίκαιες και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, ισότητα αμοιβών, κοινωνική ασφάλιση και αρωγή και προστασία της υγείας, η ΕΕΔΑ τόνισε την υποχρέωση όλων των αρμόδιων κρατικών Αρχών να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση όλων ανεξαιρέτως των δικαιωμάτων του ανθρώπου, χωρίς καμιά διάκριση⁴. Ήδη από το 2013 και ενόψει του σοβαρού αντικτύπου στην επιχειρησιακή ετοιμότητα και αποτελεσματικότητα των ελεγκτικών μηχανισμών λόγω της οξυνόμενης οικονομικής κρίσης και των διαδοχικών μέτρων λιτότητας που εφαρμόζονταν στη

Συμβουλίου και των οδηγιών της Επιτροπής 2003/124/EK, 2003/125/EK και 2004/72/EK και ενσωμάτωση της Οδηγίας 2014/57/ΕΕ περί ποινικών κυρώσεων για την κατάχρηση αγοράς και της εκτελεστικής Οδηγίας 2015/2392, III) ενσωμάτωση της Οδηγίας 2014/62 σχετικά με την προστασία του ευρώ και άλλων νομισμάτων από την παραχάραξη και την κιβδηλεία μέσω του ποινικού δικαίου, και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίου 2000/383/ΔΕΥ του Συμβουλίου και IV) Σύσταση Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρέσιων στα σώματα ασφαλείας και τους υπαλλήλους των καταστημάτων κράτησης», 17.11.2016, διαθέσιμο σε: <http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/astunomia/polynomosxedio2016.pdf>.

² ΕΕΔΑ, Θέσεις και προτάσεις για το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα, *op.cit.*, σελ. 1.

³ ΕΕΔΑ, Συνθήκες εργασίας και διαβίωσης αλλοδαπών εργαζόμενων: η ευθύνη της Πολιτείας για τη βάνουση εκμετάλλευση συνανθρώπων μας, Δελτίο Τύπου, 29 Απριλίου 2013, διαθέσιμο σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/nea_epikairothta/deltia_tupou/eeda.manolada.29.4.13.pdf.

⁴ *Ibidem*.

Χώρα, η ΕΕΔΑ είχε αναφερθεί στην υποχρέωση όλων των κρατικών οργάνων όχι μόνο να μην προβαίνουν σε συμπεριφορές αντίθετες με το περιεχόμενο του άρθρου 4 ΕΣΔΑ, αλλά και να λαμβάνουν έγκαιρα τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέτρα – νομοθετικά, διοικητικά και δικαστικά – ώστε, αφενός, να διευκολύνουν και να διασφαλίζουν την αποτελεσματική άσκηση και απόλαυση του συγκεκριμένου δικαιώματος, αφετέρου, να προστατεύουν το δικαίωμα, αποτρέποντας προσβολές και επεμβάσεις εκ μέρους τρίτων (ιδιωτών).

4. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕΔΑ παρακολουθεί διαρκώς τα θέματα αυτά, συμπεριλαμβανομένης και της προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας στις διατάξεις του διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου με σκοπό την επεξεργασία και διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής προς τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας για τη χωρίς καθυστέρηση ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής κυβέρνησης με την απόφαση ορόσημο του ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* και, κυρίως, με τις υποχρεώσεις της Χώρας που απορρέουν από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές δεσμεύσεις που έχει αναλάβει.

5. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η ΕΕΔΑ, ως Εθνικός Θεσμός για την προώθηση και την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΘΑΔ), μεριμνά για την προώθηση, ειδικά, και της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη Χώρα μας⁵, αναλαμβάνοντας προς το σκοπό, ήδη από το Δεκέμβριο του 2015, σε συνεννόηση και με το ΕΔΔΑ, την πρωτοβουλία να διαθέτει μεταφρασμένα στα Ελληνικά τα Θεματικά δελτία νομολογίας που αυτό διαθέτει στην ιστοσελίδα του⁶. Μεταξύ των Θεματικών δελτίων που έχουν ήδη μεταφραστεί, άλλωστε, και διατίθενται τόσο από την επίσημη ιστοσελίδα του ΕΔΔΑ⁷, όσο και από την επίσημη ιστοσελίδα της ΕΕΔΑ⁸ είναι και αυτά που αφορούν στις θεματικές της Εμπορίας ανθρώπων⁹ και της Δουλείας, της ειλωτείας και της αναγκαστικής εργασίας¹⁰.

6. Προς το σκοπό αυτό, άλλωστε, και σε αναγνώριση του ρόλου της ως θεσμού-γέφυρα (*bridge builder*) μεταξύ του Κράτους και της Κοινωνίας των πολιτών που της αναγνωρίζει ο νομοθέτης, η ΕΕΔΑ, αξιοποιώντας την αρμοδιότητά της να «[καλέσει] κατά την κρίση της σε ακρόαση πρόσωπα, τα οποία μπορεί να διευκολύνουν το έργο της με την παρουσίαση προσωπικών εμπειριών ή τη διατύπωση απόψεων σχετικών με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου» (άρθρο 4, παρ. 5, Ν 2667/1998), διοργάνωσε ακρόαση προσώπων και φορέων με θέμα την ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής Πολιτείας με την απόφαση του ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* (υπόθεση

⁵ Βλ. και High-level Conference on the “Implementation of the European Convention on Human Rights, our shared responsibility”, [Brussels Declaration](#), 27.4.2015.

⁶ CEDH, *Les fiches thématiques seront désormais traduites en grec*, Communiqué de presse du Greffier de la Cour, CEDH 233 (2016), 29 Ιουνίου 2016, διαθέσιμο σε: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5421509-6787679>.

⁷ ΕΔΔΑ, Θεματικά δελτία νομολογίας [στην ελληνική γλώσσα], διαθέσιμα σε: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets/greek&c=fr>.

⁸ ΕΕΔΑ, Θεματικά Δελτία Νομολογίας ΕΔΔΑ στην ελληνική γλώσσα, διαθέσιμα σε: <http://www.nchr.gr/>.

⁹ ΕΔΔΑ, Θεματικό Δελτίο – Εμπορία ανθρώπων, διαθέσιμο σε: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Trafficking_ELL.pdf.

¹⁰ ΕΔΔΑ, Θεματικό Δελτίο – Δουλεία, ειλωτεία και αναγκαστική εργασία, διαθέσιμο σε: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Forced_labour_ELL.pdf.

«Μανωλάδας»¹¹. Κατά την ακρόαση αυτή, η οποία πραγματοποιήθηκε στα γραφεία της ΕΕΔΑ, στις 23 Νοεμβρίου 2017, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αναγκαστικής εργασίας, καθώς επίσης και στην αποδεδειγμένη ανάγκη διαμόρφωσης συγκεκριμένου στρατηγικού πλάνου από την ελληνική Πολιτεία για την αντιμετώπιση αντίστοιχων φαινομένων, τόσο σε επίπεδο πρόληψης όσο και σε επίπεδο καταστολής.

7. Υπό το φως των πιο πάνω επισημάνσεων, η ΕΕΔΑ, τονίζοντας τον εμβληματικό χαρακτήρα της απόφασης του ΕΔΔΑ στην «υπόθεση της Μανωλάδας» για την προστασία των εργαζόμενων μεταναστών (I) και επανερχόμενη ουσιαστικά σε παλαιότερες και πάγια – δυστυχώς – επαναλαμβανόμενες Συστάσεις της, επιχειρεί σε ένα πρώτο επίπεδο μια πιο εστιασμένη προσέγγιση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, αναδεικνύοντας την ιδιαίτερη σύνδεση μεταξύ εμπορίας ανθρώπων και αναγκαστικής εργασίας (II) και καταγράφοντας το υφιστάμενο κανονιστικό και θεσμικό πλαίσιο για την καταπολέμησή του (III). Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η ΕΕΔΑ προβαίνει στην αξιολόγηση της εφαρμογής του κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου στην πράξη, με ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα πρόληψης της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας, προώθησης και προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων, καθώς επίσης και αποτελεσματικής διερεύνησης και δίωξης των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων και των περιπτώσεων σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης (IV). Μέσω της προσέγγισης αυτής, η ΕΕΔΑ αναδεικνύει την ιδιαίτερη σχέση που παρατηρείται μεταξύ του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα (V), καταγράφει με μεγάλη ανησυχία τη διασύνδεση της εργασιακής εκμετάλλευσης στον αγροτικό τομέα με την εκδήλωση – πολλές φορές μάλιστα ακραίας – ρατσιστικής συμπεριφοράς (VI) και καταλήγει στη διατύπωση συγκεκριμένων συστάσεων και προτάσεων για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων για την αποτελεσματική καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας, και κατ' επέκταση την ουσιαστική συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* (υπόθεση «Μανωλάδας») (VII).

¹¹ Στην ακρόαση προσώπων και φορέων που διοργάνωσε η ΕΕΔΑ, παρευρέθηκαν εκπρόσωποι του Ενιαίου Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΦΚΑ), ο Υποδιοικητής του κύριος Δ. Τσακίρης και επιχειρησιακά στελέχη, ο Ειδικός Γραμματέας ΣΕΠΕ κύριος Α. Ηλιόπουλος, ο Εθνικός Εισηγητής για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων κύριος Η. Μοσκόφ, εκπρόσωποι του Υπουργείου Υγείας ο κύριος Ι. Μαστρογιάννης και η κυρία Παναγιώτου, εκπρόσωποι της Εταιρίας Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες η κυρία Μ. Στενιώτη, η κυρία Α. Αληδρομίτη και η κυρία Ν. Μεθενίτου, ο Πρόεδρος της Εταιρίας Δικαστικών Μελετών κύριος Ι. Χαμηλοθώρης, εκπρόσωπος του Γραφείου της Ύπατης Αρμοστείας ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα η κυρία Ξ. Πασσά, εκπρόσωποι του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας ο κύριος Σ. Πουλαράκης και ο κύριος Ι. Ανωαρ, καθώς επίσης και ο Συνήγορος χειριστής της υπόθεσης *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* κύριος Β. Κερασιώτης. Την ΕΕΔΑ εκπροσώπησαν το Προεδρείο της, αποτελούμενο από τον Πρόεδρο της ΕΕΔΑ κύριο Γ. Σταυρόπουλο, την Α΄ Αντιπρόεδρο κυρία Μ. Γαβουνέλη και τη Β΄ Αντιπρόεδρο κυρία Ε. Βαρχαλαμά, ενώ στην ακρόαση συμμετείχαν και τα Μέλη της ΕΕΔΑ ο κύριος Σ. Απέργης, ο κύριος Φ. Ιατρέλλης, η κυρία Ι. Καμτσίδου, ο κύριος Κ. Κιντής, η κυρία Σ. Λασκαρίδου, η κυρία Π. Παπαδοπούλου, ο κύριος Β. Τζούφης και ο κύριος Β. Χρονόπουλος.

I. ΕΔΔΑ, CHOWDURY ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΙ ΚΑΤΑ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΑΠΟΦΑΣΗ ΟΡΟΣΗΜΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

8. Η απουσία ρητής αναφοράς της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) στην απαγόρευση της εμπορίας ανθρώπων δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση την άρνηση της κοινωνικοηθικής της απαξίας από τον ευρωπαϊκό νομοθέτη. Πολύ περισσότερο, δεν συνεπάγεται την άρνηση αναγνώρισης των ανησυχητικών διαστάσεων που παίρνει το παγκόσμιο φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων¹². Η νομολογιακή εφαρμογή του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ, οι διατάξεις του οποίου απαγορεύουν τρεις σοβαρές μορφές παραβίασης της προσωπικής ελευθερίας: τη δουλεία, την ειλωτεία και την αναγκαστική εργασία, υπήρξε για μεγάλο χρονικό διάστημα μάλλον όχι τόσο συχνή, κυρίως λόγω της διαφαινόμενης εξάλειψης των φαινομένων αυτών στα σύγχρονα ευρωπαϊκά Κράτη δικαίου. Δυστυχώς, η εμφάνιση νέων μορφών δουλείας έχει οδηγήσει το Δικαστήριο του Στρασβούργου σε μια ερμηνευτική επαναπροσέγγιση του κανονιστικού περιεχομένου του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ¹³. Ενδεικτική είναι η αυξητική τάση που παρουσιάζουν οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ, οι οποίες διαπιστώνουν παραβίαση των διατάξεων του άρθρου 4, ιδίως από το 2005 και την απόφαση *Siliadin κατά Γαλλίας*¹⁴, ενώ πιο πρόσφατα, στην απόφαση *L.E. κατά Ελλάδας*¹⁵, το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε την εφαρμογή του άρθρου 4 σε περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων.

9. Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης και καταπολέμησης αυτής της «σύγχρονης μορφής δουλείας»¹⁶ και ενόψει των αυξανόμενων προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, εντάσσεται, μεταξύ άλλων, η εμβληματική για την προστασία των θυμάτων της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας ελληνικού ενδιαφέροντος απόφαση του ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας*¹⁷, ευρέως γνωστή και ως «απόφαση για τη Μανωλάδα». Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι το ίδιο το ΕΔΔΑ την έχει κατατάξει μεταξύ των σπουδαιότερων αποφάσεών του, καθώς χαρακτηρίζεται ως απόφαση που αξιολογείται για τις εκθέσεις υποθέσεων (*Importance Level: Case*

---

¹² Ενδιαφέρον παρουσιάζει σχετικά η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), σύμφωνα με την οποία η απουσία ρητής αναφοράς στην εμπορία ανθρώπων στην ΕΣΔΑ δεν προκαλεί έκπληξη, στο βαθμό που πηγή έμπνευσης της Σύμβασης υπήρξε η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 1948 και δεν περιλάμβανε καμία ρητή αναφορά στην εμπορία ανθρώπων. Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνει το ΕΔΔΑ, η ΕΣΔΑ είναι ένα ζωντανό κείμενο που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών. Λαμβανομένου, συνεπώς, υπόψη ότι η εμπορία ανθρώπων συνιστά ένα παγκόσμιο φαινόμενο με σημαντικά αυξητικές τάσεις τα τελευταία χρόνια, η απαγόρευση της γίνεται δεκτό ότι εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ. Η έκταση, δε, του προβλήματος της εμπορίας ανθρώπων και η διαπίστωση της ανάγκης για τη λήψη μέτρων καταπολέμησής της αποδεικνύονται έμπρακτα από την πληθώρα διεθνών, περιφερειακών και ευρωπαϊκών κειμένων για τα δικαιώματα του ανθρώπου – μεταξύ των οποίων το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, 2000 και η Σύμβαση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, 2005 – που την απαγορεύουν ρητά (*Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* [αριθ. προσφυγής: 25965/04], 7.1.2010, παρ. 277-278).

¹³ Βλ. έτσι Μ. Καραβίας, «Άρθρο 4. Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων», σε *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, Λ. Α. Σισιλιάνος (διευθ.), Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η έκδοση, 2017, σελ. 152 επ. (ιδίως 153, 163).

¹⁴ ΕΔΔΑ, *Siliadin κατά Γαλλίας* [αριθ. προσφυγής: 73316/01], 26.7.2005.

¹⁵ ΕΔΔΑ, *L.E. κατά Ελλάδας* [αριθ. προσφυγής: 71545/12], 21.1.2016.

¹⁶ ΕΕΔΑ, *Θέσεις και προτάσεις για το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα*, 14.6.2007, σελ. 1, διαθέσιμες σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/emporია_anthrwpon/Apofasi_gia_trafficking.08.2007.pdf.

¹⁷ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017.

Reports) του Δικαστηρίου¹⁸. Πρόκειται, μάλιστα, για την πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ, στην οποία εξετάζεται η περίπτωση της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης στον αγροτικό τομέα. Πιο συγκεκριμένα, για πρώτη φορά το ΕΔΔΑ συνδέει την εμπορία ανθρώπων με την εκμετάλλευση της μεταναστευτικής εργασίας, κρίνοντας πολύ συγκεκριμένα ότι η εκμετάλλευση των εργαζόμενων μεταναστών συνιστά μορφή αναγκαστικής εργασίας και εμπορίας ανθρώπων και αναγνωρίζοντας ότι τα θύματα είχαν υποβληθεί σε αναγκαστική εργασία¹⁹.

10. Σε επίπεδο εκτέλεσης της απόφασης, η υπόθεση έχει κατηγοριοποιηθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης ως "leading case", υπόθεση δηλαδή που χαρακτηρίζεται – είτε από το ΕΔΔΑ άμεσα στην απόφασή του, είτε από την Επιτροπή Υπουργών κατά το στάδιο της εποπτείας της εκτέλεσης – ως ενδεικτική νέων διαρθρωτικών και/ή συστημικών προβλημάτων. Η διαβάθμιση αυτή της υπόθεσης ως "leading" συνεπάγεται την υιοθέτηση μιας σειράς νέων μέτρων για την πρόληψη παρεμφερών παραβιάσεων στο μέλλον και παραπέμπει σε μια ενισχυμένη διαδικασία εκτέλεσης (*enhanced procedure*), η οποία εφαρμόζεται, σύμφωνα με το Τμήμα του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Εκτέλεση των Αποφάσεων του ΕΔΔΑ, στις υποθέσεις που, λόγω της φύσης ή του είδους των ζητημάτων που εγείρουν, απαιτούν την κατά προτεραιότητα προσοχή της Επιτροπής Υπουργών²⁰. Η υποχρέωση, δε, σύνταξης Σχεδίου ή Έκθεσης Δράσης (*Action Plan* ή *Action Report*) από την πλευρά της Κυβέρνησης συνδέεται άρρηκτα με αυτήν την κατηγοριοποίηση της υπόθεσης.

11. Και είναι πράγματι ιδιαίτερα σημαντική η συγκεκριμένη απόφαση του Δικαστή του Στρασβούργου όχι μόνο για την ελληνική Πολιτεία, στο βαθμό που καταδικάζει φαινόμενα που είναι ανεπίτρεπτα σε ένα σύγχρονο Κράτος δικαίου και αφορούν στον πυρήνα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, μεταξύ των οποίων και ο σεβασμός της ίδιας της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας, αλλά και ευρύτερα για την προστασία των δικαιωμάτων των εργαζόμενων μεταναστών, για πολλούς λόγους. Αρχικά, γιατί, στην απόφαση της 30¹⁵ Μαρτίου 2017, το ΕΔΔΑ επισημαίνει ότι η εμπορία ανθρώπων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ, καθώς και ότι, σύμφωνα με το άρθρο 4Α της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, η εκμετάλλευση μέσω της εργασίας συνιστά μια μορφή εμπορίας²¹. Σε ένα δεύτερο χρόνο, γιατί το Δικαστήριο καταδικάζει το ελληνικό Κράτος για παραβίαση του άρθρου 4, παρ. 2, της ΕΣΔΑ, αναγνωρίζοντας ότι η εκμετάλλευση μέσω της εργασίας συνιστά μία από τις εκφάνσεις υπό τις οποίες εκδηλώνεται η εμπορία ανθρώπων²², ενώ

¹⁸ Βλ. σχετικά Case Details, *Chowdury and others v. Greece* [από τη βάση δεδομένων Hudoc], διαθέσιμα σε: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172701>.

¹⁹ Σε προηγούμενες αποφάσεις του (βλ. πχ *Siliadin κατά Γαλλίας* ή *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*), οι περιπτώσεις αναγκαστικής εργασίας και εμπορίας ανθρώπων αφορούσαν είτε παιδιά, είτε γυναίκες που παρείχαν οικιακές υπηρεσίες.

²⁰ Βλ. σχετικά CoE, Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, Glossary, διαθέσιμο σε: <https://www.coe.int/uk/web/execution/glossary#%2215005454%22:91>.

²¹ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 86, 92 και 93.

²² *Idem*, παρ. 93.

ταυτόχρονα – κι εδώ εντοπίζεται η μεγαλύτερη ίσως συμβολή του Δικαστή του Στρασβούργου στο δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου – σπεύδει να προσδιορίσει, με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια και αγνοώντας τυχόν τυπικά προσκόμματα, το περιεχόμενο των θετικών μέτρων, τα οποία καλούνται να λάβουν τα Κράτη μέρη στην ΕΣΔΑ για την αποτροπή των νέων μορφών δουλείας και την αποτελεσματική προστασία των θυμάτων εμπορίας και αναγκαστικής εργασίας²³. Αξίζει, δε, να σημειωθεί το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ μνημονεύει τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων ως πηγή διαμόρφωσης των θετικών υποχρεώσεων της Ελλάδας, παρά το γεγονός ότι κατά το χρόνο στον οποίο ανάγονται τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης η συγκεκριμένη Σύμβαση δεν είχε ακόμη τεθεί σε ισχύ στην Ελλάδα.

12. Βέβαια, οι 42 προσφεύγοντες, πολίτες Μπαγκλαντές, που στερούνταν νομιμοποιητικών εγγράφων και κατέστησαν θύματα αναγκαστικής εργασίας και εκμετάλλευσης στα φραουλοχώρα της Μανωλάδας, μπορεί να βρήκαν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (ΕΣΠ) που τους εκπροσώπησε στη διαδικασία ενώπιον του ΕΔΔΑ, τη δικαίωσή τους με την απόφαση αυτή, αποτελούν ωστόσο μέρος μόνο των συνολικά 100-150 εργατών που απέργησαν διεκδικώντας τους μισθούς τους, για να λάβουν ως απάντηση στις 17 Απριλίου 2013 πυροβολισμούς από τους επιστάτες-φύλακές τους, που έστειλαν 30 ανθρώπους (εκ των οποίων 21 εκ των προσφευγόντων) στο νοσοκομείο²⁴. Ωστόσο, η ΕΕΔΑ κρίνει σκόπιμο να επισημάνει ότι την «υπόθεση της Μανωλάδας» έχουν ακολουθήσει και περαιτέρω περιστατικά εργασιακής εκμετάλλευσης – και μάλιστα με ιδιαίτερα καταχρηστικούς όρους εργασίας – εργαζόμενων, κυρίως αλλοδαπών εργατών γης. Δυστυχώς, το γεγονός αυτό δεν αποτυπώνεται στην επίσημη Έκθεση δράσης των ελληνικών Αρχών σχετικά με τη συμμόρφωση με την απόφαση *Chowdury και λοιποί κ. Ελλάδα*, που κατατέθηκε προς συζήτηση κατά την 1324^η Συνάντηση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (Σεπτέμβριος 2018), όπου αναφέρεται ότι το περιστατικό της Μανωλάδας δεν ήταν παρά ένα «μεμονωμένο περιστατικό» («*un cas isolé*»), το οποίο έχει επαρκώς αντιμετωπιστεί από την ελληνική Πολιτεία και δεν χρήζει περαιτέρω εποπτείας από την Επιτροπή Υπουργών²⁵.

13. Άλλωστε, απτή απόδειξη της θλιβερής διαπίστωσης ότι δεν πρόκειται για «μεμονωμένο περιστατικό» συνιστά μεταξύ άλλων και η εκτενής αναφορά που κάνει το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην προειδοποίηση που είχε απευθύνει ο Συνήγορος του Πολίτη, το 2008, προς την

²³ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 103 επ. Βλ. σχετικά μεταξύ άλλων Η. Κουβαράς, «Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* (υπόθεση Μανωλάδα): η καταδίκη ενός ολόκληρου συστήματος καταναγκασμού και εκμετάλλευσης», *Τριμηνιαία Επιθεώρηση Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Εκδ. Σάκκουλα, 2018, υπό δημοσίευση.

²⁴ ΕΣΠ, *Οριστική η απόφαση δικαίωσης των θυμάτων της Μανωλάδας*, Δελτίο Τύπου, 14 Ιουλίου 2017.

²⁵ CoE, Comité des Ministres, *Communication de la Grèce concernant l'affaire Chowdury et autres c. Grèce (Requête n° 21884/15)*, DH-DD(2018)607, 13.6.2018, σελ. 12, διαθέσιμο σε: [http://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD\(2018\)607F](http://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD(2018)607F).

τότε πολιτική ηγεσία των αρμόδιων υπουργείων, τονίζοντας την αποτυχία της Πολιτείας να προστατεύσει τα θύματα, να διερευνήσει επαρκώς την υπόθεση και να τιμωρήσει τους υπαίτιους²⁶. Πράγματι, ήδη από το 2008, ο Συνήγορος του Πολίτη, με αφορμή καταγγελίες και δημοσιεύματα του Τύπου που έκαναν λόγο για εκμετάλλευση και κακομεταχείριση μεταναστών από παραγωγούς της περιοχής της Μανωλάδας, είχε απευθύνει επιστολή προς τους αρμόδιους τότε Υπουργούς Εσωτερικών, Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, Υγείας, Αγροτικής Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος, επισημαίνοντας, πέρα από τις απαράδεκτες σχέσεις εργασίας κάτω από τις οποίες φέρονταν να απασχολούνται οι μετανάστες, ότι ζούσαν σε καθεστώς ουσιαστικά περιορισμού της ελευθερίας τους, καθώς οι εργοδότες τους φαινόταν να έχουν δημιουργήσει ένα πλαίσιο ελέγχου των δραστηριοτήτων τους, ακόμη και στον ελεύθερο χρόνο των εργατών²⁷, ανάμεσα στους οποίους και σημαντικός αριθμός ανηλίκων. Περαιτέρω, σύμφωνα με την αναφορά του Συνηγόρου του Πολίτη, η πλήρης απουσία ελέγχων και φροντίδας της δημόσιας υγείας, σε συνδυασμό με τις ιδιαίτερα άσχημες συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής των παρεχόμενων στους αλλοδαπούς καταλυμάτων δημιουργούσαν σοβαρούς και εύλογους φόβους για την κατάσταση υγείας τόσο των αλλοδαπών εργαζόμενων, όσο και του ντόπιου ημεδαπού πληθυσμού²⁸. Οι προβληματισμοί του Συνηγόρου του Πολίτη, τους οποίους επαναδιατύπωσε το 2013, με αφορμή τη διαπίστωση του συγκυριακού χαρακτήρα των διενεργούμενων ελέγχων και τη μη αναζήτηση και συνακόλουθα αντιμετώπιση των αιτιών που συνεχίζουν να προκαλούν τη μη ανεκτή νομικά, κοινωνικά και ηθικά κατάσταση σε όλη την ελληνική επικράτεια²⁹, συνηγορούν στο συμπέρασμα της παρούσας έκθεσης για την απουσία του Κράτους και την έλλειψη της δημόσιας ρύθμισης από τομείς της κοινωνικής ζωής, ιδίως όταν πλήττονται ευπαθείς κοινωνικές ομάδες³⁰ και προφανώς συμβάλλουν στη διαπίστωση ότι δεν πρόκειται για μεμονωμένα περιστατικά.

²⁶ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 48-53. Για την παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη βλ. σχετικά ΣτΠ, *Παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα των αλλοδαπών εργατών στις αγροτικές καλλιέργειες της Ηλείας (Νέα Μανωλάδα)*, 22.4.2008, διαθέσιμο σε: <https://www.synigoros.gr/resources/eggrafo--2.pdf>.

²⁷ ΣτΠ, *Παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα των αλλοδαπών εργατών στις αγροτικές καλλιέργειες της Ηλείας (Νέα Μανωλάδα)*, *op.cit.*, σελ. 1.

²⁸ *Idem*, σελ. 2.

²⁹ ΣτΠ, *Συμμετοχή του Συνηγόρου του Πολίτη στη συνεδρίαση της Επιτροπής Ισότητας, Νεολαίας και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Βουλής για τα γεγονότα στη Νέα Μανωλάδα*, Δελτίο Τύπου, 24.4.2013.

³⁰ Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 51 και ΣτΠ, *Παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα των αλλοδαπών εργατών στις αγροτικές καλλιέργειες της Ηλείας (Νέα Μανωλάδα)*, *op.cit.*, σελ. 2-3. Σχετικά με την απουσία του Κράτους και την ανοχή των αρμόδιων κρατικών Αρχών, ο Συνήγορος του Πολίτη έχει κάνει σχετικές αναφορές και σε μεταγενέστερες εκθέσεις του, βλ. μεταξύ άλλων ΣτΠ, *Καταπολέμηση των διακρίσεων, Ειδική Έκθεση 2013 (άρθρο 20, παράγρ. 3 Ν 3304/2005)*, σελ. 101-102, καθώς επίσης και *Ειδική Έκθεση (Νόμος 3094/2003 «Συνήγορος του Πολίτη και άλλες διατάξεις»*, παρ. 5 άρθρου 3). *Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του*, Σεπτέμβριος 2013, σελ. 30-31.

II. Η ΕΜΠΟΡΙΑ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΓΙΑ ΣΚΟΠΟΥΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

14. Το φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση του προσώπου που το υφίσταται συνιστά πράγματι μία «σύγχρονη μορφή δουλείας»³¹, μια νέα πρακτική που προσομοιάζει στη δουλεία (*slavery-like practice*)³². Προτού γίνει αναφορά στους αριθμούς και τα συναφή στατιστικά δεδομένα για την εμπορία ανθρώπων, με έμφαση στην εμπορία για λόγους εργασιακής εκμετάλλευσης και την αναγκαστική εργασία, και για λόγους μεθοδολογικής ακρίβειας, σκόπιμο είναι να εντοπιστεί ως σημείο αναφοράς ένας περιεκτικός και κοινώς αποδεκτός εννοιολογικός προσδιορισμός τόσο για το φαινόμενο της εμπορίας γενικά, όσο και για την εργασιακή εκμετάλλευση και την αναγκαστική εργασία.

15. Πιο συγκεκριμένα, ο πληρέστερος και συνεκτικότερος μέχρι σήμερα ορισμός της εμπορίας ανθρώπων αντλείται από το *Πρωτόκολλο για την αποτροπή, την καταστολή και την τιμωρία της παράνομης διακίνησης προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση, ιδιαίτερα των γυναικών και των παιδιών* (Πρωτόκολλο του Πατέρμο), το οποίο υπογράφηκε στο Πατέρμο της Ιταλίας, το Δεκέμβριο του 2000, τέθηκε σε ισχύ το 2003 και κυρώθηκε από την Ελλάδα το 2010³³. Σύμφωνα με το άρθρο 3 (α) του Πρωτοκόλλου, με τον όρο «*διακίνηση προσώπων*» νοείται η στρατολόγηση, μεταφορά, μετακίνηση, παροχή καταλύματος ή υποδοχή προσώπων, με την απειλή ή χρήση βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, με απαγωγή, εξαπάτηση, παραπλάνηση, κατάχρηση εξουσίας ή ενόχλησης ή με παροχή ή αποδοχή χρημάτων ή ωφελημάτων για να επιτευχθεί η συγκατάθεση προσώπου που έχει τον έλεγχο άλλου προσώπου, με σκοπό την εκμετάλλευση. Η εκμετάλλευση περιλαμβάνει, τουλάχιστον, την εκμετάλλευση της πορνείας άλλων ή άλλες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης, την αναγκαστική εργασία ή παροχή υπηρεσιών, τη δουλεία ή πρακτικές παρόμοιες με τη δουλεία, την ειλωτεία ή την αφαίρεση οργάνων». Ο ίδιος ορισμός επαναλαμβάνεται και στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, η οποία υπογράφηκε στη Βαρσοβία της Πολωνίας, το 2005, τέθηκε σε ισχύ το 2008 και κυρώθηκε από την Ελλάδα το 2013³⁴, καθώς επίσης και στην Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και την προστασία των θυμάτων της³⁵.

16. Σύμφωνα με την Επεξηγηματική Έκθεση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης, η εμπορία ανθρώπων συνίσταται στο συνδυασμό τριών συστατικών στοιχείων τα οποία πρέπει να συνυπάρχουν για να μπορέσει να θεωρηθεί μια συμπεριφορά ως εμπορία:

- μια πράξη (πρόσληψη, μεταφορά, φύλαξη ή υποδοχή προσώπων),

³¹ ΕΕΔΑ, *Θέσεις και προτάσεις για το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα*, *op.cit.*, σελ. 1.

³² S. Scarpa, *Trafficking in Human Beings: Modern Slavery*, Oxford University Press, 2008, σελ. 4.

³³ Ν 3875/2010 για την «κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος και των τριών Πρωτοκόλλων αυτής και συναφείς διατάξεις» (ΦΕΚ 158/Α/20.9.2010).

³⁴ Ν 4216/2013 για την «κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων» (ΦΕΚ 266/Α/10.12.2013).

³⁵ Η οποία ενσωματώνεται στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν 4198/2013 «Πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και προστασία των θυμάτων αυτής και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 215/Α/11.10.2013).

- με τη χρήση μέσων που συνίστανται σε απειλή ή χρήση βίας ή άλλων μορφών επιβολής, απαγωγή, απάτη ή εξαπάτηση, κατάχρηση εξουσίας, ευάλωτη θέση, προσφορά ή αποδοχή πληρωμής ή οφέλους για να εκμαιευθεί η συναίνεση ενός προσώπου που ασκεί έλεγχο σε άλλο πρόσωπο,

- προς το σκοπό της εκμετάλλευσης που περιλαμβάνει κατ' ελάχιστο την εκμετάλλευση της πορνείας άλλων προσώπων ή άλλων μορφών σεξουαλικής εκμετάλλευσης, αναγκαστικής εργασίας ή υπηρεσιών, δουλείας ή πρακτικών παρομοίων με τη δουλεία, ή εξαγωγή οργάνων³⁶.

17. Για να θεωρηθεί μια συμπεριφορά ως εμπορία χρειάζεται να συγκεντρώνει στοιχεία και από τις τρεις κατηγορίες, όπως, ενδεικτικά, πρόσληψη (στρατολόγηση) προσώπων με εξαπάτησή τους προς το σκοπό σεξουαλικής τους εκμετάλλευσης (πορνείας). Εάν ωστόσο πρόκειται για πράξεις που αφορούν σε παιδιά, η πράξη θεωρείται ως εμπορία ακόμη κι αν δεν έγινε χρήση μέσων που συνίστανται σε απειλή ή χρήση βίας ή άλλων μορφών επιβολής³⁷.

18. Ο ορισμός αυτός διαφοροποιεί τις πράξεις που υπάγονται στην εμπορία ανθρώπων από άλλες ενέργειες, όπως για παράδειγμα η παράνομη εισαγωγή μεταναστών (*smuggling*), όπου η εγκληματική ενέργεια συνίσταται στην μεταφορά με ανταλλάγματα και παράνομη εισαγωγή, χωρίς όμως το στοιχείο της μετέπειτα εκμετάλλευσης των ατόμων που μεταφέρονται ή της εργασίας τους. Από την άλλη πλευρά, ο ορισμός περιλαμβάνει κάθε είδους εκμετάλλευση (π.χ. αναγκαστική εργασία ή υπηρεσίες, σεξουαλική εκμετάλλευση, υποβολή σε καθεστώς δουλείας, εξαγωγή και πώληση οργάνων)³⁸.

19. Η εμπορία ανθρώπων δύναται να λάβει πολλές και ποικίλες μορφές, όπως μεταξύ άλλων η εργασιακή εκμετάλλευση ανδρών, γυναικών και παιδιών (αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία σε βιομηχανίες, αγροτικές εργασίες, οικοδομικές εργασίες ή οικιακή εργασία), η σεξουαλική εκμετάλλευση ανδρών, γυναικών και παιδιών (αναγκαστική πορνεία), η εκμετάλλευση παιδιών για επαιτεία ή διακίνηση ναρκωτικών, η εκμετάλλευση γυναικών και ανήλικων κοριτσιών για παράνομους γάμους και υιοθεσίες και η εκμετάλλευση ανδρών, γυναικών και παιδιών για αφαίρεση οργάνων³⁹. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι, λαμβανομένης υπόψη της δυναμικής εξέλιξης που παρουσιάζει το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων, «δεν δύναται να αποκλειστεί *a priori* η εμφάνιση νέων μορφών εκμετάλλευσης της εργασίας των θυμάτων

³⁶ CoE, Explanatory Report to the CoE Convention on Action against Trafficking in Human Beings, 16.5.2005, παρ. 74.

³⁷ *Idem*, παρ. 76.

³⁸ *Idem*, παρ. 77-78. Κοινός παρονομαστής, βέβαια, και των δύο παραμένει το γεγονός ότι αποτελούν μια άκρως επικερδή επιχείρηση για τους εμπόρους και τους διακινητές ανθρώπων. Γραφείο μελέτης και αντιμετώπισης Trafficking/ΚΕΕΛΠΝΟ/Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, *Trafficking and Smuggling. Από τον Ορισμό στην Πράξη*, Οκτώβριος, 2009, σελ. 6. Για τη διαφορά μεταξύ εμπορίας ανθρώπων και λαθραίας μεταφοράς μεταναστών, βλ. Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής, *Εμπορία και Εκμετάλλευση Ανθρώπων. Trafficking*, Οκτώβριος 2005, σελ. 7.

³⁹ Γραφείο μελέτης και αντιμετώπισης Trafficking, *Trafficking and Smuggling. Από τον Ορισμό στην Πράξη, op.cit.*, σελ. 5.

διακίνησης ανθρώπων. Κριτήριο για το χαρακτηρισμό μιας παρεχόμενης υπηρεσίας ή επαγγέλματος ως μορφής εκμετάλλευσης δεν είναι το είδος της δραστηριότητας που ασκείται και η οποία μπορεί να είναι καθ' όλα νόμιμη, αλλά η σχέση του θύματος με τον εργοδότη και οι συνθήκες υπό τις οποίες εργάζεται»⁴⁰.

20. Στο παρόν κείμενο Συστάσεων, η ΕΕΔΑ, στοχεύοντας ιδίως στην παρακολούθηση της συμμόρφωσης των αρμόδιων εθνικών Αρχών με την απόφαση του ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*, εστιάζει το ενδιαφέρον της στην εμπορία ανθρώπων με σκοπό την εργασιακή εκμετάλλευση. Σπεύδει, ωστόσο, να διευκρινίσει ότι σε καμία περίπτωση δεν παραγνωρίζει τη σημασία των υπόλοιπων μορφών εκμετάλλευσης, στις οποίες άλλωστε έχει αναφερθεί και στο παρελθόν⁴¹, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα ότι η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του ζητήματος υπαγορεύει τη σαφή οριοθέτηση του παρόντος κειμένου παρατηρήσεών της στο τμήμα εκείνο της εμπορίας ανθρώπων που αφορά αποκλειστικά στο εργασιακό *trafficking* και την αναγκαστική εργασία⁴².

21. Με τον όρο «αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία», νοείται, σύμφωνα με το άρθρο 2, παρ. 1, της Σύμβασης αριθ. 29 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) σχετικά με την αναγκαστική εργασία, «κάθε εργασία ή υπηρεσία που εκτελείται από οποιοδήποτε πρόσωπο με την απειλή οποιασδήποτε ποινής και για την οποία το πρόσωπο δεν έχει προσφερθεί εθελοντικά». Στο πλαίσιο, δε, του ορισμού αυτού της ΔΟΕ, αξίζει να επισημανθούν δύο κρίσιμα για την κατανόηση της έννοιας της αναγκαστικής εργασία σημεία: η έννοια της απειλής και ο εθελοντικός χαρακτήρας της προσφοράς του προσώπου. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη Συνολική έκθεση της ΔΟΕ για την αναγκαστική εργασία για το 2009, με τίτλο *Το κόστος του εξαναγκασμού*, η οποία συνιστά ουσιαστικά κείμενο παρακολούθησης της εφαρμογής της Διακήρυξης της ΔΟΕ σχετικά με τις θεμελιώδεις Αρχές και τα δικαιώματα της εργασίας, σε ό,τι αφορά καταρχάς στην απειλή αντίποινων, αυτή μπορεί να λάβει τις πλέον ποικίλες μορφές, από τις πιο ακραίες έως και ηπιότερες ψυχολογικού χαρακτήρα, όπως, ενδεικτικά, η απειλή κατά παράνομων εργαζόμενων ότι θα καταγγελθούν στην Αστυνομία ή τις υπηρεσίες μετανάστευσης ή, ακόμη, η απειλή χρηματικού χαρακτήρα, συμπεριλαμβανομένης και της παρακράτησης τμήματος του μισθού προς εξόφληση

⁴⁰ Ερευνητικό πρόγραμμα Πυθαγόρας II – Φύλο - Ισότητα, με τίτλο «Το νομικό καθεστώς για τις αλλοδαπές γυναίκες-θύματα εκμετάλλευσης και παράνομης διεθνούς διακίνησης», Τομέας Διεθνών Σπουδών του Τμήματος Νομικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Υπεύθυνη Καθηγήτρια Ζ. Παπασιωπη-Πασιά, με χρηματοδότηση του ΕΠΕΑΕΚ και της Επιτροπής Ερευνών ΑΠΘ, 2008, σελ. 54 επ.

⁴¹ ΕΕΔΑ, *Θέσεις και προτάσεις για το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα*, *op.cit.*

⁴² Από τη ρητή απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας, το Σύνταγμα θεσπίζει εξαιρέσεις «σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών» (άρθρο 22, παρ. 4 β'). Πρόκειται για περιπτώσεις κατά τις οποίες οι πολίτες καλούνται από το Κράτος να εκπληρώνουν το χρέος κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης τους (άρθρο 25, παρ. 4). Για λόγους σαφούς οριοθέτησης του παρόντος κειμένου παρατηρήσεων, η ΕΕΔΑ διευκρινίζει ότι δεν θα ασχοληθεί καθόλου με τις δύο εξαιρέσεις από την απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας.

χρεών⁴³. Σε ό,τι αφορά, δε, στην εθελοντική προσφορά του προσώπου, η ΔΟΕ σημειώνει με έμφαση ότι τα θύματα της αναγκαστικής εργασίας είναι συχνά πρόσωπα τα οποία, αρχικά, δεσμεύτηκαν αυτοβούλως σε μια εργασία – συχνά μέσω κατάχρησης της εμπιστοσύνης τους – για να αντιληφθούν, στη συνέχεια, ότι δεν είναι πλέον ελεύθερα να την εγκαταλείψουν λόγω της παρεμπόδισής τους από δεσμούς που μπορούν να είναι νομικής, σωματικής ή ψυχολογικής φύσης. Αυτό σημαίνει ότι, στην περίπτωση αυτή, η αρχική συναίνεση παύει να είναι έγκυρη, εφόσον λήφθηκε με απάτη ή κατάχρηση εμπιστοσύνης⁴⁴.

22. Σύμφωνα, δε, με τον Οδηγό της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Συνδικάτων (ITUC) για την αναγκαστική εργασία, οι περιπτώσεις αναγκαστικής εργασίας μπορούν να ανιχνευτούν με τη βοήθεια συγκεκριμένων δεικτών που συνδέονται είτε με το στοιχείο της απειλής αντιποίνων, είτε με το στοιχείο της έλλειψης συγκατάθεσης για την προσφορά εργασίας⁴⁵. Ειδικότερα, ενδείξεις για το κατά πόσο η προσφορά εργασίας από τον εργαζόμενο είναι πράγματι εθελούσια ή όχι – ή αλλιώς, σύμφωνα με τον Οδηγό της ITUC, ενδείξεις για την «είσοδο» ενός προσώπου στην αναγκαστική εργασία – συνιστούν τα ακόλουθα στοιχεία: γέννηση ή κληρονομικότητα σε κατάσταση ειλωτείας ή δέσμευσης, απαγωγή, πώληση προσώπου, περιορισμός στον τόπο παροχής εργασίας είτε σε σωφρονιστικό κατάστημα είτε σε ιδιωτικούς χώρους κράτησης, ψυχολογικός καταναγκασμός (όπως για παράδειγμα εντολή για παροχή εργασίας που συνοδεύεται από σοβαρή απειλή ποινής σε περίπτωση μη συμμόρφωσης), πρόκληση χρέους (με πλαστογράφηση λογαριασμών, διόγκωση τιμών, υποτίμηση παραγόμενων προϊόντων ή υπηρεσιών, καταχρηστικούς τόκους κ.ά.), εξαπάτηση ή ψευδείς υποσχέσεις για τη σχέση και τους όρους εργασίας, παρακράτηση και μη πληρωμή οφειλόμενων μισθών, παρακράτηση νομιμοποιητικών εγγράφων ή άλλων πολύτιμων προσωπικών ειδών. Παράλληλα, ενδείξεις για την ύπαρξη απειλής αντιποίνων – ή, αλλιώς, ενδείξεις για τη «διατήρηση» ενός προσώπου στην αναγκαστική εργασία – συνιστούν οι ακόλουθοι παράγοντες: σωματική βία κατά των εργαζόμενων ή μελών των οικογενειών τους ή συνεργατών τους, σεξουαλική βία, απειλή αντιποίνων, φυλάκιση ή άλλου είδους στέρηση της ελευθερίας, κυρώσεις οικονομικής φύσης, καταγγελία στις Αρχές και απέλαση, απόλυση, αποκλεισμός από μελλοντική απασχόληση, αποκλεισμός από την κοινότητα και την κοινωνική ζωή γενικότερα, αφαίρεση δικαιωμάτων ή προνομίων, στέρηση τροφής, στέγης ή ικανοποίησης άλλων αναγκών, υποβάθμιση των όρων εργασίας ή απώλεια κοινωνικής θέσης⁴⁶.

23. Στο σημείο αυτό, κρίσιμο είναι να διευκρινιστεί ότι η εργασιακή εκμετάλλευση δεν είναι πάντα συνέπεια της εμπορίας ανθρώπων, συστατικά στοιχεία της οποίας είναι η τέλεση

⁴³ ILO, *The cost of coercion*, Report of the Director-General, Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference, 98th Session, 2009, Report I(B), παρ. 24, σελ. 5 επ.

⁴⁴ *Idem*, παρ. 25, σελ. 6.

⁴⁵ ITUC, *Forced Labour. Mini Action Guide*, May 2008, σελ. 8.

⁴⁶ *Ibidem*.

συγκεκριμένων πράξεων με χρήση αθέμιτων μέσων για το σκοπό της εκμετάλλευσης. Τα θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης δεν εξαναγκάζονται απαραίτητα να εργαστούν. Είναι θύματα εκμετάλλευσης επειδή οι όροι υπό τους οποίους εργάζονται υπολείπονται κατά πολύ των όρων που θεωρούνται αποδεκτοί από το νόμο ως πυρήνας (κατώτατα όρια, όρια ασφαλείας) της προστασίας της εργασίας⁴⁷.

24. Όπως πολύ εύστοχα διευκρινίζεται σε σχετική έρευνα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η εργασιακή εκμετάλλευση καλύπτει ευρύ φάσμα αδικημάτων πράξεων, από σοβαρά αδικήματα, όπως η δουλεία, και ενέργειες οι οποίες αγγίζουν τα όρια της σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης και του ποινικού αδικήματος έως και άλλες, πιο ήπιες μορφές εργασιακής εκμετάλλευσης, που απασχολούν το Αστικό και το Εργατικό Δίκαιο⁴⁸. Ο όρος «σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση» αναφέρεται επίσης και στις περιπτώσεις που αποτυπώνονται στο άρθρο 9, παρ. 1, της Οδηγίας περί κυρώσεων κατά των εργοδοτών (2009/52/EK) σχετικά με την απασχόληση παράτυπα διαμενόντων εργαζόμενων με «ιδιαίτερα καταχρηστικούς όρους εργασίας» και συμπεριλαμβάνει, πιο συγκεκριμένα, συνεχιζόμενες ή συστηματικά επαναλαμβανόμενες παραβάσεις, παραβάσεις που αφορούν ταυτόχρονη απασχόληση σημαντικού αριθμού παράτυπα διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, παραβάσεις που συνοδεύονται με ιδιαίτερα καταχρηστικούς όρους εργασίας, παραβάσεις που διαπράττονται από εργοδότες που χρησιμοποιούν την εργασία ή τις υπηρεσίες παράτυπα διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών γνωρίζοντας ότι είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων, καθώς επίσης και παραβάσεις που αφορούν στην παράνομη απασχόληση ανηλίκων⁴⁹. Πρόκειται για όρους «οι οποίοι είναι κατάφωρα δυσανάλογοι προς τους όρους εργασίας των νόμιμα απασχολούμενων εργαζόμενων, έχοντας επίπτωση, για παράδειγμα, στην υγεία και την ασφάλεια των εργαζόμενων, και προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» (άρθρο 2 (θ) της Οδηγίας 2009/52/EK). Η διατύπωση, δε, αυτή παραπέμπει και στο άρθρο 31 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, σύμφωνα με τις διατάξεις του οποίου κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπεία του. Με άλλα λόγια, ο όρος «σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση» δηλώνει εργασιακές καταστάσεις που αποκλίνουν σημαντικά από τους συνήθεις δίκαιους και πρόσφορους όρους εργασίας, όπως αυτοί καθορίζονται από την εργατική νομοθεσία και άλλες κανονιστικής ισχύος ρυθμίσεις, όπως διατάξεις συλλογικών συμβάσεων εργασίας, ιδίως όσον αφορά τις αποδοχές, το ωράριο εργασίας, τις άδειες, την υγεία και την ασφάλεια, καθώς και τη μεταχείριση του εργαζόμενου με αξιοπρέπεια και σεβασμό⁵⁰.

⁴⁷ Βλ. έτσι FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights*, June 2015, σελ. 12-13.

⁴⁸ *Idem*, σελ. 34-35.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Idem*, σελ. 35-36.

25. Ενδεικτικό είναι το πιο κάτω σχήμα, όπως παρατίθεται από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ⁵¹:

26. Μεταξύ των οικονομικών κλάδων στους οποίους αναπτύσσεται κυρίως η εργασιακή εκμετάλλευση συγκαταλέγονται οι τομείς της γεωργίας, των κατασκευών, της οικιακής εργασίας, των εξορύξεων και της παροχής υπηρεσιών⁵². Στην ουσία, τα θύματα, ιδίως στον αγροτικό τομέα, εργάζονται όπως σε παλαιότερες εποχές οι δούλοι στις φυτείες, σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης, διατροφής και στέγασης, και με ελάχιστη ή ακόμη και μηδαμινή αμοιβή. Η περιγραφή αυτή, άλλωστε, παραπέμπει στα πραγματικά περιστατικά της απόφασης του ΕΔΔΑ στην «υπόθεση της Μανωλάδας», όπου και αναφέρεται ότι οι προσφεύγοντες, εκ των οποίων «οι περισσότεροι [...ήταν] μετανάστες σε παράνομη κατάσταση προερχόμενοι από το Πακιστάν και το Μπανγκλαντές, [...]

⁵¹ FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights*, op.cit., σελ. 34 [βλ. για την ελληνική μετάφραση FRA, *Σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση εργαζόμενων που μετακινούνται εντός της ΕΕ ή μεταναστεύουν στην ΕΕ. Σύνοψη*, 2016, σελ. 3].

⁵² ILO, *Profits and poverty: The economics of forced labour*, Special Action Programme to Combat Forced Labour (SAP-FL), Fundamental Principles and Rights at Work Branch (FPRW), 2014, σελ. 7, 16. Βλ. σχετικά και Eurostat, *Trafficking in human beings*, 2015, σελ. 29.

εργάζονταν στα θερμοκήπια από τις 7 το πρωί μέχρι τις 7 το βράδυ, όλες τις ημέρες κάτω από τον έλεγχο ένοπλων φυλάκων που πληρώνονταν από τον [εργοδότη], ζούσαν σε πρόχειρα παραπήγματα φτιαγμένα από χαρτόνι, νάιλον και καλάμια, χωρίς τουαλέτες και τρεχούμενο νερό. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, οι εργοδότες τους τούς είχαν προειδοποιήσει ότι δεν θα τους κατέβαλλαν τους μισθούς τους παρά μόνο αν συνέχιζαν να εργάζονται για λογαριασμό τους»⁵³.

27. Πρόκειται για μια μορφή εκμετάλλευσης που κυρίως – αν και όχι αποκλειστικά – αφορά αλλοδαπούς εργαζόμενους, στο βαθμό που έχει παρατηρηθεί ότι τα πρόσωπα που εγκαταλείπουν τη Χώρα τους είτε για να αποφύγουν τις διώξεις αναζητώντας διεθνή προστασία, είτε σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στη διακίνηση και εκμετάλλευσή τους. Πράγματι, σύμφωνα με τη Συνολική έκθεση της ΔΟΕ για την εμπορία ανθρώπων για το 2016, η πλειονότητα των αναγνωρισμένων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων (60%, κατά προσέγγιση) είναι υπήκοοι τρίτων χωρών. Από αυτούς, οι περισσότεροι είναι «διεθνείς μετανάστες» (*international migrants*)⁵⁴, που μετακινούνται από τη μια Χώρα στην άλλη. Την ευαλωτότητα των προσώπων που αναζητούν ασφαλέστερες συνθήκες διαβίωσης επιβεβαιώνει και η έρευνα του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ), η οποία διεξήχθη σε δείγμα 2.385 μεταναστών και προσφύγων, από το Δεκέμβριο του 2015 έως το Μάρτιο του 2016, σχετικά με τις πρόσφατες μικτές μεταναστευτικές ροές κατά μήκος της διαδρομής των Δυτικών Βαλκανίων από την Τουρκία και την Ελλάδα προς τη Δυτική Ευρώπη, σύμφωνα με την οποία περισσότεροι από το 7% των ερωτηθέντων ανέφεραν τουλάχιστον μία εμπειρία εμπορίας ή εκμετάλλευσης κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους⁵⁵. Η διαπίστωση αυτή αναδεικνύει τη σοβαρότητα του φαινομένου.

28. Η παγκόσμια κλίμακα του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί, λόγω της κρυφής φύσης του εγκλήματος. Παρόλα αυτά, τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία συχνά είναι ενδεικτικά των διαστάσεων που έχει λάβει το φαινόμενο. Η εμπορία ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης συνιστά, σύμφωνα με το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και την Εγκληματικότητα (UNODC), την τρίτη μεγαλύτερη και γρηγορότερα αναπτυσσόμενη εγκληματική δραστηριότητα παγκοσμίως, ανάλογη με τη βιομηχανία όπλων και τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών⁵⁶. Σύμφωνα, μάλιστα, με εκτιμήσεις της ΔΟΕ, 21 εκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο, στην πλειονότητά τους γυναίκες και κορίτσια,

⁵³ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 5-7.

⁵⁴ ILO, *Global Report on trafficking in persons 2016*, σελ. 57 επ. Ο ΟΗΕ (ST/ESA/STAS/SER.M/58/Rev.1, United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *United Nations Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1*, 1998) έχει ορίσει την έννοια του «διεθνούς μετανάστη» ως «οποιοδήποτε πρόσωπο που αλλάζει τη χώρα συνήθους διαμονής του» (παρ. 32, σελ. 9).

⁵⁵ IOM, *Mixed Migration Flows in the Mediterranean and Beyond, Findings: Counter –Trafficking Survey, Data Collected 7 December 2015-14 March 2016*. Οι Σύροι, οι Αφγανοί και οι Ιρακινοί είναι οι κυριότερες εθνικότητες, μέλη των οποίων πέφτουν θύματα εμπορίας ανθρώπων στην ανατολική Μεσόγειο, όπως προκύπτει από έρευνα του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης.

⁵⁶ UNODC, *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes. Research report*, October 2011. Βλ. επίσης *Global Financial Integrity, Transnational Crime and the Developing World*, by C. May, March 2017, σελ. xi-xii.

τελούν υπό συνθήκες αναγκαστικής εργασίας, η οποία υπολογίζεται ότι παράγει παράνομα κέρδη που ανέρχονται σε 150 δισεκατομμύρια δολάρια. Από αυτά, τα 9 δισεκατομμύρια ετησίως προέρχονται από την αναγκαστική εργασία στον αγροτικό κλάδο, συμπεριλαμβανομένης της δασοκομίας και της αλιείας⁵⁷.

29. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την πιο πρόσφατη έρευνα της ΔΟΕ και του Ιδρύματος Free Walk, καταγράφηκαν 40,3 εκατομμύρια θύματα «σύγχρονης δουλείας» κατά το 2016, μεταξύ των οποίων τα 25 περίπου εκατομμύρια ήταν παγιδευμένα σε αναγκαστική εργασία, ενώ το ένα τέταρτο περίπου ήταν παιδιά⁵⁸. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τη Συνολική Έκθεση του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και την Εγκληματικότητα (UNODC), τα θύματα που επίσημα αναγνωρίστηκαν από τις αρμόδιες εθνικές Αρχές μεταξύ του 2012 και του 2014, σε 106 χώρες αγγίζουν μόλις τις 63.251⁵⁹.

30. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως προκύπτει από στατιστικά στοιχεία της Eurostat για την περίοδο 2010-2012, καταγράφηκαν 30.146 θύματα εμπορίας ανθρώπων στα 27 Κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), από τα οποία το 80% ήταν γυναίκες, ενώ πάνω από 1.000 παιδιά ήταν θύματα εμπορίας για σεξουαλική εκμετάλλευση⁶⁰. Για τις υποθέσεις αυτές, οι διώξεις που καταγράφηκαν για την ίδια περίοδο είναι μόλις 8.805 και οι καταδικαστικές αποφάσεις μόλις 3.855⁶¹. Παράλληλα, με βάση στατιστικά που παρασχέθηκαν από τα Κράτη μέλη για σχετική Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων, για την περίοδο 2013-2014, συνολικά καταγράφηκαν 15.846 θύματα εμπορίας ανθρώπων στην ΕΕ (αναγνωρισμένα και εικαζόμενα)⁶², από τα οποία το 67% ήταν θύματα εμπορίας με σκοπό τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση και το 21% θύματα εμπορίας με σκοπό την εργασιακή τους εκμετάλλευση. Τρία τέταρτα και πλέον των καταγεγραμμένων θυμάτων ήταν γυναίκες (76%), ενώ τουλάχιστον 15% των θυμάτων ήταν παιδιά⁶³. Για τις υποθέσεις αυτές, καταγράφηκαν μόλις 4.079 διώξεις και 3.129 καταδικαστικές αποφάσεις για εμπορία ανθρώπων⁶⁴.

⁵⁷ ILO, *Profits and poverty: The economics of forced labour*, *op.cit.*, σελ. 15.

⁵⁸ ILO / Free Wald Foundation, *Global estimates of modern slavery: forced labour and forced marriage*, 2017, σελ. 9-10.

⁵⁹ UNODC, *Global Report on Trafficking in Persons*, Vienna, 2016, σελ. 23.

⁶⁰ Eurostat, *Trafficking in human beings*, *op.cit.*, σελ. 29.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Βάσει του ορισμού στην Οδηγία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, ο όρος «αναγνωρισμένο θύμα» (ή «χαρακτηρισμένο ως θύμα») αναφέρεται σε ένα πρόσωπο που έχει αναγνωριστεί επίσημα από τις αρμόδιες Αρχές ως θύμα εμπορίας. Ο όρος «εικαζόμενο θύμα» (ή «θεωρούμενο κατά τεκμήριο ως θύμα») χρησιμοποιείται για θύμα εμπορίας που πληροί τα κριτήρια της οδηγίας της ΕΕ, αλλά δεν έχει αναγνωριστεί επίσημα από τις αρμόδιες Αρχές ως θύμα εμπορίας ή έχει αρνηθεί να αναγνωριστεί επίσημα και κατά το νόμο ως θύμα εμπορίας. Ορισμένα Κράτη μέλη έχουν περιλάβει και τις δύο κατηγορίες στα δεδομένα τους, ενώ άλλα έχουν περιλάβει μόνο μία από τις δύο κατηγορίες.

⁶³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έκθεση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την πρόοδο που σημειώνεται στις ενέργειες για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (2016) όπως απαιτείται βάσει του άρθρου 20 της Οδηγίας 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της (SWD(2016) 159 final), 19.5.2016 COM(2016) 267 final*, σελ. 4 επ.

⁶⁴ *Idem*, σελ. 5.

Οι διαστάσεις που έχει λάβει το φαινόμενο είναι καταφανώς τεράστιες και το χάσμα μεταξύ του προβλήματος και της ανεπαρκούς και αναποτελεσματικής αντιμετώπισής του είναι πέρα από κάθε αμφιβολία σαφές.

31. Το οξύμωρο αυτό σχήμα απαντάται και στην Ελλάδα, με τις δυο αυτές παράλληλες πραγματικότητες της ανησυχητικής εξάπλωσης του φαινομένου και της αδυναμίας αποτελεσματικής ανίχνευσης και καταπολέμησής του να εξακολουθούν να κινούνται εδώ και χρόνια ασύμπτωτα, παρά το γεγονός ότι η Χώρα μας συνιστά αποδεδειγμένα χώρα προορισμού, διέλευσης και, σε περιορισμένο βαθμό, προέλευσης θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, τόσο για σεξουαλική όσο και για εργασιακή εκμετάλλευση⁶⁵. Πράγματι, η εμπορία ανθρώπων συνιστά ένα έγκλημα αθέατο, το οποίο είναι δύσκολο να στοιχειοθετηθεί, διαπίστωση στην οποία συμφώνησε και ο Εθνικός Εισηγητής για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων κατά την ακρόαση φορέων και προσώπων που πραγματοποίησε η ΕΕΔΑ⁶⁶. Γι' αυτό και τα στατιστικά στοιχεία σχετικά με τις υποθέσεις εμπορίας ανθρώπων παραμένουν τόσο μικρά. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας για την εμπορία ανθρώπων, στην Ελλάδα, το 2017 καταγράφηκαν μόλις 21 υποθέσεις *trafficking*, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός για το 2016 ήταν ελάχιστα μεγαλύτερος, αγγίζοντας τις 25 υποθέσεις. Από αυτές, για το 2017, δεν καταγράφηκε καμία που να αφορούσε εργασιακή εκμετάλλευση, ενώ μόνο μία αφορούσε ειδικά στην επαιτεία. Αντίστοιχα, για το 2016, τα δεδομένα διαφοροποιούνται ελαφρώς, καθώς έχουν καταγραφεί μόλις 3 υποθέσεις εμπορίας για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και 4 ειδικά για επαιτεία⁶⁷.

32. Το πρόβλημα, βέβαια, με τα στατιστικά στοιχεία για την εμπορία ανθρώπων στην Ελλάδα δεν περιορίζεται μόνο στο γεγονός ότι αυτά δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές διαστάσεις που έχει λάβει το φαινόμενο, αλλά επεκτείνεται και στο ότι η συλλογή τους είναι κατακερματισμένη και χωρίς συνοχή. Αυτό επισημαίνεται, άλλωστε, και από τους εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι οποίοι, στην Έκθεσή τους για την Ελλάδα, παρατήρησαν ότι στη Χώρα μας τα δεδομένα σχετικά με την εμπορία ανθρώπων συλλέγονται από πολλούς φορείς⁶⁸. Πράγματι, η κάθε δημόσια Αρχή ή μη κυβερνητική οργάνωση που ασχολείται με το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων συλλέγει και διατηρεί τα δικά της δεδομένα. Εκτός από τα στατιστικά που συλλέγει η Ελληνική Αστυνομία και τα οποία, όπως παρατηρούν οι εμπειρογνώμονες της GRETA, δεν αναφέρονται

⁶⁵ Department of State, USA, *Trafficking in persons report*, June 2017, σελ. 186, διαθέσιμο σε: <https://www.state.gov/documents/organization/258876.pdf>.

⁶⁶ Βλ. ακρόαση προσώπων και φορέων που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της ΕΕΔΑ, στις 23 Νοεμβρίου 2017, και στην οποία συμμετείχε μεταξύ άλλων, για να εκθέσει τις απόψεις του, ο Εθνικός Εισηγητής για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων, κύριος Η. Μοσκόφ. Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 8, καθώς επίσης και υποσημείωση αριθ. 11, σελ. 8.

⁶⁷ Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Ελληνική Αστυνομία, Στατιστικά στοιχεία: Εμπορίας Ανθρώπων, διαθέσιμα σε: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=76629&Itemid=73&lang.

⁶⁸ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece*, First evaluation round, Adopted on 7 July 2017, Published on 18 October 2017, GRETA(2017)27, παρ. 85.

σταθερά στις ίδιες κατηγορίες εκμετάλλευσης, στατιστικά διατηρεί και το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά με τις καταδικαστικές αποφάσεις βάσει των άρθρων 323Α και 351 του ΠΚ, καθώς επίσης και το Τμήμα Αδειών Διαμονής του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής σχετικά με τις άδειες διαμονής που χορηγούνται σε θύματα *trafficking*. Παράλληλα, αναμένεται η εισαγωγή ενός νέου συστήματος συλλογής δικαστικών δεδομένων σχετικά με τις διώξεις και τις καταδικαστικές αποφάσεις δραστών εμπορίας ανθρώπων, ενώ, ταυτόχρονα, η δημιουργία μιας κοινής βάσης δεδομένων, η οποία συγκαταλέγεται μεταξύ των βασικών αρμοδιοτήτων του Γραφείου Εθνικού Εισηγητή για την εκπόνηση, το συντονισμό και την εφαρμογή εθνικής στρατηγικής στην αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων (ΓΕΘΕΙΣ), έχει καθυστερήσει σημαντικά εξαιτίας, μεταξύ άλλων, και της έλλειψης χρηματοδότησης⁶⁹.

33. Έλλειμμα συλλογής και επεξεργασίας στοιχείων εντοπίζεται επίσης και σε ό,τι αφορά στη διαπίστωση συνθηκών αναγκαστικής εργασίας από τους αρμόδιους ελεγκτικούς μηχανισμούς της εργασίας και της κοινωνικής ασφάλισης (ΣΕΠΕ και ΕΦΚΑ αντίστοιχα), δεδομένου ότι δεν έχουν οριστεί δυστυχώς ακόμα οι μέθοδοι ελέγχου και διαπίστωσης αυτών των συνθηκών, παράλληλα με συντρέχοντα ζητήματα ελεγκτικών αρμοδιοτήτων, όπως για παράδειγμα η μη αποσαφήνιση της αρμοδιότητας και του τρόπου ελέγχου της εργασίας στον αγροτικό τομέα. Σημειώνεται ότι στα στοιχεία όρων εργασίας και κοινωνικής ασφάλισης που καταχωρούνται και τηρούνται στα αρμόδια πληροφοριακά συστήματα (ΕΡΓΑΝΗ, ΟΠΣ ΣΕΠΕ, ΗΔΙΚΑ, ΟΠΣ ΕΦΚΑ κλπ) δεν υπάρχει ειδικό σημείο για την καταχώριση δεδομένων που αφορούν στη διαπίστωση συνθηκών αναγκαστικής εργασίας ή εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης. Πολύ, δε, περισσότερο εάν συνεκτιμηθεί και το γεγονός ότι τα τηρούμενα στα πληροφοριακά αυτά συστήματα στοιχεία σχετίζονται με τη δήλωση (καταχώρηση) της απασχόλησης μέσω σύμβασης εξαρτημένης εργασίας, η οποία ωστόσο δεν είναι ο μόνος ούτε ο συνήθης τρόπος απασχόλησης των εργαζόμενων στον αγροτικό τομέα, όπου οι εργαζόμενοι συνήθως απασχολούνται με εργόσημο. Η απασχόληση μέσω εργοσήμου των εργαζόμενων στον αγροτικό τομέα δίνει τη δυνατότητα στους εργοδότες νόμιμα να μην δηλώνουν το προσωπικό που απασχολούν, άρα να μην το αναγράφουν σε πίνακες προσωπικού ούτε να καταθέτουν για την ασφάλισή του Αναλυτική Περιοδική Δήλωση (ΑΠΔ), με αποτέλεσμα για τα αρμόδια ελεγκτικά όργανα (ΣΕΠΕ και ΕΦΚΑ) οι εργαζόμενοι αυτοί να είναι αόρατοι. Εξίσου σημειώνεται ότι ύστερα από την ένταξη του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ) στον ΕΦΚΑ, στον οποίο υπήρχε η υποχρέωση ασφάλισης των εργατών γης, δεν υπάρχουν καθόλου διαθέσιμα στοιχεία από 1^η Ιανουαρίου 2017 και εφεξής, λόγω δυσλειτουργιών, για τους εργάτες γης που αμείβονται και ασφαλίζονται με εργόσημο⁷⁰. Δυστυχώς, γεγονότα απειλητικά για τη ζωή

⁶⁹ *Ibidem*. Βλ. σχετικά και D. Angeli, *Demand in the Context of Trafficking in Human Beings in the Domestic Work Sector in Greece*, DemandAT Country Study No 4, 2016, σελ. 24, διαθέσιμο σε: http://www.demandat.eu/sites/default/files/DemandAT_CountryStudies_4_Greece_Angeli.pdf.

⁷⁰ Σύμφωνα με την ενημέρωση που παρείχε η ΓΣΕΕ στην ΕΕΔΑ, τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από ειδική μελέτη για την αξιολόγηση του συστήματος εργοσήμου στην Ελλάδα, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο υλοποίησης του Οδικού

των εργαζόμενων στον αγροτικό τομέα, όπως η πρόσφατη φωτιά (Ιούνιος 2018) σε καταυλισμό εργατών γης στη Μανωλάδα, καταδεικνύει παράλληλα το έλλειμμα πρόνοιας για τις στοιχειώδεις συνθήκες υγείας και ασφάλειας των εργαζόμενων εργατών γης και συνακόλουθα το εύρος της παραβατικότητας ως προς την απασχόλησή τους, δεδομένου ότι εξίσου η υποχρέωση πρόνοιας του εργοδότη συνδέεται στο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο με την ύπαρξη σύμβασης εξαρτημένης εργασίας (Ν 3850/2010). Η ΕΕΔΑ, επίσης, παρατηρεί ότι η διάταξη του άρθρου 109 του Ν 4485/2017 για τη θέσπιση υποχρέωσης να τηρείται «Βιβλίο Ημερησίων Δελτίων Απασχολούμενου Προσωπικού σε αγροτικές εργασίες και αλιεία» αντιμετωπίζει περιορισμένα το φαινόμενο των «αόρατων εργαζόμενων», καθώς αφορά μόνο αλιεργάτες με σχέση ή σύμβαση εξαρτημένης εργασίας σε έναν ή περισσότερους εργοδότες και μετακλητούς πολίτες τρίτων χωρών, που απασχολούνται σε αγροτικές εργασίες, των οποίων ωστόσο η απασχόληση μέσω σύμβασης εξαρτημένης εργασίας συνδέεται υποχρεωτικά με τη δήλωσή τους στα δημόσια πληροφοριακά συστήματα εργασίας και κοινωνικής ασφάλισης, άρα και με τη δυνατότητα ελέγχου από τις αρμόδιες ελεγκτικές υπηρεσίες. Υπό το φως και της απόφασης *Chowdury*, είναι προφανές ότι τα ουσιώδη αυτά ελλείμματα καταδεικνύουν ότι τα φαινόμενα αναγκαστικής εργασίας είναι υπαρκτά, αλλά αόρατα μέχρι του σημείου που θα οδηγήσουν σε εγκληματικές συμπεριφορές και συνακόλουθα αξιόποινες πράξεις υπαγόμενες στο πεδίο του ποινικού δικαίου.

34. Λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης υιοθέτησης μιας προσέγγισης που να θεμελιώνεται στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου (*human rights-based approach*) για την αποτελεσματική καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας, η επαρκής παρακολούθηση και αξιολόγηση των δεδομένων που συνδέονται με την ανάπτυξη του φαινομένου της εμπορίας είναι αναγκαία προϋπόθεση για την αρχή επίλυσης του προβλήματος. Προς το σκοπό αυτό, είναι απαραίτητη η τακτική και ενιαία αξιολόγηση των δεδομένων που προκύπτουν μέσω της διαλειτουργικότητας των αρμόδιων κατά περίπτωση δημόσιων βάσεων δεδομένων, τα οποία περιέχουν κρίσιμα στοιχεία τόσο για τις τάσεις στην εμπορία ανθρώπων και την αναγκαστική εργασία, όσο και για τις επιδόσεις των κυριότερων φορέων που ασχολούνται με την καταπολέμηση της εμπορίας και της αναγκαστικής εργασίας στη Χώρα, κατά τρόπο που να διασφαλίζει την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εμπλεκόμενων προσώπων, θυμάτων και δραστών⁷¹.

Χάρτη για την Αδήλωτη Εργασία, εντός του 2018, για το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (συγγραφέας Α. Καψάλης).

⁷¹ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 84 επ.

III. ΤΟ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ Η/ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

35. Συνεπής προς το σκοπό της αποστολής της, που δεν είναι άλλος από τη διαμόρφωση συγκεκριμένων προτάσεων και συστάσεων προς τις αρμόδιες εθνικές Αρχές για θέματα που άπτονται της προστασίας και προώθησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, και ειδικότερα στην προκειμένη περίπτωση για τη συμμόρφωσή τους με την απόφαση του ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*, η ΕΕΔΑ επιχειρεί, στην παρούσα υποενότητα, μια πιο εστιασμένη προσέγγιση του υφιστάμενου κανονιστικού (Α) και θεσμικού πλαισίου (Β) για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας, η οποία θα της επιτρέψει, σε ένα δεύτερο χρόνο, την αξιολόγησή του, ώστε να είναι σε θέση να ψηλαφίσει τις βαθύτερες αιτίες που οδηγούν στη διόγκωση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αναγκαστικής εργασίας.

A. Το κανονιστικό πλαίσιο

Σε εθνικό επίπεδο

36. Στην Ελλάδα, «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» και, για το λόγο αυτό, κατοχυρώνονται συνταγματικά (άρθρο 2, παρ. 1, Σ). Πρόκειται για διάταξη η οποία καθιερώνει συνταγματική αρχή, με αποδέκτες όλους γενικά και ανεξαιρέτα τους λειτουργούς της Πολιτείας. Συναφείς είναι και οι διατάξεις των άρθρων 7, παρ. 2 και 106, παρ. 2, του Συντάγματος, που απαγορεύουν την προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε βάρος της, καθώς επίσης και οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας. Παράλληλα, το Σύνταγμα απαγορεύει τις διακρίσεις, κατοχυρώνοντας τη ρητή συνταγματική πρόβλεψη της ισότητας ενώπιον του νόμου (άρθρο 4, παρ. 1, Σ) και την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας κάθε προσώπου που βρίσκεται στην ελληνική Επικράτεια, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων (άρθρο 5, παρ. 2, Σ). Στην ανεμπόδιση άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, οφείλουν να συμβάλουν όλα τα κρατικά όργανα (άρθρο 25, παρ. 1, Σ), συμπεριλαμβανομένων και των Δικαστηρίων μέσω της παροχής έννομης προστασίας (άρθρο 20, παρ. 1, Σ). Σημαντικό είναι, δε, να σημειωθεί ότι οι περισσότερες από τις διατάξεις αυτές ανήκουν στις μη αναθεωρητέες διατάξεις του Συντάγματος (άρθρο 110, παρ. 1, Σ). Βέβαια, αξίζει στο σημείο αυτό να ανοίξουμε μία παρένθεση για να παραθέσουμε απόσπασμα πρόσφατης Εγκυκλίου της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, με θέμα την εμπορία ανθρώπων και την παράνομη διακίνηση μεταναστών, σύμφωνα με την οποία, πέρα από τη νομική σημασία «της αρχής του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας ως αρχής κεφαλαιώδους σημασίας για τη δημιουργία και διατήρηση της έννομης τάξης, ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου είναι κατάκτηση του πολιτισμού μας και

αποτελεί στοιχείο του ελληνικού πνεύματος και της δημοκρατικής παράδοσής μας»⁷². Εξειδικεύοντας, μάλιστα, τη γενική αρχή απόλυτου σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου του άρθρου 2, παρ.1, του Συντάγματος και χωρίς να αρκείται στην αναμφισβήτητη απόρροια από το δικαίωμα της εργασίας της αρνητικής ελευθερίας της εργασίας, ο συνταγματικός νομοθέτης απαγορεύει ρητά «οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας» (άρθρο 22, παρ. 4, Σ). Ο εξαναγκασμός προσώπου που εργάζεται παρά τη θέλησή του αποτελεί υποβιβασμό του ανθρώπου σε μέσο για την επίτευξη προσπορισμού οικονομικού κέρδους και, ως τέτοιος, συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειάς του.

37. Σε ό,τι αφορά στο νομοθετικό πλαίσιο προστασίας για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αναγκαστικής εργασίας, αξίζει εισαγωγικά να αναφερθεί ότι η Ελλάδα ήταν παραδοσιακά χώρα προέλευσης μεταναστών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όμως, λόγω των πολιτικών ανακατατάξεων στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, μετατράπηκε σε χώρα προορισμού μεταναστών. Δυστυχώς, έγινε επίσης και χώρα διέλευσης και προορισμού θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας, προερχόμενων κυρίως από χώρες της Νοτιοανατολικής και Ανατολικής Ευρώπης, αλλά και από την Αφρική και, σε μικρότερο βαθμό, από την Ασία⁷³. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναδειχτεί σε σημαντικό βαθμό, όχι μόνο στη Χώρα μας αλλά και σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, η διασύνδεση της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας με το μεταναστευτικό φαινόμενο, γεγονός που αποτυπώνεται στις νομοθετικές πρωτοβουλίες τόσο του ευρωπαϊκού νομοθέτη, όσο και του έλληνα. Υπό το φως της διαπίστωσης αυτής, δεν προκαλεί εντύπωση η εμφάνιση της έννοιας της εμπορίας ανθρώπων για πρώτη φορά σε νόμο για την καταπολέμηση της παράνομης εισόδου και παραμονής των αλλοδαπών στη Χώρα μας και, πιο συγκεκριμένα, στη διάταξη του άρθρου 53, παρ. 5, του Ν 2910/2001, η οποία προέβλεπε ουσιαστικά ότι ο εκ μέρους του «εργοδότη» σκοπός προαγωγής των παράνομα απασχολούμενων αλλοδαπών στην πορνεία θεμελιώνει διακεκριμένη περίπτωση του αδικήματος της απασχόλησης αλλοδαπού που στερείται άδειας παραμονής.

38. Τα πρώτα ουσιαστικά βήματα για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκαν με το Ν 3064/2002 για την «καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας ανηλίκων και γενικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και αρωγή στα θύματα των πράξεων αυτών» (ΦΕΚ 248/Α/15.10.2002), ο οποίος, μεταφέροντας στην ελληνική έννομη τάξη την απόφαση-πλαίσιο αριθ. 2002/629/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 19^{ης} Ιουλίου 2002, για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, αποτέλεσε τον πυρήνα του νομοθετικού πλαισίου που περιβάλλει την εμπορία

⁷² Εγκύκλιος Εισαγγελίας Αρείου Πάγου 1/2018, *Εμπορία Ανθρώπων (trafficking in Human Beings) και παράνομη διακίνηση μεταναστών*, αριθ. πρωτ: 3148/21.3.2018.

⁷³ Βλ. σχετικά και την ανάλυση σε ΕΕΔΑ, *Θέσεις και προτάσεις για το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα*, *op.cit.*, σελ. 2-3.

ανθρώπων σε εθνικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, ο Ν 3064/2002, τροποποιώντας τα σχετικά άρθρα του ελληνικού Ποινικού Κώδικα, ποινικοποίησε όλες τις σύγχρονες μορφές εμπορίας ανθρώπων (την εμπορία με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, την αναγκαστική εργασία, την αφαίρεση οργάνων και τη στρατολόγηση ανηλίκων για συμμετοχή σε ένοπλες συρράξεις). Παράλληλα, αναγνώρισε την υποχρέωση της πολιτείας να παρέχει προστασία και στήριξη (συμπεριλαμβανομένης και της δυνατότητας εθελοντικού επαναπατρισμού) στα θύματα εμπορίας ανθρώπων, τα οποία έχουν επίσημα αναγνωριστεί ως τέτοια από τον αρμόδιο Εισαγγελέα⁷⁴. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η σημαντικότερη συμβολή του Ν 3064/2002, σε επίπεδο κατασταλακτικής αντιμετώπισης του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων, εκδηλώθηκε με την τυποποίηση της εμπορίας ανθρώπων ως αυτοτελούς ποινικού αδικήματος στο άρθρο 323Α ΠΚ (άρθρο 1 Ν 3064/2002), το οποίο εισήχθη στο κεφάλαιο των εγκλημάτων κατά της προσωπικής ελευθερίας και έλαβε τη σημερινή μορφή του μετά τις τροποποιήσεις που υπέστη έως σήμερα⁷⁵.

39. Σε υλοποίηση του άρθρου 12, παρ. 1, του Ν 3064/2002, το οποίο προβλέπει τη διαμόρφωση ενός πεδίου προστασίας σημαντικών έννομων αγαθών των θυμάτων, εκδόθηκε το ΠΔ 233/2003 για την «προστασία και αρωγή στα θύματα των εγκλημάτων των άρθρων 323, 323Α, 349, 351 και 351Α του Ποινικού Κώδικα κατά το άρθρο 12 του Ν 3064/2002» (ΦΕΚ 204/Α/28.8.2003), οι διατάξεις του οποίου καθορίζουν τους φορείς, τα μέτρα και τον τρόπο παροχής προστασίας στα θύματα εμπορίας ανθρώπων.

40. Ακολούθως, το άρθρο 34, παρ. 7, του Ν 3274/2004 για την «οργάνωση και λειτουργία των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού» (ΦΕΚ 195/Α/19.8.2004) ήρθε να ρυθμίσει την αναστολή απέλασης αλλοδαπών, που βρίσκονται παράνομα στη Χώρα και καταγγέλλουν πράξεις προαγωγής σε πορνεία.

41. Το πλαίσιο προστασίας και υποστήριξης των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων στην ελληνική έννομη τάξη ενισχύθηκε σημαντικά και από το Ν 3386/2005 για την «είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια» (ΦΕΚ 212/Α/23.8.2005), ο οποίος, στα άρθρα 46-52, περιλαμβάνει διατάξεις για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις της Οδηγίας 2004/81/ΕΚ του Συμβουλίου της ΕΕ. Συγκεκριμένα, προβλέπεται η χορήγηση στα πιθανολογούμενα θύματα προθεσμίας περίσκεψης (άρθρο 48) ενός μηνός (στην περίπτωση ανηλίκων μπορεί να παραταθεί στους δύο μήνες), προκειμένου να αποφασίσουν αν επιθυμούν να συνεργαστούν με τις αρμόδιες Αρχές για τη δίωξη των δραστών. Κατά το διάστημα

⁷⁴ Μάλιστα, η ΕΕΔΑ έχει τοποθετηθεί με παρατηρήσεις της για το σχετικό ΣχΝ (μετέπειτα Ν 3064/2002), καθώς επίσης και με την εισήγηση του τότε Α' Αντιπρόεδρου της, Ν. Φραγκάκη στην 3^η Στρογγυλή Τράπεζα των Εθνικών Θεσμών για την πρόωθηση και την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΘΑΔ), Συμβούλιο της Ευρώπης, Βερολίνο 25-27.11.2004. Βλ. σχετικά ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2002*, σελ. 93 επ. και *Ετήσια Έκθεση 2004*, σελ. 482 επ.

⁷⁵ Με το Ν 3386/2005 (212/Α/23.8.2005), το Ν 3625/2007 (ΦΕΚ 290/Α/24.12.2007), το Ν 3875/2010 (158/Α/20.9.2010), το Ν 3875/2010 (158/Α/20.9.2010), το Ν 3984/2011 (ΦΕΚ 150/Α/27.6.2011), το Ν 4198/2013 (ΦΕΚ 215/Α/11.10.2013) και το Ν 4531/2018 (62/Α/5.4.2018).

αυτό παρέχεται στα πιθανολογούμενα θύματα η προστασία που προβλέπεται για τα αναγνωρισμένα θύματα (εκτός από την άδεια παραμονής και εργασίας). Επίσης, ρυθμίζονται η χορήγηση και η ανανέωση άδειας παραμονής σε αναγνωρισμένα θύματα εμπορίας ανθρώπων που επιθυμούν να συνεργαστούν με τις αρμόδιες Αρχές για τη δίωξη των εμπόρων. Η άδεια παραμονής χορηγείται στα θύματα, χωρίς την υποχρέωση καταβολής παραβόλου και παρέχει πρόσβαση στην αγορά εργασίας και σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης⁷⁶.

42. Σημαντική είναι και η διάταξη του άρθρου 11 του Ν 3536/2007 για τις «ειδικές ρυθμίσεις θεμάτων μεταναστευτικής πολιτικής και λοιπών ζητημάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης» (ΦΕΚ 42/Α/23.2.2007), το οποίο στην παράγραφο 3 ορίζει για πρώτη φορά ρητά ότι τα αναγνωρισμένα θύματα εμπορίας ανθρώπων δεν απελαύνονται και τυχόν απόφαση απέλασης αναστέλλεται. Με τη διάταξη αυτή καλύπτεται το προηγούμενο νομικό κενό και προστατεύονται τα θύματα εμπορίας από τον κίνδυνο της απέλασης.

43. Ακολούθησε η έκδοση του Ν 3625/2007 για την «κύρωση, εφαρμογή του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 290/Α/24.12.2007), ο οποίος επιχειρεί να εναρμονίσει την ελληνική νομοθεσία προς το περιεχόμενο του συγκεκριμένου Πρωτοκόλλου και άλλων διεθνών προτύπων για τα δικαιώματα του ανθρώπου σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας⁷⁷. Ο νόμος αυτός επέφερε τροποποιήσεις και προσθήκες σε διατάξεις τόσο του Ποινικού Κώδικα, όσο και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

44. Για τον ίδιο σκοπό, δηλαδή την καταπολέμηση του φαινομένου εμπορίας ανηλίκων και την προστασία ανήλικων θυμάτων, εκδόθηκε ο Ν 3692/2008 για την «κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Συμβουλίου Υπουργών της Δημοκρατίας της Αλβανίας για την προστασία και αρωγή των θυμάτων εμπορίας ανηλίκων» (ΦΕΚ 173/Α/25.8.2008), ο οποίος εστιάζει σε θέματα δίωξης και πρόληψης της εμπορίας ανηλίκων και προστασίας των θυμάτων.

45. Σημαντικές αλλαγές επέφερε στο ελληνικό νομοθετικό τοπίο και ο Ν 3875/2010 για την «κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνούς Οργανωμένου Εγκλήματος και των τριών Πρωτοκόλλων αυτής και συναφείς διατάξεις» (ΦΕΚ 158/Α/20.9.2010), με τον οποίο η Ελλάδα κύρωσε, μεταξύ άλλων, και το Πρωτόκολλο για την αποτροπή, την καταστολή και την τιμωρία της παράνομης διακίνησης προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική και

⁷⁶ Βλ. ΕΕΔΑ, Παρατηρήσεις επί του Ν 3386/2005, *Ετήσια Έκθεση 2005*, σελ. 142 επ.

⁷⁷ Βλ. σχετικά ΕΕΔΑ, *Απόφαση για κατάθεση πρότασης προς τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές για την επικύρωση α. της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για ανάληψη δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων και β. του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σχετικά με την Πώληση Παιδιών, την Παιδική Πορνεία και την Παιδική Πορνογραφία*, 9.3.20016, διαθέσιμη σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/protaseis_epti_nomoth_keimenwn/epikirosi_simvaseon_2006.pdf.

οικονομική εκμετάλλευση, ιδιαίτερα των γυναικών και των παιδιών (Πρωτόκολλο του Παλέρμο), το οποίο υπογράφηκε στο Παλέρμο της Ιταλίας, το Δεκέμβριο του 2000. Ο συγκεκριμένος νόμος επέφερε τροποποιήσεις στον Ποινικό Κώδικα και τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, καθώς επίσης και σε μια σειρά νομοθετικών κειμένων, διευρύνοντας, μεταξύ άλλων, για παράδειγμα, το πεδίο εφαρμογής του Ν 3064/2002 και του ΠΔ 233/2003, ώστε να καταλαμβάνει και τα θύματα των εγκλημάτων των άρθρων 323B ΠΚ (σεξουαλικός τουρισμός), 348Α ΠΚ (διευκόλυνση ακολασίας άλλων) και 87 παρ. 5, 6 και 88 του Ν 3386/2005 (διευκόλυνση εισόδου ή εξόδου στο ελληνικό έδαφος υπηκόων τρίτων χωρών χωρίς έλεγχο, διευκόλυνση παράνομης διαμονής υπηκόων τρίτων χωρών και υποχρεώσεις μεταφορέων από το εξωτερικό στην Ελλάδα υπηκόων τρίτων χωρών) και προβλέποντας την ενεργοποίηση των προστατευτικών μηχανισμών των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ανεξάρτητα από τη συνεργασία τους με τις δικαστικές Αρχές.

46. Η διασύνδεση της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας με το μεταναστευτικό φαινόμενο αποτυπώνεται και στις διατάξεις του Ν 4052/2012⁷⁸, οι οποίες σκοπό έχουν, μεταξύ άλλων, την εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2009/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18.6.2009 σχετικά με την «επιβολή ελάχιστων προτύπων όσον αφορά τις κυρώσεις και τα μέτρα κατά των εργοδοτών που απασχολούν παράνομα διαμένοντες πολίτες τρίτων χωρών». Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να καταπολεμηθεί η παράνομη μετανάστευση, αλλά και να τεθούν όρια στην εργοδοτική ασυδοσία και παραβατικότητα, απαγορεύεται καταρχήν η απασχόληση παράτυπα διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών (άρθρο 79). Αν, παρόλα αυτά, εργοδότης απασχολεί παράνομα διαμένοντα πολίτη τρίτης χώρας, οφείλει να καταβάλει σε αυτόν όλες τις οφειλόμενες αμοιβές⁷⁹, να καταβάλει στους αρμόδιους φορείς ποσό ίσο προς κάθε εισφορά και φόρο που θα κατέβαλλε ο εργοδότης εάν ο πολίτης τρίτης χώρας είχε απασχοληθεί νόμιμα, συμπεριλαμβανομένων των διοικητικών προστίμων με τις προσαυξήσεις τους και να καταβάλει κάθε δαπάνη που απαιτήθηκε για την αποστολή των καθυστερούμενων οφειλών στη Χώρα στην οποία ο πολίτης τρίτης χώρας έχει επιστρέψει ή έχει υποχρεωθεί να επιστρέψει (άρθρο 81). Ταυτόχρονα, ο έλληνας νομοθέτης, κατ' εφαρμογή των άρθρων 9 και 10 της Οδηγίας, προβλέπει την επιβολή ποινικών κυρώσεων – ανεξάρτητα από την επιβολή τυχόν διοικητικών κυρώσεων – στους εργοδότες εκείνους που απασχολούν με πρόθεση παράνομα διαμένοντες πολίτες

⁷⁸ Ν 4052/2012 «Νόμος αρμοδιότητας Υπουργείων Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης για εφαρμογή του νόμου Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας' και άλλες διατάξεις [Σύσταση Ενιαίου Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης (ΕΤΕΑ) - Ιδιωτικά Γραφεία Ευρέσεως Εργασίας (ΠΓΕΕ) - Επιχειρήσεις Προσωρινής Απασχόλησης (ΕΠΑ)]»(ΦΕΚ 41/Α/1.3.2012).

⁷⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 81, παρ. 1, του Ν 4052/2012, το συμφωνημένο επίπεδο αποδοχών θεωρείται ότι είναι τουλάχιστον ο ελάχιστος μισθός ή το ημερομίσθιο που προβλέπεται από τη νομοθεσία, τις κλαδικές, όμοιο-επαγγελματικές, επιχειρησιακές, σύμφωνα με την καθιερωμένη πρακτική στους συγκεκριμένους επαγγελματικούς κλάδους ή στη συγκεκριμένη επιχείρηση, εκτός εάν ο εργοδότης ή ο εργαζόμενος αποδείξουν ότι οι οφειλόμενες αμοιβές ήταν διαφορετικές εντός των πλαισίων της ισχύουσας νομοθεσίας.

τρίτων χωρών των οποίων η απασχόληση συνεχίζεται ή επαναλαμβάνεται συστηματικά ή/και απασχολούν ταυτόχρονα σημαντικό αριθμό παράνομα διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών ή/και απασχολούν παράνομα διαμένοντες πολίτες τρίτων χωρών των οποίων η απασχόληση συνοδεύεται από ιδιαίτερα καταχρηστικούς όρους εργασίας (άρθρο 88, παρ. 1). Στην ίδια λογική, τιμωρείται και η απασχόληση παράτυπα διαμενόντων ανηλίκων (άρθρο 88, παρ. 2). Όταν, δε, οι εργοδότες που χρησιμοποιούν την εργασία ή τις υπηρεσίες παράτυπα διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών γνωρίζοντας ότι είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων, τότε η προβλεπόμενη ποινή είναι πολύ πιο αυστηρή⁸⁰ (άρθρο 88, παρ. 3). Επιπλέον, στους πολίτες τρίτων χωρών που απασχολήθηκαν με ιδιαίτερα καταχρηστικούς όρους εργασίας ή ως ανήλικοι και οι οποίοι παρέχουν τη συνδρομή τους στην ποινική διαδικασία που κινείται κατά των εργοδοτών τους χορηγείται άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους. Άδεια διαμονής, βέβαια, για ανθρωπιστικούς λόγους μπορεί να χορηγηθεί ακόμη και σε περίπτωση που οι παράτυπα απασχολούμενοι πολίτες τρίτων χωρών δεν συνεργάζονται με τις διωκτικές Αρχές, εφόσον κρίνεται ότι τα πρόσωπα αυτά δεν συνεργάζονται εξαιτίας απειλών που στρέφονται κατά προσώπων της οικογένειάς τους (άρθρο 89, παρ. 1).

47. Επιπλέον, οι διατάξεις του Ν 4198/2013 για την «πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και προστασία των θυμάτων αυτής και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 215/Α/11.10.2013) επιχειρούν να εναρμονίσουν την ελληνική νομοθεσία με την Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και την προστασία των θυμάτων της, επιφέροντας, μεταξύ άλλων, πολύ σημαντικές τροποποιήσεις στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, προσθέτοντας το άρθρο 226B για την προστασία των μαρτύρων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και σωματεμπορίας.

48. Η εναρμόνιση της ελληνικής Πολιτείας με τα διεθνή και περιφερειακά πρότυπα για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων συμπληρώνεται με το Ν 4216/2013 για την «κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων» (ΦΕΚ 266/Α/10.12.2013), ενώ παράλληλα ο Ν 4251/2014 σχετικά με τον «Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις» (ΦΕΚ 80/Α/1.4.2014) αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην προστασία των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων με τον τίτλο Εισδοχή πολιτών τρίτων Χωρών-θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή παράνομης διακίνησης μεταναστών κατά την Οδηγία 2004/81/ΕΚ.

49. Αξίζει, βέβαια, στο σημείο αυτό να τονιστεί, αναφορικά με το νομοθετικό πλαίσιο αντιμετώπισης όλων των μορφών εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας και τη διαμόρφωση ενός σαφούς πλέγματος διατάξεων για την αρωγή των θυμάτων, ότι μεγάλο τμήμα του υπαγορεύτηκε, μεταξύ άλλων, και από μια σειρά διεθνών συμβάσεων, τις οποίες η Χώρα μας έχει υπογράψει και κυρώσει με νόμο, καθώς και από συναφή ευρωπαϊκά κείμενα.

⁸⁰ Στην περίπτωση αυτή εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 323Α ΠΚ και η προβλεπόμενη ποινή είναι κάθειρξη μέχρι δέκα ετών και χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως πενήντα χιλιάδων ευρώ.

Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο

50. Η Ελλάδα έχει υπογράψει, όπως προαναφέρθηκε, πληθώρα διεθνών, περιφερειακών και ευρωπαϊκών προτύπων για τα δικαιώματα του ανθρώπου που στόχο τους έχουν την εξάλειψη του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων, της δουλείας, της ειλωτείας και της αναγκαστικής εργασίας.

51. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονται πολύ σημαντικές συμβάσεις του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, όπως η Σύμβαση για τη δουλεία (25 Σεπτεμβρίου 1926), η Σύμβαση για την καταστολή της εμπορίας ανθρώπων και της εκμετάλλευσης της πορνείας (2 Δεκεμβρίου 1949), η Πρόσθετη Σύμβαση σχετικά με την κατάργηση της δουλείας, της εμπορίας των δούλων και παρεμφερών προς την δουλεία θεσμών και πράξεων ή συνηθειών (7 Σεπτεμβρίου 1956), η Σύμβαση για το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα (15 Νοεμβρίου 2000) και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση κατά του Διασυνοριακού Οργανωμένου Εγκλήματος για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Εμπορίας Ανθρώπων, ιδιαίτερα γυναικών και ανηλίκων ή αλλιώς «Πρωτόκολλο του Παλέρμο» (15 Νοεμβρίου 2000)⁸¹. Σε κάθε περίπτωση, η δουλεία και το δουλεμπόριο απαγορεύονται ρητά, οποιαδήποτε μορφή κι αν λαμβάνουν (άρθρα 4 ΟΔΔΑ και 8, παρ. 1, ΔΣΑΠΔ⁸²), όπως επίσης απαγορεύεται να υποβάλλεται οποιοδήποτε πρόσωπο σε βασανιστήρια, ποινές ή σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση (άρθρα 5 ΟΔΔΑ και 7 ΔΣΑΠΔ). Ταυτόχρονα, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ) ορίζει ρητά ως δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει δίκαιους και ευνοϊκούς όρους εργασίας, οι οποίοι να εξασφαλίζουν, μεταξύ άλλων, αξιοπρεπή διαβίωση για το ίδιο το πρόσωπο και τα μέλη της οικογένειάς του, καθώς επίσης και ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας (άρθρο 7)⁸³. Αντίστοιχες προστατευτικές διατάξεις περιέχουν και άλλες πολύ σημαντικές για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου διεθνείς συμβάσεις, όπως ενδεικτικά η Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Φυλετικών Διακρίσεων (άρθρο 5), η Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (άρθρο 6) ή, ακόμη, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρα 19, παρ. 1, 32, παρ. 1, 34, 36 και 39).

52. Από το σύνολο των κειμένων του ΟΗΕ, αξίζει να σταθούμε λίγο περισσότερο στο Πρωτόκολλο του Παλέρμο, το οποίο θεωρείται σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών η σημαντικότερη ίσως συμβολή του Οργανισμού στην καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων. Ως πρωταρχικοί στόχοι του Πρωτοκόλλου ορίζονται η πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναίκες και τα παιδιά, η προστασία και η αρωγή των

⁸¹ Για το σύνολο των συμβάσεων του ΟΗΕ και λεπτομέρειες σχετικά με τις ημερομηνίες υπογραφής και κύρωσής τους, καθώς επίσης και τα στοιχεία των νομοθετικών κειμένων που ενσωμάτωσαν τα κείμενα αυτά στην εθνική έννομη τάξη βλ. ΕΕΔΑ, *Κατάλογος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Συμβάσεων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Μάρτιος 2018, σελ. 17 επ., διαθέσιμος σε: http://www.nchr.gr/images/banners/GNCHR_List_of_Conventions.pdf.

⁸² Το ΔΣΑΠΔ κυρώθηκε με το Ν 2462/1997 (ΦΕΚ 25/Α/26.2.1997).

⁸³ Το ΔΣΟΚΜΔ κυρώθηκε με το Ν 1532/1985 (ΦΕΚ 45/Α/19.3.1985).

θυμάτων, με πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων τους και η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των Κρατών μερών για την επίτευξη των σκοπών αυτών (άρθρο 2). Το Πρωτόκολλο προσφέρει τον πληρέστερο και συνεκτικότερο μέχρι σήμερα ορισμό της εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 3)⁸⁴, ενώ παράλληλα επιχειρεί την ποινικοποίηση των συμπεριφορών που εμπίπτουν στην έννοια της εμπορίας ανθρώπων, της απόπειρας και της συμμετοχής σε αυτές, καθώς και της τέλεσης αυτών στο πλαίσιο του οργανωμένου εγκλήματος (άρθρο 5). Επίσης, προβλέπει ένα πλέγμα ρυθμίσεων για την προστασία και αρωγή των θυμάτων εμπορίας (άρθρα 6-8), την πρόληψη του φαινομένου (άρθρο 9) και τη διακρατική συνεργασία (άρθρα 10-13). Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι έχει αποτελέσει σημαντική πηγή έμπνευσης για τον εθνικό νομοθέτη, καθώς, όπως επισημαίνεται και στην Συνολική έκθεση για την εμπορία ανθρώπων του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και την Εγκληματικότητα (UNODC), τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των Κρατών που εφαρμόζουν σοβαρά το Πρωτόκολλο έχει διπλασιαστεί⁸⁵.

53. Επίσης, λαμβανομένων υπόψη, αφενός, της ευαλωτότητας των μεταναστών και, αφετέρου, της ιδιαίτερης σύνδεσης μεταξύ μετανάστευσης και εμπορίας ανθρώπων, μια ακόμη ζωτικής σημασίας προσθήκη στο διεθνές καθεστώς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου – ή όπως πολύ χαρακτηριστικά έχει επισημάνει στο παρελθόν ο τότε Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών, Kofi Annan, «ένα ζωτικό μέρος των προσπαθειών να καταπολεμηθεί η εκμετάλλευση των μεταναστών εργαζόμενων και των οικογενειών τους»⁸⁶ – συνιστά η Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων Όλων των Μεταναστών Εργαζόμενων και των Μελών των Οικογενειών τους, η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1990 και τέθηκε σε ισχύ το 2003⁸⁷. Πιο συγκεκριμένα, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Μεταναστών Εργαζόμενων αναγνωρίζει το ρόλο που διαδραματίζει στην παγκόσμια οικονομία η μετανάστευση των εργαζόμενων και παρέχει διεθνή πρότυπα για την αντιμετώπιση της μεταχείρισης, της πρόνοιας και των δικαιωμάτων των μεταναστών εργαζόμενων, ανεξάρτητα από τη νομική τους θέση, ενώ παράλληλα διατυπώνει τις υποχρεώσεις και τις ευθύνες των Κρατών που τους φιλοξενούν. Όπως, άλλωστε, επισημαίνεται και σε σχετικό δελτίο τύπου του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Αμνηστίας, η Σύμβαση αυτή δεν δημιουργεί νέα δικαιώματα για τους μετανάστες, αλλά στοχεύει στη διασφάλιση ίσης μεταχείρισης και συνθηκών εργασίας για μετανάστες και πολίτες, παρέχοντας μια πιο συγκεκριμένη ερμηνεία για τα δικαιώματα των μεταναστών και δίνοντας έμφαση στην αρχή

⁸⁴ Βλ. *supra*, σελ. 14.

⁸⁵ UNODC, *Global Report on Trafficking in Persons*, UN Global Initiative to Fight Human Trafficking, February 2009, σελ. 6, 8.

⁸⁶ "More must be done to ensure the respect of the human rights of Migrant Workers and their families, be they regular or irregular, documented or undocumented. The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families established for its ratifying countries the obligation to respect the core human rights and fundamental freedoms of Migrant Workers and members in their State of immigration. *It is a vital part of efforts to combat exploitation of Migrant Workers and their families*". Kofi Annan, Secretary General, United Nations, 18 December 2003, International Migrant's Day.

⁸⁷ International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, CMW, Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990.

ότι όλοι οι πρόσφυγες, ανεξάρτητα από τη νομική τους θέση, δικαιούνται να απολαμβάνουν τα βασικά τους ανθρώπινα δικαιώματα⁸⁸. Παρόλα αυτά, η ελληνική Πολιτεία δεν την έχει μέχρι σήμερα κυρώσει⁸⁹.

54. Επιπλέον, η Ελλάδα έχει υπογράψει και κυρώσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την πώληση των παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, το οποίο έχει τεθεί σε ισχύ από το 2002⁹⁰. Το Πρωτόκολλο αυτό περιέχει διατάξεις που συμπληρώνουν τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, και συγκεκριμένα το δικαίωμα προστασίας από την οικονομική εκμετάλλευση, καθώς και από την υποχρέωση άσκησης εργασίας επιζήμιας για την υγεία του παιδιού ή τη σωματική, πνευματική, ηθική ή κοινωνική του ανάπτυξη⁹¹.

55. Δεσμευτικές για την ελληνική Πολιτεία είναι και οι Συμβάσεις της ΔΟΕ, οι οποίες στοχεύουν στην κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η Σύμβαση (αριθ. 29) για την αναγκαστική ή την υποχρεωτική εργασία ψηφίστηκε το 1930 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν 2079/1952 (ΦΕΚ 108/Α/25.4.1952). Στόχος της είναι η κατάργηση της χρήσης κάθε μορφής αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας (άρθρο 1), η οποία οριοθετείται εννοιολογικά ως «κάθε εργασία ή υπηρεσία που εκτελείται από οποιοδήποτε πρόσωπο με την απειλή οποιασδήποτε ποινής και για την οποία το πρόσωπο δεν έχει προσφερθεί εθελοντικά» (άρθρο 2, παρ. 1). Σημαντική είναι η συμβολή της ΔΟΕ στην καταπολέμηση της εργασιακής εκμετάλλευσης και μέσω της Σύμβασης (αριθ. 105) για την κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας, η οποία ψηφίστηκε το 1957 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ΝΔ 4221/1961 (ΦΕΚ 173/Α/19.9.1961). Στόχος της συγκεκριμένης Σύμβασης είναι η κατάργηση της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, οποιαδήποτε μορφή κι αν λαμβάνει, είτε ως μέτρο εξαναγκασμού ή πολιτικής διαπαιδαγώγησης, είτε ως κύρωση προς άτομα τα οποία έχουν ή εκφράζουν πολιτικές γνώμες ή εκδηλώνουν την ιδεολογική τους αντίθεση προς την κατεστημένη πολιτική, κοινωνική και οικονομική τάξη, είτε ως

⁸⁸ Διεθνής Αμνηστία, *Ημέρα κατά του ρατσισμού: παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών εργαζόμενων*, Δελτίο Τύπου, 20 Μαρτίου 2006.

⁸⁹ Βλ. σχετικά ΕΕΔΑ, *Κατάλογος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Συμβάσεων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, *op.cit.*, σελ. 14.

⁹⁰ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000 entered into force on 18 January 2002. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την πώληση των παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν 3625/2007 (ΦΕΚ 290/Α/24.12.2007).

⁹¹ Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι η ΕΕΔΑ, μετά από σχετική εισήγηση του Ε΄ Τμήματός της (Διεθνούς Επικοινωνίας και Συνεργασίας), είχε καταθέσει πρόταση προς τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές, για την επικύρωση του Πρωτοκόλλου, ήδη από τις 9.3.2006. Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Απόφαση για κατάθεση πρότασης προς τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές για την επικύρωση: α. της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για ανάληψη δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων, και β. του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σχετικά με την πώληση παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία*, 9.3.2006, διαθέσιμη σε: http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/protaseis_epi_nomoth_keimenwn/epikirosi_simvaseon_2006.pdf.

μέθοδο επιστράτευσης και χρησιμοποίησης του εργατικού δυναμικού για σκοπούς οικονομικής ανάπτυξης, είτε ως μέτρο πειθάρχησης στην εργασία, είτε ως κολασμό για τη συμμετοχή σε απεργίες, είτε ως μέτρο φυλετικής, κοινωνικής ή θρησκευτικής διάκρισης (άρθρο 1)⁹². Αξίζει επίσης, στο σημείο αυτό, να γίνει αναφορά και στη Σύμβαση (αριθ. 182) για την εξάλειψη των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών, η οποία συνιστά – μαζί με τις προαναφερθείσες Συμβάσεις της ΔΟΕ – μία από τις 8 θεμελιώδεις Διεθνείς Συμβάσεις της ΔΟΕ και έχει κυρωθεί από την Ελλάδα με το Ν 2918/2001 (ΦΕΚ 119/Α/15.6.2001).

56. Επιπλέον, στο πλαίσιο της προσπάθειας καταπολέμησης του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων, σε ισχύ τέθηκε, στις 9 Νοεμβρίου 2016, και το Πρωτόκολλο στη Σύμβαση αριθ. 29 της ΔΟΕ (P029) για την κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας. Το πρωτόκολλο έχει ως στόχο την προώθηση συγκεκριμένων μέτρων για την πρόληψη της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, όπως, μεταξύ άλλων, η εκπαίδευση και η ενημέρωση της κοινής γνώμης, ιδίως των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, η εκπαίδευση και η ενημέρωση των εργοδοτών, η εφαρμογή της νομοθεσίας για την πρόληψη του φαινομένου ή η ενίσχυση των υπηρεσιών επιθεώρησης εργασίας (άρθρο 2). Από την πληροφόρηση που έχει η ΕΕΔΑ από τα Μέλη της, έχει διεξαχθεί μια πρώτη συζήτηση στο αρμόδιο τριμερές όργανο του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Πρόνοιας για την προοπτική κύρωσης του Πρωτοκόλλου της ΔΟΕ, όπου διαπιστώθηκε ομοφωνία των τριών μερών (Κράτος, εργοδοτική και εργατική πλευρά) για την κύρωσή του. Ωστόσο, διατυπώθηκε και το αίτημα συνέχισης της διαβούλευσης ως προς τα απαιτούμενα συγκεκριμένα μέτρα συμμόρφωσης, λόγω της συνθετότητας της κατάστασης στην Ελλάδα, η οποία, ανάμεσα σε άλλα, απαιτεί και τη σύμπραξη περισσότερων συναρμόδιων Υπουργείων και δημόσιων υπηρεσιών. Συνεπώς, η Ελλάδα δεν έχει προχωρήσει, μέχρι στιγμής, στην κύρωση του Πρωτοκόλλου της ΔΟΕ. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι η ελληνική Κυβέρνηση έχει δεσμευτεί και ενώπιον διεθνών οργανισμών (ΟΗΕ και ΔΟΕ) ότι θα προχωρήσει άμεσα στην κύρωσή του, σύμφωνα με την προτροπή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τα Κράτη μέλη της ΕΕ.

57. Η σημαντικότερη παρέμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης στον τομέα της αντιμετώπισης της εμπορίας ανθρώπων εκδηλώθηκε με τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (16 Μαΐου 2005)⁹³, την οποία η Χώρα μας υπέγραψε το 2005 και κύρωσε με το Ν 4216/2013 για την «κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων» (ΦΕΚ 266/Α/10.12.2013)⁹⁴. Η Σύμβαση αυτή ακολουθεί μία

⁹² Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις ημερομηνίες υπογραφής και κύρωσής τους, καθώς επίσης και σχετικά με τα στοιχεία των νομοθετικών κειμένων που ενσωμάτωσαν τα κείμενα αυτά στην εθνική έννομη τάξη βλ. ΕΕΔΑ, *Κατάλογος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Συμβάσεων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, *op.cit.*, σελ. 34 επ.

⁹³ Όπως προαναφέρθηκε, η ΕΕΔΑ, μετά από σχετική εισήγηση του Ε΄ Τμήματός της, είχε καταθέσει πρόταση προς τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές, για την επικύρωση της Σύμβασης αυτής, ήδη από τις 9.3.2006. Βλ. έτσι *supra*, υποσημείωση αριθ. 91.

⁹⁴ Για τις συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις ημερομηνίες υπογραφής και κύρωσής τους, καθώς επίσης και τα στοιχεία των νομοθετικών κειμένων που ενσωμάτωσαν τα κείμενα

προσέγγιση κατά βάση προσανατολισμένη στα θύματα και την προστασία τους, αναγνωρίζοντας ρητά την εμπορία ανθρώπων ως παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ταυτόχρονα, προβλέπει ένα μηχανισμό παρακολούθησης της εφαρμογής από τα Κράτη μέρη των υποχρεώσεών τους βάσει της Σύμβασης. Ο κεντρικός μηχανισμός της διαδικασίας παρακολούθησης είναι η GRETA (*Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings*), η Ομάδα Εμπειρογνομόνων για τη Δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων (Προοίμιο). Το πεδίο εφαρμογής της, δε, είναι ευρύτερο σε σχέση με εκείνο του Πρωτοκόλλου του Παλέρμo, στο βαθμό που η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης εφαρμόζεται σε όλες τις μορφές εμπορίας ανθρώπων, ανεξάρτητα από τον εθνικό ή διεθνή χαρακτήρα τους και ανεξάρτητα από τη σύνδεσή τους με το οργανωμένο έγκλημα (άρθρο 2). Αναφορικά με την εννοιολογική οριοθέτηση του φαινομένου, η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθετεί τον ίδιο ορισμό με αυτόν του Πρωτοκόλλου του Παλέρμo, ενώ ταυτόχρονα στο ίδιο άρθρο οριοθετούνται εννοιολογικά και άλλοι όροι, σημαντικοί για την εφαρμογή της Σύμβασης, όπως το «παιδί» ή το «θύμα» (άρθρο 4).

58. Σε κάθε περίπτωση, όπως αναφέρεται και εισαγωγικά, η ΕΣΔΑ απαγορεύει ρητά, στο άρθρο 4, τόσο τη δουλειά και την ειλωτεία, όσο και την αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, ενώ ταυτόχρονα ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ) υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα Κράτη να προστατεύουν με αποτελεσματικό τρόπο τα δικαιώματα του εργαζόμενου: σε εργασία που αναλαμβάνει ελεύθερα (I.1), σε δίκαιες συνθήκες εργασίας (I.2), σε ασφάλεια και υγιεινή στην εργασία τους (I.3.), καθώς επίσης και σε δίκαιη αμοιβή, που να εξασφαλίζει σε αυτούς και τις οικογένειές τους ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο (I.4.). Δίνει, δε, έμφαση στη διασφάλιση ειδικής προστασίας από τους σωματικούς και ηθικούς κινδύνους στους οποίους εκτίθενται τα παιδιά και τα νεαρά πρόσωπα (I.7)⁹⁵.

59. Η εμπορία ανθρώπων συνιστά σοβαρή παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και απαγορεύεται ρητά και σε επίπεδο ΕΕ, βάσει του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (άρθρο 5, παρ. 3). Επίσης, προς το σκοπό της αποτελεσματικότερης καταπολέμησής της, η εμπορία ανθρώπων ορίζεται στο άρθρο 83 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ ως ποινικό αδίκημα ιδιαίτερα σοβαρής εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση. Έντονη, πάντως, υπήρξε η κινητοποίηση και του Συμβουλίου της ΕΕ στον τομέα της καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων, η οποία εκδηλώνεται μέσα από μια σειρά Αποφάσεων-πλαίσιο και Οδηγιών. Αξίζει να σταθούμε στην Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου 2002/629/ΔΕΥ, της 19^{ης} Ιουλίου 2002, για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, η οποία λειτούργησε, όπως προαναφέρθηκε, ως εργαλείο για την υιοθέτηση μιας ενιαίας βάσης για την αντιμετώπιση του φαινομένου της εμπορίας

αυτά στην εθνική έννομη τάξη βλ. ΕΕΔΑ, *Κατάλογος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Συμβάσεων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, *op.cit.*, σελ. 63 επ.

⁹⁵ Ο Αναθεωρημένος ΕΚΧ κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν 4359/2016 (ΦΕΚ 4/5/20.1.2016).

ανθρώπων (ενσωμάτωση στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν 3064/2002, ΦΕΚ 248/Α/15.10.2002⁹⁶). Πιο συγκεκριμένα, με την απόφαση αυτή, ο ευρωπαϊός νομοθέτης πρόβλεψε τη λήψη των κατάλληλων και αναγκαίων μέτρων για την ποινικοποίηση των πράξεων που συνιστούν εμπορία ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής ή σεξουαλικής εκμετάλλευσης, καθώς και για την ποινικοποίηση της προτροπής, βοήθειας, εξώθησης ή απόπειρας διάπραξης των πράξεων αυτών (άρθρα 1-2), ορίζοντας ταυτόχρονα ένα ελάχιστο πλαίσιο αποτελεσματικών, ανάλογων και αποτρεπτικών απειλούμενων ποινών (άρθρο 3). Επίσης, μερίμνησε για τη θέσπιση σχετικής ευθύνης των νομικών προσώπων (άρθρα 4 και 5) και έθεσε τις προϋποθέσεις θεμελίωσης αρμοδιότητας για τη δίωξη των πράξεων αυτών (άρθρο 6) και τους όρους προστασίας και συνδρομής στα θύματα εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 7).

60. Επιπλέον, η Οδηγία 2004/81/ΕΚ, της 29^{ης} Απριλίου 2004, σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών-θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στην παράνομη μετανάστευση, οι οποίοι συνεργάζονται με τις αρμόδιες Αρχές, είχε ως πρωταρχικό της στόχο τον καθορισμό των προϋποθέσεων για τη χορήγηση τίτλων παραμονής περιορισμένης διάρκειας, ανάλογα με το διάστημα που απαιτείται για την περάτωση των σχετικών εθνικών διαδικασιών, στους υπηκόους τρίτων χωρών που συνεργάζονται για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 1). Τις κατευθύνσεις της συγκεκριμένης Οδηγίας, η οποία εξαρτά την αρωγή στα θύματα από τη συνεργασία τους με τις Αρχές, χωρίς να αποκλείει πάντως την δυνατότητα ευνοϊκότερων ρυθμίσεων, υιοθέτησε ο έλληνας νομοθέτης με την εισαγωγή του κεφαλαίου Θ' για τη «χορήγηση και ανανέωση άδειας διαμονής σε θύματα εμπορίας ανθρώπων ή παράνομης διακίνησης μεταναστών» στο Ν 3386/2005⁹⁷.

61. Τέλος, το 2011, εκδόθηκε η Οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για τη προστασία των θυμάτων της, καθώς και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ του Συμβουλίου, η οποία αποτελεί την πιο πρόσφατη, σε επίπεδο ΕΕ, νομοθετική πράξη. Η Οδηγία 2011/36/ΕΕ, η οποία ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν 4198/2013⁹⁸, θεσπίζει τους ελάχιστους κοινούς κανόνες για τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στον τομέα της εμπορίας ανθρώπων, αποβλέποντας ταυτόχρονα στην υιοθέτηση συγκεκριμένων διατάξεων, λαμβανομένης υπόψη της διάστασης και του φύλου, που θα ενισχύσουν την πρόληψη του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 1). Η Οδηγία θεσπίζει συγκεκριμένα μέτρα για την προστασία των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων (άρθρα 11 και 12), με ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία των παιδιών θυμάτων (άρθρα 13 έως 15) και των ασυνόδευτων παιδιών θυμάτων (άρθρο 16). Παράλληλα, εισάγει δυο νέες ρυθμίσεις, που αφορούν, αφενός, στο διορισμό

⁹⁶ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 8.

⁹⁷ Σχετικά με το Ν 3386/2005 βλ. *supra*, σελ. 27.

⁹⁸ Σχετικά με το Ν 4198/2013 βλ. *supra*, σελ. 30.

εθνικών εισηγητών ή ισοδύναμων μηχανισμών, αρμόδιων μεταξύ άλλων για τη διεξαγωγή εκτιμήσεων σχετικά με τις τάσεις ως προς την εμπορία ανθρώπων, τη συγκέντρωση στατιστικών στοιχείων και την υποβολή αναφορών (άρθρο 19), αφετέρου, στη δημιουργία θέσης Συντονιστή Δράσης κατά της Εμπορίας (ΣΔΕ), με τον οποίο τα Κράτη μέλη οφείλουν να συνεργάζονται για την καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας (άρθρο 20).

62. Σε κάθε περίπτωση, στο επίκεντρο της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ βρίσκονται οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (*Sustainable Development Goals, SDGs*) και οι 169 ειδικότεροι (*targets*) που αναφέρονται στις σημαντικότερες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές προκλήσεις της εποχής μας, μεταξύ των οποίων είναι και 3 οι οποίοι σχετίζονται άμεσα με την εξάλειψη της εμπορίας ανθρώπων και κάθε μορφής εκμετάλλευσης⁹⁹. Άλλωστε, και στη Χώρα μας ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση υλοποίησης της Ατζέντας 2030, με τη σύνταξη και παρουσίαση στο Πολιτικό Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του ΟΗΕ, της Εθνικής Έκθεσης Αξιολόγησης για τους ΣΒΑ του ΟΗΕ από το αρμόδιο Γραφείο Συντονισμού, Θεσμικών, Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων της Γενικής Γραμματείας της Κυβέρνησης¹⁰⁰, στην οποία επισημαίνεται η δέσμευση της ελληνικής Πολιτείας για την πλήρη υλοποίηση του συνόλου των στόχων της Ατζέντας 2030¹⁰¹. Η ΕΕΔΑ αναμένει με μεγάλο ενδιαφέρον το επόμενο στάδιο της εκπόνησης του Εθνικού Σχεδίου Εφαρμογής για τους ΣΒΑ, υπό το πρίσμα και των Συστάσεων που διατυπώνει στην παρούσα Έκθεση.

B. Το θεσμικό πλαίσιο

63. Σε συνέχεια της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και την προστασία των θυμάτων της με το Ν 4198/2013, συστάθηκε στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών Γραφείο Εθνικού Εισηγητή για

⁹⁹ Οι τρεις αυτοί στόχοι είναι οι ακόλουθοι: ΣΒΑ 5 για την Ισότητα των φύλων και ειδικότερος στόχος 5.2 για την εξάλειψη όλων των μορφών βίας κατά των γυναικών και των κοριτσιών τόσο στην ιδιωτική όσο και τη δημόσια ζωή, καθώς και για την εξάλειψη της εμπορίας ανθρώπων, τη σεξουαλική εκμετάλλευση και άλλων ειδών εκμετάλλευσης, ΣΒΑ 8 για την Αξιοπρεπή εργασία και την οικονομική ανάπτυξη και ειδικότερος στόχος 8.7 για τη λήψη άμεσων και αποτελεσματικών μέτρων για την εξάλειψη της αναγκαστικής εργασίας, ως μορφής σύγχρονης δουλείας και της εμπορίας ανθρώπων, καθώς και τη διασφάλιση της απαγόρευσης και της εξάλειψης των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας συμπεριλαμβανομένης της στρατολόγησης και της χρήσης παιδιών-στρατιωτών, καθώς και την εξάλειψη, έως το 2025, όλων των μορφών της παιδικής εργασίας και ΣΒΑ 16 για Ειρήνη, δικαιοσύνη και ισχυρούς θεσμούς και ειδικότερος στόχος 16.2 για την εξάλειψη της κακοποίησης, της εκμετάλλευσης, της διακίνησης των παιδιών, καθώς και όλων των μορφών βίας και βασανιστηρίων που αυτά υφίστανται. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. UN, *Sustainable Development Goals, 17 Goals to transform our world*, διαθέσιμο σε: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>.

¹⁰⁰ Αξίζει, δε, στο σημείο αυτό, να αναφερθεί ότι η Ολομέλεια της ΕΕΔΑ, στην από 21 Σεπτεμβρίου 2017 συνεδρίασή της, είχε ενημερωθεί σχετικά με την πρόοδο της εκπόνησης της Εθνικής Έκθεσης Αξιολόγησης για τους ΣΒΑ από τον εκπρόσωπο του Γραφείου Συντονισμού, Θεσμικών, Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων της Γενικής Γραμματείας της Κυβέρνησης, κύριο Νικόλαο Τράντα. Βλ. σχετικά ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2017*.

¹⁰¹ Βλ. σχετικά Hellenic Republic, *Voluntary national review on the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*, High-level Political Forum on Sustainable Development, Greece, July 2018, διαθέσιμη σε: <http://www.ggk.gov.gr/wp-content/uploads/2018/06/VNR-Greece-2018.pdf>.

την εκπόνηση, το συντονισμό και την εφαρμογή εθνικής στρατηγικής στην αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων (ΓΕΘΕΙΣ), το οποίο υπάγεται απευθείας στον Υπουργό Εξωτερικών (άρθρο 6 Ν 4198/2013). Το ΓΕΘΕΙΣ είναι αρμόδιο, μεταξύ άλλων, για την εκπόνηση, το συντονισμό και την εφαρμογή εθνικής στρατηγικής για την αντιμετώπιση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων στο επίπεδο της πρόληψης, της καταστολής και της δίωξης των δραστών, αλλά και της προστασίας και αρωγής των θυμάτων. Εκπροσωπεί τη Χώρα στο Δίκτυο Εθνικών Εισηγητών της ΕΕ και σε διεθνείς Οργανισμούς που δραστηριοποιούνται σε ζητήματα καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων και είναι υπεύθυνο για τη σύνταξη εθνικών εκθέσεων και ερωτηματολογίων προς τους οργανισμούς αυτούς, ενώ μεριμνά επίσης και για τη συλλογή στοιχείων για εκθέσεις τρίτων χωρών. Το Γραφείο συμμετέχει, επίσης, ως συνεργαζόμενος εταίρος σε ευρωπαϊκά και συγχρηματοδοτούμενα έργα που προάγουν την αποστολή του στην πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων¹⁰².

64. Βασική προτεραιότητα του ΓΕΘΕΙΣ αποτέλεσε η δημιουργία του Εθνικού Μηχανισμού Αναφοράς και Παραπομπής Θυμάτων και πιθανών Θυμάτων Εμπορίας Ανθρώπων (EMA)¹⁰³, ενός μηχανισμού μέσω του οποίου συναρμόδιοι κρατικοί φορείς, διεθνείς οργανισμοί και ανθρωπιστικές οργανώσεις συντονίζουν τις ενέργειες ταυτοποίησης, παραπομπής και αρωγής για την έμπρακτη προστασία θυμάτων και πιθανολογούμενων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων. Ο EMA συγκροτήθηκε τελικά στα τέλη του 2016, τρία χρόνια μετά τη νομοθετική πρόβλεψη της σύστασης, λειτουργίας και εποπτείας Εθνικής Βάσης Δεδομένων και Εθνικού Συστήματος Αναγνώρισης και Παραπομπής Θυμάτων Εμπορίας Ανθρώπων¹⁰⁴. Θετικό στοιχείο της μέχρι τώρα λειτουργίας του EMA και σημαντικό βήμα για την πραγματική αποτύπωση και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων θεωρείται η διεύρυνσή του με τη συμμετοχή φορέων, όπως η Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης, η Υπηρεσία Ασύλου, το ΣΕΠΕ, τα νοσοκομεία και η τοπική αυτοδιοίκηση, που έχουν ευρύτερη πρόσβαση σε ευάλωτες ομάδες-στόχους για τα κυκλώματα εκμετάλλευσης.

65. Παράλληλα, το ΓΕΘΕΙΣ προωθεί την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων κατάρτισης δημόσιων υπαλλήλων και επαγγελματιών πρώτης γραμμής σε θέματα προστασίας και υποστήριξης των θυμάτων, ενώ αναλαμβάνει πρωτοβουλίες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης με στόχο την πρόληψη της εμπορίας και της εκμετάλλευσης ανθρώπων. Στο πλαίσιο αυτό έχει θεσμοθετηθεί η συλλογική εκστρατεία κοινωνικής αφύπνισης, *Break the Chain*, η οποία με όχημα την Τέχνη, τον Πολιτισμό και την Εκπαίδευση, στοχεύει στην ενημέρωση, ευαισθητοποίηση και συμμετοχή του κοινού σε ένα κοινωνικό μέτωπο που εναντιώνεται στην εκμετάλλευση και την

¹⁰² Για τον πλήρη κατάλογο των αρμοδιοτήτων του ΓΕΘΕΙΣ, βλ. άρθρο 6, παρ. 4, Ν 4198/2013.

¹⁰³ ΚΥΑ 30840/2016 για τη Σύσταση και λειτουργία του Εθνικού Συστήματος Αναγνώρισης και Παραπομπής Θυμάτων Εμπορίας Ανθρώπων (ΦΕΚ 3003/Β/20.9.2016).

¹⁰⁴ Βλ. άρθρο 6, παρ. 7, Ν 4198/2013.

εμπορία ανθρώπων από άνθρωπο, τη σύγχρονη δουλεία¹⁰⁵. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι, το 2016, συστάθηκε Κοινοβουλευτική Υποεπιτροπή για την καταπολέμηση της εμπορίας και της εκμετάλλευσης ανθρώπων, η οποία λειτουργεί στο πλαίσιο της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Ισότητας, Νεολαίας και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

---

¹⁰⁵ Το *Break the Chain* αποτελεί μία πρωτοβουλία του Εθνικού Εισηγητή για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων σε συνεργασία με την πολιτιστική πλατφόρμα [elculture.gr](http://www.breakthechain.gr/). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.breakthechain.gr/>.

IV. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ Η/ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

66. Ξεκινώντας από τη διαπίστωση της ύπαρξης ενός – τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως – εκτενούς πλέγματος νομοθετικών και άλλων διατάξεων και πολιτικών που έχει υιοθετήσει και εφαρμόζει η ελληνική Πολιτεία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας – διαπίστωση, η οποία έρχεται προφανώς σε ευθεία σύγκρουση με την καταδίκη της Χώρας μας από το ΕΔΔΑ στην «υπόθεση της Μανωλάδας» για παραβίαση του άρθρου 4, παρ. 2, της ΕΣΔΑ –, το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το Δικαστήριο του Στρασβούργου σχετικά με την «υποχρέωση θέσπισης ενός κατάλληλου νομικού και κανονιστικού πλαισίου»¹⁰⁶ είναι μάλλον εύλογο και δεν προκαλεί έκπληξη:

« [...] Το Δικαστήριο διαπιστώνει συνεπώς ότι η Ελλάδα έχει συμμορφωθεί ουσιαστικά με τη θετική της υποχρέωση να θεσπίσει ένα νομοθετικό πλαίσιο που να επιτρέπει την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων»¹⁰⁷.

67. Το πρόβλημα εντοπίζεται, ως συνήθως – όπως άλλωστε έχει επανειλημμένα επισημάνει η ΕΕΔΑ, ιδίως σε ό,τι αφορά στις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, οι αιτούντες άσυλο ή οι παράτυπα διαμένοντες υπήκοοι τρίτων χωρών – στην απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην πράξη. Στο χάσμα, δηλαδή, που παρατηρείται μεταξύ του κανόνα και της εφαρμογής του, του δικαίου και της υλοποίησής του στην πράξη¹⁰⁸. Για ακόμη μία φορά, η ΕΕΔΑ παρατηρεί με βαθεία ανησυχία ότι η άνευ όρων αναγνώριση του οικουμενικού και καθολικού χαρακτήρα των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν είναι επαρκής, όταν η αποτελεσματικότητά τους υπόκειται στην επιλεκτική και κατά περίπτωση εφαρμογή τους στην πράξη. Σημαντικό εμπόδιο στην προώθηση και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελούν οι δυσκολίες εφαρμογής τους στην πράξη, ενώ για τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες απαιτείται συχνά ειδική δράση για τη διασφάλιση της πλήρους άσκησης από αυτές όλων ανεξαιρέτως, χωρίς διάκριση, των δικαιωμάτων τους.

68. Η εμβληματική αυτή απόφαση του ΕΔΔΑ έγινε δεκτή ως δικαίωση των εργατών γης που προσέφυγαν στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, τόσο από την Κοινωνία των πολιτών¹⁰⁹, ως ήταν αναμενόμενο, όσο και από πολιτειακούς παράγοντες¹¹⁰, οι οποίοι την υποδέχτηκαν θερμά ως ένα

¹⁰⁶ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 105 επ.

¹⁰⁷ *Idem*, παρ. 109.

¹⁰⁸ Το μεγάλο χάσμα που υφίσταται μεταξύ της νομοθεσίας για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και της εφαρμογής της αποδοκιάζεται, μεταξύ άλλων, και σε σχετικό Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Βλ. έτσι Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Η καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5ης Ιουλίου 2016 σχετικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ* (2015/2340(INI)), P8_TA(2016)0300 (2018/C 101/04), παρ. 6.

¹⁰⁹ Βλ. ενδεικτικά Διεθνής Αμνηστία, *Νίκη για τους εργάτες συγκομιδής φρούλας που πυροβολήθηκαν, ενώ αποτελούσαν θύματα εμπορίας ανθρώπων και καταναγκαστικής εργασίας*, Δελτίο Τύπου, 31 Μαρτίου 2017, ΓΣΕΕ, *Η ΓΣΕΕ ζητά άμεσα μέτρα συμμόρφωσης με την απόφαση του ΕΔΔΑ για τις συνθήκες σύγχρονης δουλειάς στον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα – Κρίσιμη η διάταξη της νέας Εθνικής Γενικής ΣΣΕ*, Δελτίο Τύπου, 31 Μαρτίου 2017, ΕΛΕΔΑ, *Καταναγκαστική εργασία και ελληνική δικαιοσύνη*, Δελτίο Τύπου, 3 Απριλίου 2017, ΕΣΠ, *Οριστική η απόφαση δικαίωσης των θυμάτων της Μανωλάδας*, Δελτίο Τύπου, 14.7.2017.

¹¹⁰ Βλ. σχετικά παρεμβάσεις Α. Καββαδία, Α. Χριστοδουλοπούλου, Γ. Ψυχογιού στο Συμβούλιο της Ευρώπης: «Όχι άλλα μεγάλα λόγια για το προσφυγικό. Ωρα για πράξεις», Στρασβούργο, 3 Ιουλίου 2017, διαθέσιμες στην ιστοσελίδα

πολύ σημαντικό βήμα για την αποτελεσματική αντιμετώπιση φαινομένων εργασιακής εκμετάλλευσης στη Χώρα μας. Παρόλα αυτά, πέντε χρόνια μετά το τραγικό περιστατικό στα χωράφια της Μανωλάδας που συγκλόνησε την κοινή γνώμη, η μη ενασχόληση και ο εφησυχασμός των αρμόδιων κρατικών Αρχών για τις κατάφορες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου εκατοντάδων ανθρώπων που υφίστανται σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση δεν φαίνεται να έχουν εξαλειφθεί. Δυστυχώς γεγονότα όπως το σοβαρό εργατικό ατύχημα στα κρεμμυδοχώρα της Θήβας της 16^{ης} Ιουνίου 2016 ή η πυρκαγιά της 7^{ης} Ιουνίου 2018 σε έναν αυτοσχέδιο καταυλισμό με καλάμια και πλαστικό στην περιοχή της Ν. Μανωλάδας, από την οποία από καθαρή τύχη δεν προέκυψαν θύματα, ανέδειξε με τον πλέον γλαφυρό τρόπο τα δυστυχώς χρονίζοντα προβλήματα που συνοδεύουν τη μισθωτή εργασία στον αγροτικό τομέα της οικονομίας στη Χώρα μας και απέδειξε ότι οι εργασιακές «Μανωλάδες» δεν ήταν ένα ευκαιριακό φαινόμενο, αλλά εξακολουθούν να υπάρχουν σε όλη την Επικράτεια, αναδεικνύοντας με τραγικό τρόπο τη διαφαινόμενη παγιωμένη κρατική και εργοδοτική ανοχή σε φαινόμενα σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης.

69. Η ανοχή αυτή είναι κρίσιμο να επισημανθεί ότι δεν περιορίζεται στη στάση των αρμόδιων εθνικών Αρχών και εργοδοτών, αλλά επεκτείνεται, όπως αποδεικνύεται και από σχετική έρευνα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, και στη γενικότερη αντίληψη των πολιτών, οι οποίοι δεν φαίνεται να κατανοούν τη σοβαρότητα της εργασιακής εκμετάλλευσης που υφίστανται συνάνθρωποι τους¹¹¹. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει και η ΔΟΕ στη διαγνωστική έκθεση που πραγματοποιήθηκε με ευθύνη της, κατά το 2016 στο πλαίσιο του χρηματοδοτούμενου από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προγράμματος τεχνικής βοήθειας που παρείχε η ΔΟΕ στην ελληνική Κυβέρνηση για την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα, «η αδήλωτη εργασία, από θεσμικής άποψης, ερμηνεύεται ως φαινόμενο που προκύπτει όταν οι αστοχίες επίσημων θεσμών έχουν ως συνέπεια τη μη ταύτιση της ηθικής του Κράτους με την ηθική των πολιτών»¹¹². Η ΔΟΕ καταλήγει, μάλιστα, στο συμπέρασμα ότι για να καταπολεμηθεί η αδήλωτη εργασία – και τα φαινόμενα εργασιακής εκμετάλλευσης εν γένει, θα πρόσθετε η ΕΕΔΑ, παραφράζοντας τα συμπεράσματα της ΔΟΕ – είναι απόλυτης προτεραιότητας να μειωθεί το χάσμα μεταξύ της ηθικής

του ελληνικού Κοινοβουλίου: <https://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Deltia-Typou?press=bd2d25cb-6b8d-4fd9-95dc-a7a500ce64b2>, καθώς επίσης και ΣΥΡΙΖΑ, Ερώτηση προς τους κκ. Υπουργούς Οικονομικών, Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Εξωτερικών, με θέμα: *Αναζήτηση και απόδοση ευθυνών για το υποβληθέν αίτημα επανεξέτασης της απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με τους μετανάστες της Νέας Μανωλάδας*, αριθ. πρωτ.: 7193/12.7.2017.

¹¹¹ Βλ. έτσι FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights*, *op.cit.*, σελ. 53.

¹¹² Βλ. έτσι ΔΟΕ, *Διαγνωστική Έκθεση για την Αδήλωτη Εργασία στην Ελλάδα*, 2016, σελ. 9. Αυτές οι θεσμικές αστοχίες διακρίνονται σε τέσσερις τύπους: α. κενά επίσημων θεσμών, όπως ασθενές προνοιακό «δίκτυο ασφαλείας» το οποίο εξωθεί τους πολίτες στην αδήλωτη εργασία για επιβίωση, β. ανεπάρκειες των επίσημων θεσμών ή ανορθολογική κατανομή πόρων από τους επίσημους θεσμούς, γ. αβεβαιότητα των επίσημων θεσμών ή/και δ. αδυναμίες και αστάθεια των επίσημων θεσμών. Αυτές οι αστοχίες οδηγούν ουσιαστικά τους πολίτες να υιοθετούν ως κοινωνικά αποδεκτό ό,τι θεωρείται παράνομο από το Κράτος. Βλ. έτσι ΔΟΕ, *Διαγνωστική Έκθεση για την Αδήλωτη Εργασία στην Ελλάδα*, *op.cit.*, σελ. 9-10.

του Κράτους και της ηθικής των πολιτών. Και για να γίνει αυτό, αναγκαία προϋπόθεση συνιστά η επίλυση ή η διόρθωση αυτών των αστοχιών και ελλείψεων των επίσημων θεσμών που οδηγούν σε μία εκτενή αδήλωτη οικονομία¹¹³.

70. Τι απομένει όμως από ένα δικαίωμα όταν αποστερείται της αποτελεσματικότητας στην άσκησή του; Ένα χρόνο μετά την ημερομηνία κατά την οποία κατέστη οριστική η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου¹¹⁴, στο πλαίσιο της παρακολούθησης της συμμόρφωσης των αρμόδιων ελληνικών Αρχών με τα πορίσματα του ΕΔΔΑ, η ΕΕΔΑ επιχειρεί την αξιολόγηση της εφαρμογής του πιο πάνω κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου και της πλήρωσης των στόχων που αυτό θέτει, αντλώντας, για το σκοπό αυτό, στοιχεία, αφενός, από τους φορείς και τα πρόσωπα που συμμετείχαν στην ακρόαση που διοργανώθηκε από την ΕΕΔΑ, στις 23 Νοεμβρίου 2017, αφετέρου, από διεθνείς ή ευρωπαϊκές εκθέσεις οργανισμών και φορέων για το φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας στην Ελλάδα.

71. Η αποτίμηση αυτή θα αναπτυχθεί σε τρεις θεματικούς άξονες: την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και της αναγκαστικής εργασίας (Α), την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και αναγκαστικής εργασίας (Β) και την αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και αναγκαστικής εργασίας (Γ), ακολουθώντας ουσιαστικά το σκεπτικό της απόφασης του ΕΔΔΑ, στην «υπόθεση της Μανωλάδας»¹¹⁵, σύμφωνα με το οποίο:

«[...] υπήρξε [...] παραβίαση του άρθρου 4, παρ. 2 εξαιτίας της αποτυχίας του εναγομένου Κράτους να εκπληρώσει τις θετικές υποχρεώσεις του που απορρέουν από την διάταξη αυτή και, πιο συγκεκριμένα, την υποχρέωση πρόληψης της επίδικης κατάστασης της εμπορίας ανθρώπων, προστασίας των θυμάτων, διεξαγωγής αποτελεσματικής έρευνας των εγκλημάτων και τιμωρίας των υπεύθυνων για την εμπορία ανθρώπων»¹¹⁶.

¹¹³ *Idem*, σελ. 10.

¹¹⁴ Η απόφαση εκδόθηκε στις 30 Μαρτίου 2017, για να καταστεί οριστική 3 μήνες αργότερα στις 30 Ιουνίου 2017. Υπενθυμίζεται, βέβαια, ότι, όπως προκύπτει και από τον κοινοβουλευτικό έλεγχο, και πιο συγκεκριμένα από σχετική ερώτηση που κατατέθηκε από βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ και απάντηση του αρμόδιου Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, πριν τη λήξη της τρίμηνης αυτής προθεσμίας (30 Ιουνίου 2017), η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε ενώπιον του ΕΔΔΑ αίτημα επανεξέτασης της απόφασης, το οποίο ανακλήθηκε λίγες ημέρες αργότερα, σε αναγνώριση προφανώς της εξαιρετικά μεγάλης σημασίας της απόφασης για την αντιμετώπιση της εργασιακής εκμετάλλευσης και της εμπορίας ανθρώπων και σε διεθνές επίπεδο. Βλ. σχετικά ΣΥΡΙΖΑ, Ερώτηση με θέμα: *Αναζήτηση και απόδοση ευθυνών για το υποβληθέν αίτημα επανεξέτασης της απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με τους μετανάστες της Νέας Μανωλάδας*, *op.cit.* και Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αυτοτελές Τμήμα Κοινοβουλευτικού Ελέγχου, [Απάντηση] σε Ερώτηση 7193/12.7.2017, 16.10.2017.

¹¹⁵ Το σκεπτικό της απόφασης του ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*, ακολουθείται κατά μήκος ολόκληρης της υποενότητας σχετικά με την αποτίμηση του κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, καθώς, όπου κρίνεται αναγκαίο, για λόγους διευκόλυνσης του αναγνώστη, παρατίθενται αυτούσια αποσπάσματα από κρίσιμες σκέψεις της απόφασης.

¹¹⁶ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 128.

A. Πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και της αναγκαστικής εργασίας

72. Ειδικά σε ό,τι αφορά στα επιχειρησιακά μέτρα πρόληψης της εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας, το ΕΕΔΑ υπενθύμισε ότι:

«[...] η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων προτρέπει τα Κράτη μέλη να υιοθετήσουν μια σειρά μέτρων για την πρόληψη της εμπορίας [...]. Μεταξύ αυτών των μέτρων [...] συγκαταλέγονται μέτρα για την ενίσχυση του συντονισμού σε εθνικό επίπεδο μεταξύ των διάφορων Αρχών που είναι επιφορτισμένες με την καταπολέμηση της εμπορίας και την αποθάρρυνση της ζήτησης η οποία ευνοεί όλες τις μορφές εκμετάλλευσης ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων και των ελέγχων στα σύνορα για τον εντοπισμό της εμπορίας»¹¹⁷.

73. Καταλήγοντας, τελικά, στο συμπέρασμα ότι:

«[...] τα επιχειρησιακά μέτρα τα οποία ελήφθησαν από τις Αρχές δεν ήταν επαρκή για την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων [...]»¹¹⁸.

74. Ένα χρόνο μετά την οριστική απόφαση του ΕΔΔΑ, τι έχει αλλάξει όμως; Σε ό,τι αφορά στην υποχρέωση θέσπισης και ενίσχυσης αποτελεσματικών πολιτικών και προγραμμάτων για την πρόληψη της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας¹¹⁹, η πρώτη αξιολόγηση της Χώρας από τους εμπειρογνώμονες της GRETA του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι καταπέλτης για τις ελληνικές αρμόδιες Αρχές, επισημαίνοντας σοβαρές παθογένειες στην εφαρμογή του σχετικού θεσμικού πλαισίου¹²⁰. Μολονότι οι εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνωρίζουν τις σοβαρές προσπάθειες της ελληνικής Πολιτείας να εκπληρώσει της υποχρεώσεις της που απορρέουν από τις δεσμεύσεις της για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, μέσα από συνεχείς νομοθετικές τροποποιήσεις, δεν μπορούν να μην σημειώσουν με έμφαση την έλλειψη μιας εθνικής στρατηγικής ή ενός σχεδίου δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων, τα οποία πρέπει άμεσα να προτεραιοποιηθούν από τις ελληνικές Αρχές, συνοδευόμενες από ένα μηχανισμό ελέγχου της εφαρμογής τους¹²¹.

75. Μάλιστα, υπό το βάρος της καταδίκης της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ στην «απόφαση της Μανωλάδας», οι εμπειρογνώμονες της GRETA εκτιμούν ότι η εθνική στρατηγική είναι απαραίτητο να δώσει ιδιαίτερη έμφαση, μεταξύ άλλων, στην ενδυνάμωση της δράσης ενάντια στην εμπορία

¹¹⁷ *Idem*, παρ. 110.

¹¹⁸ *Idem*, παρ. 115.

¹¹⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, τα Κράτη οφείλουν να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα, μεταξύ άλλων, για την έρευνα, ενημέρωση, ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση στα ζητήματα αυτά, προωθώντας μια προσέγγιση βασισμένη στα δικαιώματα του ανθρώπου και ενσωματώνοντας τη διάσταση της έμφυλης ισότητας και της προσέγγισης υπέρ των παιδιών κατά την ανάπτυξη, την εφαρμογή και την αξιολόγηση αυτών των πολιτικών και προγραμμάτων.

¹²⁰ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece*, *op.cit.*

¹²¹ *Idem*, παρ. 67, 71.

ανθρώπων για το σκοπό της εργασιακής εκμετάλλευσης¹²². Ειδικότερα, στην περίπτωση της Ελλάδας και λαμβανομένων υπόψη των διαστάσεων που έχει πάρει το προσφυγικό/μεταναστευτικό ζήτημα, θέτοντας σε άμεσο κίνδυνο θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα ιδίως των αιτούντων άσυλο και προσφύγων, η GRETA επισημαίνει την ανάγκη οι πρωτοβουλίες και οι δράσεις πρόληψης του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων να περνούν υποχρεωτικά μέσα από μέτρα κοινωνικής και οικονομικής ενδυνάμωσης, ιδίως των πιο ευάλωτων ομάδων, όπως είναι οι αιτούντες άσυλο, οι μετανάστες ή οι ασυνόδευτοι ανήλικοι¹²³. Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι οι βασικές αιτίες δημιουργίας και διατήρησης του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων συνίστανται στην ευαλωτότητα των θυμάτων εξαιτίας, κυρίως, της φτώχειας, της περιθωριοποίησης, του οικονομικού αποκλεισμού, των κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων ή, ακόμη, των διακρίσεων εις βάρος εθνοτικών μειονοτήτων, εύλογα συνάγεται το συμπέρασμα ότι όσο πιο ευάλωτες είναι οι κοινωνικές ομάδες, τόσο μεγαλύτερα είναι τα ποσοστά θυματοποίησής τους όχι μόνο για την αναγκαστική εργασία, αλλά και για τις υπόλοιπες μορφές που λαμβάνει το φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων.

76. Επίσης, είναι σημαντικό να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι, όπως επισημάνθηκε κατά την ακρόαση προσώπων και φορέων που διοργανώθηκε από την ΕΕΔΑ, η νόμιμη εργασία στην Ελλάδα – και συνεπώς η αντιμετώπιση με όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερο τρόπο των συνθηκών που οδηγούν στην εκμετάλλευση της ευάλωτης κοινωνικής ομάδας των μεταναστών – εξαρτάται άμεσα από τη νόμιμη διαμονή τους στη Χώρα. Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των παράτυπα διαμενόντων στη Χώρα έχει μειωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, σε συνέχεια ορισμένων διορθωτικών κινήσεων που έγιναν από το 2014 και το 2015, και πριν κλείσει το 2016 ο Βαλκανικός Διάδρομος, παρατηρείται μια σταδιακή απονομιμοποίηση των μεταναστών. Μετά το κλείσιμο του Διαδρόμου, είναι αρκετοί εκείνοι που παραμένουν στην Ελλάδα. Παράλληλα, έχει αρχίσει ήδη να μειώνεται ο συνολικός αριθμός των αδειών διαμονής, ενώ αυξητικές τάσεις παρουσιάζει ο αριθμός απορριφθέντων διεθνούς προστασίας, οι οποίοι θα προστίθενται στους παράτυπα διαμένοντες στη Χώρα. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ και διεθνών οργανισμών, το 2017, οι μετανάστες που διέμεναν στη Χώρα μας χωρίς άδειες διαμονής σε ισχύ υπολογίζονταν στους 500.000, εφόσον την τελευταία πενταετία, λόγω των συνεπειών της ύφεσης και της κρίσης, έχει από-νομιμοποιηθεί το καθεστώς διαμονής τουλάχιστον 200.000 μόνιμα εγκατεστημένων μεταναστών¹²⁴. Η κατάσταση, συνεπώς, σήμερα, ελλείπει ενός θεσμοθετημένου μηχανισμού πρόσβασης σε καθεστώς νόμιμης διαμονής για όλους τους αλλοδαπούς κατοίκους που ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα, παραμένει ανησυχητική, στο βαθμό που προβλήματα που ταλάνισαν

¹²² *Idem*, παρ. 68.

¹²³ *Idem*, παρ. 113 επ.

¹²⁴ ΓΣΕΕ, *Ανέλεγκτη η παραβατικότητα στην εργασία στον αγροτικό τομέα - Αόρατες για την Πολιτεία οι συνθήκες δουλείας και οι κίνδυνοι ακόμα και για τη ζωή των εργατών γης*, Δελτίο Τύπου, 16 Ιουνίου 2016 και *Η ΓΣΕΕ ζητά άμεσα μέτρα συμμόρφωσης με την απόφαση του ΕΔΔΑ για τις συνθήκες σύγχρονης δουλείας στον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα – Κρίσιμη η διάταξη της νέας Εθνικής Γενικής ΣΣΕ*, Δελτίο Τύπου, 31 Μαρτίου 2017.

μέχρι σήμερα τους μετανάστες και είτε τους απέκλεισαν από τη διαδικασία της νομιμοποίησης, είτε έθεσαν σε κίνδυνο τη νομιμοποίησή τους, οδηγώντας τους συχνά στην απονομιμοποίηση, συνεχίζουν μέχρι και σήμερα να υφίστανται, παρά την όποια έμφαση δίνεται στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των τελευταίων, χωρίς να έχει ακόμα επιλυθεί το ζήτημα της νόμιμης παραμονής τους στη Χώρα.

77. Επιπλέον, οι εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέφρασαν την ανησυχία τους για τον αντίκτυπο της αυστηροποίησης της διαδικασίας εισόδου στη Χώρα και το κλείσιμο των συνόρων, ειδικά για τις οικογένειες και τα ασυνόδευτα ανήλικα, που ωθούνται δυστυχώς, κατά τον τρόπο αυτό, στην εκμετάλλευση και την εμπορία όταν αναγκάζονται να αναζητήσουν τη βοήθεια διακινητών και προσπαθούν να συγκεντρώσουν τα απαραίτητα χρήματα για να συνεχίσουν το ταξίδι τους¹²⁵. Σύμφωνα με τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές, πράγματι οι μικτές μεταναστευτικές ροές που φτάνουν στην Ελλάδα αποτελούν μια πολύ σημαντική πρόκληση για τη διαχείριση των συνόρων, στο βαθμό που τα άτομα που φτάνουν πρέπει να ελεγχθούν και ελέγχονται. Όμως, στο πρώτο αυτό στάδιο ελέγχου, υπάρχουν μηδαμινές έως ελάχιστες ενδείξεις εμπορίας ανθρώπων¹²⁶. Στο πλαίσιο, συνεπώς, ενίσχυσης των μέτρων πρόληψης του φαινομένου της εμπορίας, οι εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης συστήνουν την ενίσχυση των προσπαθειών των ελληνικών Αρχών να αναγνωρίζουν τις περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων στο πλαίσιο συνοριακών ελέγχων¹²⁷.

78. Επίσης, σύμφωνα με την έκθεση της GRETA, οι ελληνικές Αρχές οφείλουν να συμμορφωθούν με τη θετική τους υποχρέωση να υιοθετήσουν ή/και ενισχύσουν πρωτοβουλίες και δράσεις για να αποτρέψουν τη ζήτηση των υπηρεσιών των θυμάτων εμπορίας για κάθε μορφή εκμετάλλευσης, και να τονίσουν, σε συνεργασία με ΜΚΟ, συνδικαλιστικές ενώσεις και φορείς του ιδιωτικού τομέα, την ποινικοποίηση της εν γνώσει χρήσης των υπηρεσιών αυτών των ατόμων¹²⁸. Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, ως εργαλείο αποτελεσματικής πρόληψης του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων, πρέπει να αντιμετωπιστεί με σοβαρότητα και ευθύνη από την ελληνική Πολιτεία, η οποία οφείλει να ενισχύσει τις πρωτοβουλίες που έχει ήδη λάβει στον τομέα αυτό, μέσω του ΓΕΘΕΙΣ και της Γενικής Γραμματείας Ισότητας Φύλων (ΓΓΙΦ) του Υπουργείου Εσωτερικών. Οι δράσεις, δε, αυτές ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης της κοινής γνώμης είναι πολύ σημαντικό να καλύπτουν γεωγραφικά ολόκληρη της Επικράτεια και να θεμελιώνονται σε

¹²⁵ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 14. Βλ. επίσης σχετικά CoE, Parliamentary Assembly, Report by Ms Tineke Strik, *Refugees at Risk in Greece*, Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc. 14082 Add, 20 Ιουνίου 2016.

¹²⁶ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 126.

¹²⁷ *Idem*, παρ. 128.

¹²⁸ *Idem*, παρ. 104 επ.

διαπιστωμένες ανάγκες, οι οποίες έχουν προκύψει από την έρευνα και την αξιολόγηση των επιπτώσεων προηγούμενων μέτρων ευαισθητοποίησης της κοινωνίας¹²⁹.

79. Ταυτόχρονα, σε σχέση με το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο, η GRETA θεωρεί ότι η ρητή αναφορά στο νόμο ότι η συναίνεση ενός θύματος εμπορίας ανθρώπων στην εκμετάλλευσή του είναι αδιάφορη για οποιοδήποτε από τα μέσα που χρησιμοποιούνται θα βελτίωνε την εφαρμογή των διατάξεων ενάντια στην εμπορία ανθρώπων¹³⁰. Παράλληλα, σύμφωνα με τους εμπειρογνώμονες της GRETA, πρέπει να εξασφαλιστεί η πλήρης συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις του άρθρου 4 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ποινικοποίηση της εμπορίας παιδιών, ώστε να είναι σαφές ότι η στρατολόγηση, μεταφορά, υπόθαλψη ή υποδοχή ενός παιδιού με σκοπό την εκμετάλλευσή του ποινικοποιείται ως διακίνηση και εμπορία ανθρώπων, χωρίς να πρέπει να αποδεικνύεται η χρήση κάποιου από τα μέσα που στοιχειοθετούν την εμπορία, όπως μεταξύ άλλων απειλή, άσκηση βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, απαγωγής, απάτης ή κατάχρησης εξουσίας ή εκμετάλλευσης ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης ή προσφορά ή πρόσληψη χρημάτων ή προνομίων¹³¹. Ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας πράγματι τιμωρεί, στα άρθρα 323Α, παρ. 4 και 351, παρ. 4, την εμπορία παιδιών ως επιβαρυντική περίπτωση, ωστόσο παραλείπει να διευκρινίσει ότι δεν χρειάζεται να έχει χρησιμοποιηθεί ένα από τα πιο πάνω μέσα για να στοιχειοθετηθεί το έγκλημα της εμπορίας παιδιών.

B. Προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας

80. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, αναφορικά με τα επιχειρησιακά μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας, το ΕΔΔΑ ανέφερε ότι:

«[...] η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων προτρέπει τα Κράτη μέλη να υιοθετήσουν μια σειρά μέτρων για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων [...]. Μεταξύ [αυτών των μέτρων ...] συγκαταλέγονται η διευκόλυνση της αναγνώρισης των θυμάτων από εξειδικευμένα πρόσωπα και η παροχή αρωγής στα θύματα για τη σωματική, ψυχολογική και κοινωνική τους αποκατάσταση. [...] Εν προκειμένω, το Δικαστήριο σημειώνει ότι [...] η κατάσταση που επικρατούσε στις καλλιέργειες φρούλας της Μανωλάδας ήταν γνωστή στις Αρχές, την προσοχή των οποίων είχαν επιστήσει εκθέσεις και άρθρα του τύπου [...]. Εντούτοις, πρέπει να τονιστεί ότι η κινητοποίηση αυτή δεν κατέληξε σε κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα. [...] το Κράτος απουσίαζε πλήρως. [...] η αντίδραση των Αρχών ήταν μεμονωμένη, καθώς αυτές απέτυχαν, τουλάχιστον μέχρι το 2013, να παρέχουν μια γενική λύση στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι μετανάστες εργαζόμενοι της

¹²⁹ *Idem*, παρ. 103.

¹³⁰ *Idem*, παρ. 51.

¹³¹ *Idem*, παρ. 53.

Μανωλάδας. [...] το αστυνομικό τμήμα Αμαλιάδας φαινόταν να είναι ενήμερο για την άρνηση των εργοδοτών των προσφευγόντων να καταβάλουν τους μισθούς των τελευταίων [...]»¹³².

81. Καταλήγοντας, τελικά, στο συμπέρασμα ότι:

«[...] τα επιχειρησιακά μέτρα τα οποία ελήφθησαν από τις Αρχές δεν ήταν επαρκή [...] για την προστασία των προσφευγόντων από τη μεταχείριση στην οποία υποβλήθηκαν [...]»¹³³.

82. Πράγματι, στο πλαίσιο των θετικών υποχρεώσεών τους, σύμφωνα με το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ και τις διατάξεις της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, τα Κράτη οφείλουν να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η διασφάλιση και ενίσχυση της αναγνώρισης των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, η υποστήριξή τους, με ιδιαίτερη έμφαση στις κατηγορίες εκείνες θυμάτων που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση και ιδίως τα παιδιά, η νομοθετική πρόβλεψη μιας περιόδου αποκατάστασης και στοχασμού, όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να θεωρείται ότι ορισμένο πρόσωπο είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων προκειμένου να του επιτραπεί να συνέλθει και να ξεφύγει από την επιρροή των δραστών και να πάρει μια συνειδητή απόφαση σχετικά με τη συνεργασία του με τις αρμόδιες Αρχές, η διασφάλιση της πρόσβασης των θυμάτων σε ανανεώσιμη άδεια διαμονής και σε αποζημίωση και νομική βοήθεια και συνδρομή, καθώς επίσης και η διευκόλυνση του επαναπατρισμού και της επιστροφής τους σε άλλα Κράτη, λαμβανομένων πάντα δεόντως υπόψη των δικαιωμάτων, της ασφάλειας και της ακεραιότητάς του.

83. Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά στην αναγνώριση των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, σύμφωνα με τους εμπειρογνώμονες της GRETA, παρά τα θετικά βήματα που έχει κάνει η ελληνική κυβέρνηση συνολικά σε ό,τι αφορά στο θεσμικό πλαίσιο για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων, η διαδικασία αναγνώρισης ενός θύματος επίσημα είναι προβληματική, καθώς μπορεί να καθυστερήσει αδικαιολόγητα¹³⁴. Πράγματι, όπως αναφέρουν και οι φορείς της Κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται στο πεδίο, στην πράξη, ο χαρακτηρισμός «θύμα εμπορίας ανθρώπων», ο οποίος αποδίδεται με Πράξη του αρμόδιου Εισαγγελέα Πρωτοδικών, δυνάμει των διατάξεων του άρθρου 1, στοιχ. ια), του Ν 4251/2014 (Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και άλλες διατάξεις), μπορεί να καθυστερήσει από 6 έως 12 μήνες. Ενδεικτική των αδικαιολόγητων και επιβαρυντικών για την κατάσταση των θυμάτων εμπορίας καθυστερήσεων είναι η καταδίκη της Ελλάδας στην υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδας* για παραβίαση μεταξύ άλλων και του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων). Η υπόθεση αυτή αφορούσε στην καταγγελία Νιγηριανής υπηκόου, η οποία είχε εξαναγκαστεί σε πορνεία στην Ελλάδα και η οποία χρειάστηκε να περιμένει για περισσότερο από 9 μήνες, από τη στιγμή που

¹³² ΕΔΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 110-114.

¹³³ *Idem*, παρ. 115.

¹³⁴ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 138.

ενημέρωσε τις Αρχές σχετικά με την κατάστασή της μέχρι να αναγνωριστεί επίσημα ως θύμα εμπορίας προς το σκοπό σεξουαλικής εκμετάλλευσης¹³⁵.

84. Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται ότι έχουν υπάρξει λίγες υποθέσεις αναγνωρισμένων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για το σκοπό της εργασιακής τους εκμετάλλευσης, παρά την ύπαρξη αναφορών για αναγκαστική εργασία στους τομείς της γεωργίας, του τουρισμού, της παραγωγής ποτών και τροφίμων και της οικιακής εργασίας¹³⁶. Διαπιστωμένα ελάχιστες είναι και οι περιπτώσεις επίσημα αναγνωρισμένων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για το σκοπό εργασιακής εκμετάλλευσης οι οποίες προέκυψαν από ελέγχους του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ)¹³⁷. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν αντικατοπτρίζει σε καμία περίπτωση την ελληνική πραγματικότητα, όπως άλλωστε κατέδειξαν όχι μόνο τα θλιβερά γεγονότα της Μανωλάδας αλλά και σωρεία άλλων περιστατικών που καταγγέλλονται από τις οργανώσεις της Κοινωνίας των πολιτών. Όπως, άλλωστε, επισημαίνεται και στην Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), οι πυροβολισμοί στη Μανωλάδα, το 2013, δεν ήταν παρά το αποκορύφωμα μηνών παραμέλησης και εκμετάλλευσης χιλιάδων μεταναστών εργαζόμενων που υποφέρουν συχνά από βίαιες σχέσης απασχόλησης¹³⁸. Γιατί όμως παρατηρούνται αυτές οι παράλληλες πραγματικότητες που κινούνται ασύμπτωτα εδώ και χρόνια στην Ελλάδα ;

85. Δυνάμει των διατάξεων που διέπουν το έργο και τις αρμοδιότητες του ΣΕΠΕ (άρθρο 2 Ν 3996/2011, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει), οι κατά τύπους Επιθεωρήσεις Εργασιακών Σχέσεων διενεργούν ελέγχους στην περιοχή αρμοδιότητάς τους, όπως αυτή ορίζεται τόσο στο πλαίσιο προγραμματισμένης δράσης όσο και κατόπιν υποβολής επώνυμης ή ανώνυμης καταγγελίας. Το ΣΕΠΕ είναι αρμόδιο, συνεπώς, να επιθεωρεί και να ελέγχει με κάθε πρόσφορο μέσο τους χώρους εργασίας, προβαίνοντας σε κάθε είδους αναγκαία εξέταση και έλεγχο σε όλες τις επιχειρήσεις και εκμεταλλεύσεις πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα και γενικότερα σε κάθε ιδιωτικό ή δημόσιο χώρο εργασίας ή εκμετάλλευσης ή χώρο όπου πιθανολογείται ότι απασχολούνται εργαζόμενοι. Επίσης, ερευνά οποιαδήποτε ώρα κατά τη διάρκεια της ημέρας ή της νύχτας τους χώρους εργασίας, όταν κρίνει αναγκαίο, χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση προς τον εργοδότη. Επιπλέον, έχει ελεύθερη πρόσβαση σε οποιοδήποτε από τα έγγραφα, βιβλία, μητρώα, αρχεία και κάθε άλλου είδους στοιχείο, που τηρείται από την επιχείρηση, λαμβάνοντας αντίγραφα.

¹³⁵ ΕΔΔΑ, *L.E. κατά Ελλάδος* [αριθ. προσφυγής: 71545/12], 21.1.2016.

¹³⁶ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 140.

¹³⁷ Σε κάθε περίπτωση θα ήταν πολύ σημαντικό να υπάρξει θεσμική ενημέρωση για τη μεθοδολογία και τα πρωτόκολλα ελέγχου που αξιοποιήθηκαν στην κοινή επιχείρηση της Ελληνικής Αστυνομίας και του ΣΕΠΕ που ανακοινώθηκε ότι έλαβε χώρα από τις 15 έως τις 19 Μαΐου 2018, στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Σχεδίου Δράσης της προτεραιότητας «EMPACT- Trafficking in Human Beings (THB)» της Europol. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά Hellenic Republic, *Voluntary national review on the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development, op.cit.*, σελ. 75, καθώς επίσης και *Συνολικά 133 σπλήνεις. Μεγάλη κοινή επιχείρηση ΕΛΑΣ-ΣΕΠΕ για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων*, 22.6.2017, διαθέσιμο σε: <http://policenet.gr>.

¹³⁸ CoE, ECRI, *Report on Greece (fifth monitoring cycle)*, Adopted on 10 December 2014, Published on 24 February 2015, CRI(2015)1, παρ. 92-93.

Η αρμοδιότητα του ΣΕΠΕ αφορά στον έλεγχο συμμόρφωσης των εργοδοτών με την εργατική νομοθεσία εξαιτίας της απασχόλησης εργαζόμενων με σύμβαση ή σχέση εξαρτημένης εργασίας. Συνεπώς, με τα μέχρι σήμερα ισχύοντα, το ΣΕΠΕ δεν έχει αρμοδιότητα ελέγχου των συμβάσεων έργου ή ανεξαρτήτων υπηρεσιών, ούτε της εργασίας που παρέχεται μέσω εργοσήμου¹³⁹.

86. Από τη δημόσια ακρόαση που πραγματοποίησε η ΕΕΔΑ προέκυψε από την πλευρά του ΣΕΠΕ ότι υπάρχει αρμοδιότητα ελέγχου της εργασίας στον αγροτικό τομέα. Για το έλλειμμα διεξαγωγής ελέγχων σε ανοικτούς αγροτικούς χώρους το ΣΕΠΕ υποστήριξε ότι οφείλεται σε σημαντικές ιδιαιτερότητες και ότι απαιτεί ειδική αντιμετώπιση. Στην κατεύθυνση αυτή, όπως υποστηρίζεται από το ΣΕΠΕ, είναι κρίσιμη η κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας αριθ. 129 η οποία θα πρέπει να συνδυαστεί με τις αναγκαίες νομοθετικές και οργανωτικές αλλαγές προκειμένου να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για την αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης της ΔΟΕ¹⁴⁰. Στον Οδικό Χάρτη για την αντιμετώπιση της Αδήλωτης Εργασίας στην Ελλάδα, το περιεχόμενο του οποίου διαμορφώθηκε με την τεχνική βοήθεια της ΔΟΕ και αποτέλεσε το 2016 αντικείμενο τριμερούς επικύρωσης (Κράτους, εργοδοτών, εργαζομένων), η κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας αριθ. 129 συμπεριλαμβάνεται ως αυτοτελές μέτρο πολιτικής με συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα υλοποίησης (31^η Δεκεμβρίου 2018). Από συμμετέχοντες στην ακρόαση επισημάνθηκε ότι το ΣΕΠΕ έχει την αρμοδιότητα να εισέρχεται σε όλους τους χώρους εργασίας του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα, οποιαδήποτε στιγμή της ημέρας ή της νύχτας, ακόμα και χωρίς προειδοποίηση, προκειμένου να προβεί σε κάθε είδους αναγκαία εξέταση, έλεγχο ή έρευνα αναφορικά με τη διαπίστωση της τήρησης των διατάξεων της εργατικής νομοθεσίας¹⁴¹. Ωστόσο, κατά τη συζήτηση που ακολούθησε δεν κατέστη σαφές πού οφείλεται η μη πραγματοποίηση ελέγχων (προληπτικών και κατασταλακτικών) από το ΣΕΠΕ στον αγροτικό τομέα, καθώς διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις ακόμα και αντικρουόμενες, όπως ότι η Επιθεώρηση Εργασίας έχει αρμοδιότητα ελέγχου, αλλά όχι σε ανοικτούς αγροτικούς χώρους (μόνο σε στεγασμένους), ότι διατηρείται ακόμα το πρόβλημα υποστελέχωσής της, ότι δεν υπάρχει η κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή, ότι δεν υπάρχει η κατάλληλη κατάρτιση των Επιθεωρητών Εργασίας για τους ελέγχους αυτούς ή, ακόμη, ότι δεν μπορούν να γίνουν οι έλεγχοι λόγω επικινδυνότητας και χρειάζεται πάντα η συνδρομή της Ελληνικής Αστυνομίας. Επίσης, δεν κατέστη σαφές, ύστερα από την ένταξη του ΟΓΑ στον ΕΦΚΑ με το Ν 4387/2016 ποιες είναι οι ελεγκτικές αρμοδιότητες σε επίπεδο κοινωνικής ασφάλισης και ποιοι είναι οι αρμόδιοι ελεγκτικοί μηχανισμοί.

¹³⁹ Βλ. *supra*, παρ. 33.

¹⁴⁰ Βλ. ακρόαση προσώπων και φορέων που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της ΕΕΔΑ, στις 23 Νοεμβρίου 2017, και στην οποία συμμετείχε μεταξύ άλλων, για να εκθέσει τις απόψεις του, ο τ. Ειδικός Γραμματέας ΣΕΠΕ, κύριος Α. Ηλιόπουλος. Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 8, καθώς επίσης και υποσημείωση αριθ. 11, σελ. 8.

¹⁴¹ Βλ. έτσι ΔΟΕ, *Διαγνωστική Έκθεση για την Αδήλωτη Εργασία στην Ελλάδα*, *op.cit.*, σελ. 47.

87. Την αδυναμία διεξαγωγής ελέγχων για την εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας ενισχύει και η πληθώρα λειτουργικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει το ΣΕΠΕ, ο βασικός δηλαδή ελεγκτικός μηχανισμός του Υπουργείου Εργασίας, με σημαντικότερο από αυτά την πολυετή υποστελέχωση των υπηρεσιών του. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη διαγνωστική έκθεση της ΔΟΕ, το συνολικό προσωπικό του ΣΕΠΕ είναι περίπου 750 εργαζόμενοι, εκ των οποίων οι 324 είναι επιθεωρητές εργασίας και οι 253 είναι τεχνικοί και υγειονομικοί επιθεωρητές εργασίας¹⁴². Μεταξύ των σημαντικότερων, δε, προβλημάτων που αντιμετωπίζουν είναι η γεωγραφική διασπορά της χώρας, οι περιορισμένοι πόροι (οι επιθεωρητές συχνά χρησιμοποιούν τα δικά τους ΙΧ αυτοκίνητα και καλύπτουν το κόστος των καυσίμων), οι πρόσφατες συγχωνεύσεις υποκαταστημάτων και η εποχικότητα των ελέγχων¹⁴³. Τα σημαντικά λειτουργικά προβλήματα του ΣΕΠΕ και κυρίως η υποστελέχωση των υπηρεσιών του έχουν, άλλωστε, επισημανθεί και από την Επιτροπή Εμπειρογνομών της ΔΟΕ για την Εφαρμογή Συμβάσεων και Συστάσεων (*Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations, CEACR*), η οποία σε σχετικές Παρατηρήσεις της είχε επισημάνει ότι ο αριθμός επιθεωρητών εργασίας και υποστηρικτικού προσωπικού του ΣΕΠΕ ήταν ανεπαρκής, γεγονός που είχε συνέπειες στην καθημερινή ομαλή λειτουργία των υπηρεσιών του¹⁴⁴. Η ΕΕΔΑ αναγνωρίζει τις προσπάθειες της ελληνικής Πολιτείας για ενίσχυση του εργατικού δυναμικού του ΣΕΠΕ, μέσω της αύξησης των οργανικών του θέσεων με την έκδοση του ΠΔ 134/2017 για τον Οργανισμό του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΦΕΚ 168/Α/6.11.2017), παρόλα αυτά διατηρεί επιφυλάξεις για το κατά πόσο η κατανομή των θέσεων αυτών κατά κατηγορία, κλάδο και ειδικότητα, αφενός, θα ανταποκρίνεται στις ελεγκτικές ανάγκες της εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας, ιδίως στον αγροτικό τομέα, αφετέρου, θα καλύπτει γεωγραφικά όλη την ελληνική επικράτεια, συμπεριλαμβανομένων και του αγροτικού τομέα και των νησιωτικών περιοχών.

88. Τέλος, σε ό,τι αφορά στο ΣΕΠΕ, και πέρα από το ζήτημα της αρμοδιότητάς του να ασκεί ελέγχους σε ανοικτούς αγροτικούς χώρους, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει – και ίσως ακόμη μεγαλύτερο από αυτό της έκτασης της αρμοδιότητάς του, ιδίως ενόψει της συζήτησης για τη συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ στην «υπόθεση της Μανωλάδας» – η συζήτηση σχετικά με τα διαγνωστικά εργαλεία που διαθέτει, προκειμένου να ανιχνεύσει στις ελεγχόμενες περιπτώσεις τους «ιδιαίτερα καταχρηστικούς όρους απασχόλησης»¹⁴⁵. Η διάγνωση σε μια σχέση εργασίας των «ιδιαίτερα καταχρηστικών όρων εργασίας» δεν είναι πάντα εύκολη, ή τουλάχιστον, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος και υπό το φως όχι μόνο των περιστατικών στη Μανωλάδα – που

¹⁴² *Idem*, σελ. 47.

¹⁴³ *Idem*, σελ. 47-48.

¹⁴⁴ CEACR, *Observations on Labour Inspection Convention, 1947 (No 81), Greece (Ratification 1995), Adopted 2015, Published 105th Session (2016)*.

¹⁴⁵ Ως τέτοιοι όροι θεωρούνται όσοι είναι κατάφωρα δυσανάλογοι προς τις συνθήκες εργασίας των νόμιμα απασχολούμενων εργαζόμενων, έχοντας σοβαρή επίπτωση στην υγεία και την ασφάλεια των εργαζόμενων, και προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

επισημαίνονται στην ελληνική Πολιτεία από το 2008¹⁴⁶ – αλλά και αλλού, δεν φαίνεται να είναι εύκολη υπόθεση για τους κρατικούς ελεγκτικούς μηχανισμούς. Η στοιχειοθέτηση του χαρακτήρα των «διαίτερα καταχρηστικών όρων εργασίας» προκύπτει από τη συνδυαστική κάθε φορά συνδρομή μιας σειράς ειδικότερων κριτηρίων. Ενδεικτικός είναι ο κατάλογος των δεικτών σχετικά με το εργασιακό *trafficking* του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και την Εγκληματικότητα (UNODC), σύμφωνα με τον οποίο άτομα τα οποία έχουν υπάρξει θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης εξαναγκάζονται να εργαστούν σε τομείς όπως η γεωργία, οι κατασκευές ή η παροχή υπηρεσιών και μπορεί, μεταξύ άλλων, να διαμένουν σε ομάδες στον ίδιο χώρο που εργάζονται και να μην έχουν τη δυνατότητα (ή να την έχουν σπάνια) να φύγουν από αυτό το χώρο, να διαμένουν σε υποβιβασμένους και ακατάλληλους χώρους, όπως γεωργικά ή βιομηχανικά κτίρια, να μην φέρουν τον κατάλληλο προστατευτικό εξοπλισμό και ρουχισμό για την εργασία που κάνουν, να τους δίνονται αποφάγια για φαγητό, να μην έχουν σύμβαση εργασίας ούτε πρόσβαση στα δεδουλευμένα, να δουλεύουν υπερβολικά πολλές ώρες, να εξαρτώνται από τον εργοδότη τους για την παροχή μιας σειράς υπηρεσιών, όπως η απασχόληση, η μεταφορά και η στέγαση, να μην έχουν επιλογή στέγασης, να μην έχουν τη δυνατότητα να φύγουν από το χώρο εργασίας τους χωρίς τη συνοδεία του εργοδότη τους και γενικότερα να στερούνται της δυνατότητας ελεύθερης μετακίνησης, να τους επιβάλλονται μέτρα ασφαλείας σχεδιασμένα να τους κρατούν εγκλωβισμένους στο χώρο εργασίας, να τους επιβάλλεται πειθαρχεία μέσω χρηματικών προστίμων, να υπόκεινται σε προσβολές, κακομεταχείριση, απειλές ή βίαιες πράξεις ή, ακόμη, να μην έχουν βασική εκπαίδευση και επαγγελματικές άδειες¹⁴⁷. Ταυτόχρονα, και πέρα από την ύπαρξη αυτών των δεικτών, είναι πολύ πιθανό η διακίνηση, η εμπορία ατόμων με σκοπό την εργασιακή εκμετάλλευσή τους ή/και η αναγκαστική εργασία να μαρτυρείται και από άλλες ενδείξεις, όπως η τοποθέτηση ειδοποιήσεων σε γλώσσες διαφορετικές από την τοπική γλώσσα, η μη ύπαρξη ειδοποιήσεων υγείας και ασφάλειας, η αδυναμία του υπεύθυνου ή του εργοδότη να παρουσιάσει έγγραφα απαραίτητα για την απασχόληση αλλοδαπών εργατών, η αδυναμία του υπεύθυνου ή του εργοδότη να παρουσιάσει αρχεία με τις αμοιβές των εργαζόμενων, η κακή ποιότητα ή η παντελής έλλειψη ιατροφαρμακευτικού εξοπλισμού και εξοπλισμού ασφαλείας, η ύπαρξη εξοπλισμού σχεδιασμένου ή τροποποιημένου ώστε να μπορεί να χρησιμοποιείται από παιδιά, η ύπαρξη αποδείξεων ότι οι εργασιακοί νόμοι καταπατούνται ή, ακόμη, η ύπαρξη αποδείξεων ότι οι εργάτες είναι αναγκασμένοι να πληρώνουν για εργαλεία, τρόφιμα ή στέγαση ή ότι τα κόστη για τα παραπάνω παρακρατούνται από το μισθό τους¹⁴⁸.

89. Ένας άλλος παράγοντας που δυσχεραίνει σημαντικά την αναγνώριση των θυμάτων εμπορίας ή/και αναγκαστικής εργασίας είναι, σύμφωνα με τους εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της

¹⁴⁶ Βλ. ΣτΠ, *Παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα των αλλοδαπών εργατών στις αγροτικές καλλιέργειες της Ηλείας (Νέα Μανωλάδα)*, *op.cit.*

¹⁴⁷ UNODC/UN.GIFT, *Human trafficking indicators, Labour exploitation*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

Ευρώπης, οι δυσκολίες που παρατηρούνται στη συλλογή δεδομένων και στατιστικών. Ειδικότερα, όπως σημειώνεται στην Έκθεση της GRETA, η συλλογή δεδομένων είναι αποσπασματική και χωρίς συνοχή, ενώ τα δεδομένα συγκεντρώνονται από πολλές και διαφορεικές Αρχές και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), λαμβανομένου υπόψη ότι η δημιουργία μιας κοινής βάσης δεδομένων από το ΓΕΘΕΙΣ έχει καθυστερήσει λόγω έλλειψης χρηματοδότησης¹⁴⁹.

90. Παράλληλα, εντοπίζεται η διασύνδεση μεταξύ της οικονομικής κρίσης και των προγραμμάτων λιτότητας που υιοθετήθηκαν στην Ελλάδα από το 2009, με την υψηλή ανεργία και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, που με τη σειρά τους αυξάνουν την ευαλωτότητα στην εμπορία ανθρώπων και την εργασιακή εκμετάλλευση¹⁵⁰. Σημαντική είναι μάλιστα η παρατήρηση, ότι το 14% των 1.545 μεταναστών που έφτασαν στην Ευρώπη από τον Ιούνιο μέχρι το Σεπτέμβριο του 2016 μέσω της μεσογειακής οδού, δηλαδή της Ελλάδας, και εξετάστηκαν, εμφάνισαν τουλάχιστον έναν ενδείκτη εκμετάλλευσης ή εμπορίας ανθρώπων σε κάποιο σημείο του ταξιδιού¹⁵¹. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχει καμία πληροφορία για αναγνωρισμένο θύμα εμπορίας ανθρώπων ή αναγκαστικής εργασίας μεταξύ των αιτούντων άσυλο. Σε κάθε περίπτωση, καταγράφηκε η αδυναμία των Αρχών να προσκομίσουν στοιχεία για τον αριθμό των θυμάτων τα οποία, αν και δεν συνεργάστηκαν, αναγνωρίστηκαν ως θύματα εμπορίας ανθρώπων βάσει ψυχιατρικών ή ψυχολογικών αναφορών, λόγω της έλλειψης μηχανοργάνωσης στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης¹⁵².

91. Ταυτόχρονα, η Έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς επίσης και οι μαρτυρίες που κατατέθηκαν στην ΕΕΔΑ από τους φορείς της Κοινωνίας των πολιτών που συμμετείχαν στην ακρόαση φορέων και προσώπων της 23^{ης} Νοεμβρίου 2017 αναδεικνύουν την αναποτελεσματικότητα των δομών φιλοξενίας για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρθηκε ο περιορισμένος αριθμός εξειδικευμένων καταφυγίων για θύματα εμπορίας ανθρώπων και η παντελής έλλειψη εξειδικευμένων καταφυγίων για θύματα άνδρες ή παιδιά¹⁵³. Ειδικότερα, οι άνδρες θύματα μπορούν να στεγαστούν σε έναν ξενώνα για σεξουαλικά εκμεταλλεζόμενους άνδρες, σε βραχείας διάρκειας κυβερνητικά καταφύγια για αιτούντες άσυλο ή σε ξενώνες αστέγων, ενώ τα παιδιά θύματα δεν στεγάζονται σε εξειδικευμένες εγκαταστάσεις για θύματα εμπορίας¹⁵⁴. Αναφορικά, ειδικότερα, με τα θύματα σε αγροτικές περιοχές, αυτά έχουν

¹⁴⁹ CoE, ECRI, *Report on Greece (fifth monitoring cycle)*, *op.cit.*, παρ. 86-87.

¹⁵⁰ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece*, *op.cit.*, παρ. 14, 67.

¹⁵¹ IOM, *Analysis: Flow Monitoring Surveys – the Human trafficking and Other Exploitative Practices Prevalence Indication Survey*, Reporting Period: June to September 2016, διαθέσιμο σε: [http://migration.iom.int/docs/Analysis - Flow Monitoring and Human Trafficking Surveys in the Mediterranean and Beyond - 6%20 October 2016.pdf](http://migration.iom.int/docs/Analysis_-_Flow_Monitoring_and_Human_Trafficking_Surveys_in_the_Mediterranean_and_Beyond_-_6%20October_2016.pdf).

¹⁵² CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece*, *op.cit.*, παρ. 137.

¹⁵³ *Idem*, παρ. 151 επ.

¹⁵⁴ Department of State, USA, *Trafficking in persons report*, *op.cit.*, σελ. 185.

ελάχιστη πρόσβαση σε υποστηρικτικές υπηρεσίες, και συχνά φιλοξενούνταν σε αστυνομικά τμήματα, νοσοκομεία, ή δεν λάμβαναν καθόλου βοήθεια¹⁵⁵.

92. Σε ό,τι αφορά στην πρόβλεψη μιας περιόδου αποκατάστασης και στοχασμού, όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να θεωρείται ότι ορισμένο πρόσωπο είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων, αξίζει να σημειωθεί με ιδιαίτερη έμφαση ότι, παρότι το μέτρο αυτό κατοχυρώνεται νομοθετικά και μάλιστα η διάρκεια της προβλεπόμενης προθεσμίας ορίζεται σε 3 μήνες¹⁵⁶, η εφαρμογή του στην πράξη είναι σπάνια. Απουσιάζουν παντελώς τα στοιχεία σχετικά με την παροχή προθεσμίας περίσκεψης, ενώ είναι γεγονός ότι είναι τόσο μεγάλες οι καθυστερήσεις που παρατηρούνται στη διαδικασία αναγνώρισης των θυμάτων, που, ακόμη κι αν παρασχεθεί η προθεσμία αυτή, θα έχει σίγουρα λήξει μέχρι να χορηγηθεί στο ενδιαφερόμενο αναγνωρισμένο θύμα άδεια διαμονής. Ειδικά σε ό,τι αφορά στις περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, οι εμπειρογνώμονες της GRETA αναφέρουν ότι, σύμφωνα με τη δική τους ενημέρωση, υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες οι ελληνικές Αρχές απέλασαν το θύμα χωρίς να του χορηγήσουν προθεσμία αποκατάστασης και στοχασμού¹⁵⁷. Άλλωστε, όπως τονίζεται στη σχετική Έκθεση της GRETA, η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 13) προβλέπει τη δυνατότητα χορήγησης της περιόδου αποκατάστασης και στοχασμού όχι μόνο για τα αναγνωρισμένα θύματα εμπορίας ανθρώπων, αλλά και όταν υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύουν οι Αρχές ότι το ενδιαφερόμενο πρόσωπο είναι θύμα εμπορίας και, άρα, πριν την ολοκλήρωση της διαδικασίας αναγνώρισής του επίσημα ως θύματος. Η λογική πίσω από την επιλογή αυτή του ευρωπαϊκού νομοθέτη θεμελιώνεται, μεταξύ άλλων, και στην ανάγκη χορήγησης του απαιτούμενου χρόνου στο πιθανολογούμενο θύμα εμπορίας ανθρώπων προκειμένου να συνέλθει και να ξεφύγει από την επιρροή των δραστών, πέραν της διευκόλυνσης της συνεργασίας του με τις αρμόδιες διωκτικές Αρχές¹⁵⁸.

93. Ενδεικτικό είναι, ως προς το σημείο αυτό, το απόσπασμα της απόφασης *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας*, σύμφωνα με το οποίο:

¹⁵⁵ *Idem*, σελ. 185.

¹⁵⁶ Το άρθρο 49, παρ. 1, του Ν 4251/2014 (Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και άλλες διατάξεις) ορίζει ότι «[σ]ε πολίτες τρίτων χωρών που έχουν χαρακτηριστεί θύματα εμπορίας ανθρώπων ή παράνομης διακίνησης μεταναστών κατά τις διατάξεις των περιπτώσεων ια και ιβ του άρθρου 1 του παρόντος Κώδικα, εφόσον δεν υπάρχουν στη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 2 του ΠΔ 233/2003, παρέχεται με πράξη της αρμόδιας Εισαγγελικής Αρχής προθεσμία περίσκεψης τριών μηνών, ώστε να διαφύγουν από την επιρροή των δραστών των σε βάρος τους εγκλημάτων και να αποκατασταθούν ψυχικά για να μπορέσουν να λάβουν συνειδητά ανεπηρέαστη απόφαση σχετικά με τη συνεργασία τους με τις διωκτικές Αρχές».

¹⁵⁷ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 168. Η Έκθεση της GRETA παραπέμπει σε N. Kambouri, D. Parsanoglou, V. Touri, "Domestic Work and Trafficking in Human Beings in Greece: A Crossroads in the Dark?", in: I thought I was applying as a care giver. Combating Trafficking in Women for Labour Exploitation in Domestic Work, University of Nicosia, 2015, σελ. 109.

¹⁵⁸ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 170.

«[τ]ο Δικαστήριο θεωρεί επίσης ότι, απορρίπτοντας την αίτηση [των προσφευγόντων που δεν συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον του κακουργιοδικείου] για το λόγο, μεταξύ άλλων, ότι αυτοί άργησαν να προσφύγουν στις αστυνομικές Αρχές, ο εισαγγελέας αγνόησε το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει την εμπορία ανθρώπων. Πράγματι, το άρθρο 13 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της εμπορίας προβλέπει ακριβώς μία "περίοδο αποκατάστασης και στοχασμού" τουλάχιστον τριάντα ημερών ώστε το εν λόγω άτομο να μπορέσει να συνέλθει και να ξεφύγει από την επιρροή των δραστών της διακίνησης και να πάρει μία συνειδητή απόφαση όσον αφορά την συνεργασία του με τις αρμόδιες Αρχές [...]»¹⁵⁹.

94. Αναφορικά με τη διαδικασία χορήγησης άδειας διαμονής ή ανανέωσης της χορηγηθείσας σε θύματα εμπορίας ανθρώπων, παρά το γεγονός ότι η δυνατότητα αυτή προβλέπεται νομοθετικά στην ελληνική έννομη τάξη είτε μέσω των διατάξεων των άρθρων 52-53 του Ν 4251/2014 (Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και άλλες διατάξεις) σχετικά με τη χορήγηση και ανανέωση άδειας διαμονής σε θύματα εμπορίας ανθρώπων ή παράνομης διακίνησης μεταναστών, είτε μέσω του άρθρου 19Α του ίδιου νόμου σχετικά με τη χορήγηση άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους, μεταξύ άλλων, και σε θύματα εμπορίας ανθρώπων, δυστυχώς στην πράξη η εφαρμογή των διατάξεων αυτών φαίνεται να είναι προβληματική. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Έκθεση της GRETA, καθώς επίσης και με μαρτυρίες εκπροσώπων των οργανώσεων της Κοινωνίας των πολιτών που συμμετείχαν στη σχετική ακρόαση φορέων και προσώπων που διοργάνωσε η ΕΕΔΑ, η διαδικασία για τη χορήγηση άδειας διαμονής σε θύματα εμπορίας ανθρώπων είναι ιδιαίτερα χρονοβόρα (από 6 έως 12 μήνες). Το 2013, ο αριθμός των αδειών διαμονής που χορηγήθηκαν σε θύματα εμπορίας ήταν μόλις 11, το 2014 αυξήθηκε στις 29, ενώ αντίθετα για τα έτη 2015 και 2016 μειώθηκε δραστικά σε 3 και 1 αντίστοιχα. Οι σχετικές ανανεώσεις των αδειών διαμονής θυμάτων εμπορίας ήταν εξίσου περιορισμένες: 48 το 2013, 31 το 2014, 23 το 2015 και 22 το 2016¹⁶⁰. Αν τα ποσοστά αυτά φαίνεται ιδιαίτερα μικρά, τα αντίστοιχα ποσοστά χορήγησης άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους σε θύματα εμπορίας ανθρώπων είναι μηδαμικά, καθώς δεν έχει καταγραφεί ούτε μία περίπτωση¹⁶¹. Οι εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης εκτιμούν ότι οι εισαγγελείς είναι απρόθυμοι να εφαρμόσουν της συγκεκριμένες διατάξεις¹⁶².

95. Επίσης, από την ακρόαση φορέων και προσώπων που πραγματοποιήθηκε στην ΕΕΔΑ αναδείχθηκε η προβληματική εφαρμογή του άρθρου 13Α του Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα, για το άρθρο 58 του Ν 4384/2016 «Αγροτικοί συνεταιρισμοί, μορφές συλλογικής οργάνωσης του αγροτικού χώρου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 78/Α/26.4.2016), με το οποίο προστέθηκε το άρθρο 13Α στο Ν 4251/2014 (Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και άλλες διατάξεις), προκειμένου να παρασχεθεί η

¹⁵⁹ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 121.

¹⁶⁰ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 174.

¹⁶¹ *Idem*, παρ. 175.

¹⁶² *Ibidem*.

δυνατότητα απασχόλησης παράτυπα διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών για την εξυπηρέτηση επειγουσών αναγκών της αγροτικής οικονομίας. Μάλιστα, σύμφωνα με τη σχετική Εγκύκλιο του Υπουργείου Εσωτερικών για την *Εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 13Α του Ν 4251/2014 για την απασχόληση παράτυπα διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών στην αγροτική οικονομία*, ο εργοδότης ο οποίος θα απασχολήσει παράτυπα διαμένοντα πολίτη τρίτης χώρας οφείλει, εκτός των άλλων, να συνάψει μαζί του «σύμβαση εργασίας στην οποία αναγράφονται: i) το είδος της απασχόλησης και η ημερομηνία έναρξης αυτής, ii) ο τόπος που λαμβάνει χώρα αυτή, iii) η διάρκεια της απασχόλησης, iv) ο αριθμός των ωρών εργασίας ανά ημέρα και εβδομάδα, v) η αμοιβή του εργαζόμενου, η οποία δεν μπορεί να είναι, σε καμία περίπτωση, μικρότερη από τις νόμιμες αποδοχές ανειδίκευτου εργαζόμενου, vi) το ύψος του ενδεχόμενου επιδόματος αδείας, εφόσον προβλέπεται από τη σύμβαση και vii) κάθε άλλος όρος εργασίας, κατά περίπτωση. Επιπλέον, ο εργοδότης συνυποβάλλει αποδεικτικά στοιχεία ότι παρέχεται στον εργαζόμενο κατάλληλο κατάλυμα, όπως αυτό ορίζεται με απόφαση του Υπουργού Υγείας κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 43 του Ν 4025/2011, όπως ισχύει. Όταν το κατάλυμα δεν παρέχεται από τον εργοδότη, ο τελευταίος οφείλει να προσκομίσει στην Αποκεντρωμένη Διοίκηση στοιχεία που να καταδεικνύουν ότι ο εργαζόμενος διαθέτει εξ ιδίων κατάλυμα, το οποίο πληροί τις απαιτούμενες από το νόμο προδιαγραφές»¹⁶³.

96. Η νομοθετική αυτή ρύθμιση, κατά την άποψη της Πολιτείας, φιλοδοξούσε να καταπολεμήσει την αδήλωτη εργασία στον αγροτικό τομέα. Όμως, στην πράξη, τα πράγματα φαίνεται να είναι πολύ διαφορετικά, στο βαθμό που τελικά αυτό που επιτυγχάνει η συγκεκριμένη διάταξη είναι να δημιουργεί και να συντηρεί πολλαπλές κατηγορίες και υποκατηγορίες εργαζόμενων. Πιο συγκεκριμένα, το μέτρο αυτό συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος ανομίας και σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης, λαμβανομένου υπόψη ότι οι εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες γης είναι μια κατηγορία απάνθρωπης και ανελεύθερης εργασίας από μόνη της σε σχέση με όλες τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες των μεταναστών, αφού εργάζονται σε ένα ανέλεγκτο εργασιακό περιβάλλον με δυσμενέστερες προϋποθέσεις αμοιβής, ασφάλισης και τακτοποίησης της διαμονής τους. Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό αυτής της ευρύτερης κατηγορίας εργαζόμενων μεταναστών στην αγροτική οικονομία λειτουργούν υποκατηγορίες εργαζόμενων: α) οι «νόμιμοι» μετανάστες, που τυπικά τουλάχιστον έχουν τα ίδια κοινωνικά δικαιώματα με τους έλληνες εργαζόμενους, β) οι «παράτυποι» μετανάστες που είναι απόλυτα αόρατοι σε επίπεδο προστασίας και δικαιωμάτων και, τέλος, γ) οι «παρα-νόμιμοι» εργάτες γης (άρθρο 13Α Ν 4251/2014) με την απέλαση σε αναστολή, με εξάμηνες άδειες εργασίας (όχι διαμονής) και με όρους απασχόλησης απόλυτης ανελευθερίας¹⁶⁴.

¹⁶³ Υπουργείο Εσωτερικών, Εγκύκλιος αριθ. 11/15.6.2016, *Εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 13Α του Ν 4251/2014 για την απασχόληση παράτυπα διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών στην αγροτική οικονομία*, Αριθ. Πρωτ: οικ. 27430/16, στοιχ. II, σελ. 3-4.

¹⁶⁴ Βλ. σχετικά Α. Kapsalis, "The development of Greek migration policy and the invention of 'para-legality' in labour relations of immigrants", *Κοινωνική Πολιτική*, Τεύχ. 9, Ιανουάριος 2018, σελ. 74 επ.

Επιπλέον, οι εργάτες που βρίσκονται στη Χώρα παράτυπα δεν είναι καταγεγραμμένοι, γεγονός που σημαίνει ότι δεν τους παρέχεται αξιοπρεπές κατάλυμα και δεν είναι διασφαλισμένη η καταβολή των αποδοχών τους και η κοινωνικοασφαλιστική τους κάλυψη.

97. Λαμβανομένων υπόψη των γεγονότων που καταδεικνύουν την εμπέδωση συνθηκών αναγκαστικής εργασίας σε βάρος των εργατών γης, προκύπτει ότι το μέτρο του άρθρου 13Α του Ν 4251/2014 φαίνεται να εξυπηρέτησε περισσότερο την ανάγκη αύξησης των εσόδων του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ), επιτείνοντας όμως τελικά τον καταχρηστικό χαρακτήρα των όρων απασχόλησης των μεταναστών εργαζόμενων χωρίς χαρτιά και καθιστώντας τους ακόμη πιο ευάλωτους σε ακραία εργασιακή εκμετάλλευση. Σε καμία περίπτωση, πάντως, τέτοιου είδους ρυθμίσεις δεν συνιστούν συμμόρφωση της Πολιτείας με την «απόφαση της Μανωλάδας». Παράλληλα, η προβλεπόμενη αυτή ειδική άδεια εργασίας δεν παρέχει κανένα απολύτως κίνητρο, ούτε στην εργοδοτική πλευρά (φορολογικά κίνητρα από το εργόσημο) ούτε στην εργατική, εφόσον συνεπάγεται τον εντοπισμό και, στη συνέχεια, την απέλαση του παράτυπα διαμένοντα μετανάστη. Τα «οφέλη» από την πλήρως αδήλωτη εργασία νόμιμων και μη μεταναστών έχει ήδη φανεί ότι δεν είναι και τόσο ισχυρά, στο βαθμό που η επιθυμία υπαγωγής των αγροτών στη νέα ρύθμιση υπήρξε περιορισμένη. Σε κάθε περίπτωση, είναι προφανές ότι οι τεράστιες και διαρκείς ανάγκες σε εργατικά χέρια στον αγροτικό τομέα δεν δύνανται να καλυφθούν ούτε με το αναχρονιστικό, ανελαστικό και ανεφάρμοστο θεσμικό πλαίσιο που διέπει τόσο την «μετάκληση» αλλοδαπών εργατών, όσο και την απασχόληση στο πλαίσιο της εποχικής εργασίας (Ν 4251/2014), ούτε με το ημίμετρο της «νόμιμης» εργασίας των παράτυπα διαμενόντων αλλοδαπών εργατών στη γεωργία μέχρι την απέλασή τους¹⁶⁵.

98. Αντίστοιχα προβλήματα παρατηρούνται και στο πλαίσιο της διαδικασίας χορήγησης αποζημίωσης από τους δράστες προς τα θύματα εμπορίας, παρότι για ακόμη μία φορά η δυνατότητα αυτή έχει προβλεφθεί νομοθετικά στην ελληνική έννομη τάξη. Μεταξύ των λόγων στους οποίους αποδίδεται η προβληματική αυτή κατάσταση φαίνεται να είναι, εκτός από το κόστος με το οποίο επιβαρύνεται το θύμα, η διάρκεια των διαδικασιών ενώπιον των δικαστηρίων, ποινικών και αστικών, η οποία είναι τόσο μεγάλη που συχνά αποβαίνει αποτρεπτική¹⁶⁶. Παράλληλα, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι δεν υπάρχουν καθόλου διαθέσιμα στοιχεία από τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές σχετικά με τον αριθμό και το ποσό των αποζημιώσεων που χορηγήθηκαν σε θύματα εμπορίας ανθρώπων από τους αυτουργούς. Αυτό οφείλεται, σύμφωνα με εκτίμηση των εμπειρογνομόνων της GRETA, στο γεγονός ότι δεν υπάρχει μια κεντρική βάση δεδομένων για όλα τα ποινικά και αστικά δικαστήρια, η οποία θα επέτρεπε να διεξαχθεί έρευνα σε σχέση με τις

¹⁶⁵ ΓΣΕΕ, *Τριμερής Επικύρωση Διαγνωστικής Έκθεσης για την Αδήλωτη Εργασία*, Αθήνα, 6 Ιουλίου 2016, Παρέμβαση Προέδρου ΓΣΕΕ, κ. Γιάννη Παναγόπουλου, σελ. 6-7.

¹⁶⁶ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 179-180.

αποζημιώσεις των θυμάτων από τους δράστες¹⁶⁷. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των εκπροσώπων της Κοινωνίας των πολιτών, δεν έχει καταγραφεί καμία υπόθεση επιδίκασης αποζημίωσης σε θύμα εμπορίας ανθρώπων, κυρίως γιατί, λόγω έλλειψης νομικής συνδρομής και εκπροσώπησης του θύματος, αυτό δεν παράσταται ως πολιτική αγωγή στη σχετική ποινική δίκη, ενώ για τον ίδιο λόγο δεν επιχειρεί να αποζημιωθεί ούτε μέσω της προβλεπόμενης αστικής διαδικασίας¹⁶⁸. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι ουδέποτε φαίνεται να έχουν τεθεί σε εφαρμογή οι διατάξεις για την αποζημίωση των θυμάτων εγκλημάτων βίας από πρόθεση, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και τα θύματα εμπορίας ανθρώπων¹⁶⁹, σύμφωνα μάλιστα με παραδοχή των αρμόδιων ελληνικών Αρχών¹⁷⁰.

99. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, όπως τονίζει και το ΕΔΔΑ στην απόφασή του στην «υπόθεση της Μανωλάδας», ότι:

«ακόμη και μέσα στο πλαίσιο της καταδίκης του Τ.Α. [ενός εκ των εργοδοτών των προσφευγόντων] και ενός εκ των ενόπλων φυλάκων για σοβαρή σωματική βλάβη, το κακουργιοδικείο τους καταδίκασε να καταβάλουν αποζημίωση μόνο 1.500 ευρώ, δηλαδή 43 ευρώ ανά τραυματισθέντα εργάτη [...]. Όμως, το άρθρο 15 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα Κράτη, μεταξύ των οποίων και την Ελλάδα, να προβλέπουν, στο εθνικό δίκαιό τους, ένα δικαίωμα για τα θύματα να αποζημιώνονται από τους αυτουργούς του εγκλήματος, καθώς και να λαμβάνουν μέτρα ώστε, μεταξύ άλλων, να συστήνεται ένα ταμείο αποζημίωσης των θυμάτων»¹⁷¹.

100. Στα ίδια πορίσματα, άλλωστε, καταλήγει και το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ στην εκτενή ετήσια αναφορά του για την κατάσταση της εμπορίας ανθρώπων παγκοσμίως, επισημαίνοντας ότι, αφενός, κανένα θύμα δεν έχει λάβει αποζημίωση ή αποκατάσταση από το δράστη, αφετέρου, οι ποινικές διαδικασίες διήρκεσαν χρόνια, εμποδίζοντας τη συνεργασία των θυμάτων και των μαρτύρων, ιδίως με δεδομένο ότι η κυβέρνηση δεν έδωσε χρήματα για ταξιδιωτικά έξοδα, ώστε να μπορούν να παρακολουθήσουν την ακροαματική διαδικασία. Στη δυσκολία απονομής δικαιοσύνης προστίθενται η έλλειψη των προβλεπόμενων οπτικοακουστικών μέσων για κατάθεση από απόσταση, η επιμονή των δικαστών να απαιτούν την αυτοπρόσωπη παρουσία των θυμάτων στο δικαστήριο και η μη παροχή πλήρους προστασίας στα θύματα μάρτυρες. Και σε αυτήν την έκθεση τονίζεται η χρονοβόρα διαδικασία για την απόκτηση αδειών παραμονής από τα θύματα¹⁷².

¹⁶⁷ *Idem*, παρ. 181.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ Ν 3811/2009, Αποζημίωση των θυμάτων εγκλημάτων βίας από πρόθεση (Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2004/80/ΕΚ του Συμβουλίου της ΕΕ της 29^{ης} Απριλίου 2004) και άλλες διατάξεις, ΦΕΚ 231/Α/17.12.2009.

¹⁷⁰ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 183.

¹⁷¹ ΕΔΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 126.

¹⁷² Department of State, USA, *Trafficking in persons report, op.cit.*, σελ. 186.

101. Τέλος, σε ό,τι αφορά στην υποχρέωση των κρατικών Αρχών να διευκολύνουν τον επαναπατρισμό και την επιστροφή των θυμάτων σε άλλα Κράτη, ο αριθμός των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων που επαναπατρίστηκαν κατά τα έτη 2015 και 2016 είναι περιορισμένος: μόνο 11 θύματα, μεταξύ των οποίων 9 γυναίκες και 2 παιδιά. Ταυτόχρονα, τα στοιχεία που παρέχει ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) κινούνται στην ίδια λογική, καθώς, σύμφωνα με τα στατιστικά που παρέχει, με το Πρόγραμμα Εθελοντικής Επιστροφής και Επανάταξης (AVRR), επιστράφηκαν συνολικά, από το 2012 έως το Νοέμβριο του 2016, μόνο 61 θύματα, από τα οποία η πλειονότητα (38) ήταν θύματα εμπορίας για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης¹⁷³. Λαμβανομένου υπόψη ότι ο επαναπατρισμός και η επιστροφή των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων πρέπει να λαμβάνουν χώρα πάντα με σεβασμό στα δικαιώματα των θυμάτων, την ασφάλεια, την αξιοπρέπεια και την ακεραιότητά τους, οι εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης εύλογα εκφράζουν την ανησυχία τους για τον κίνδυνο των αναγκαστικών επιστροφών των θυμάτων, σε συνέχεια της Κοινής Δήλωσης της ΕΕ και της Τουρκίας, της 18^{ης} Μαρτίου 2016, η οποία ορίζει, μεταξύ άλλων, ότι όλοι οι νέοι παράτυποι μετανάστες που φθάνουν στα ελληνικά νησιά μέσω Τουρκίας, από τις 20 Μαρτίου 2016 και έπειτα, και δεν αιτούνται άσυλο ή η αίτησή τους κρίνεται αβάσιμη ή απαράδεκτη, θα επιστρέφονται στην Τουρκία¹⁷⁴.

Γ. Αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας

102. Σε ό,τι αφορά, τέλος, στην αποτελεσματικότητα της έρευνας και της δικαστικής διαδικασίας σχετικά με υποθέσεις εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι:

«[...] η έρευνα η οποία διεξάγεται στο ζήτημα της εκμετάλλευσης πρέπει να επιτρέπει την αναγνώριση και τον κολασμό των υπευθύνων. [...] [Ο]ποιος και να είναι ο τρόπος ο οποίος επιλέγεται, οι Αρχές οφείλουν να ενεργούν αυτεπάγγελτα μόλις το ζήτημα επισημανθεί σε αυτές (C.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθ. 4239/08, παρ. 69, 13 Νοεμβρίου 2012). [...] η υποχρέωση της αποτελεσματικής έρευνας δεσμεύει, στο ζήτημα αυτό, τις εισαγγελικές και τις δικαστικές Αρχές. Όταν οι Αρχές αυτές διαπιστώνουν ότι ένας εργοδότης φέρεται να προσέφυγε στην εμπορία ανθρώπων και την αναγκαστική εργασία, θα πρέπει να ενεργήσουν ανάλογα, στο πλαίσιο της σφαίρας των αρμοδιοτήτων τους, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του ποινικού δικαίου [...]»¹⁷⁵.

103. Ταυτόχρονα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου εστίασε στις ευθύνες των εισαγγελικών Αρχών της Χώρας, διαπιστώνοντας ότι:

¹⁷³ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 194.

¹⁷⁴ *Idem*, παρ. 195.

¹⁷⁵ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 116.

« [...] παραλείποντας να εξετάσει κατά πόσο ήταν βάσιμοι οι ισχυρισμοί αυτής της ομάδας των προσφευγόντων, ο εισαγγελέας παρέλειψε την υποχρέωσή του της έρευνας [...] και] αγνόησε το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει την εμπορία ανθρώπων»¹⁷⁶.

104. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ στάθηκε και στις παραλείψεις της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, η οποία:

« [...] αρνήθηκε να ασκήσει αναίρεση κατά της αθωωτικής απόφασης. Στον ισχυρισμό των δικηγόρων των εργατών οι οποίοι υποστήριζαν ότι το κακουργιοδικείο δεν είχε εξετάσει κατά τρόπο επαρκή την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων, ο εισαγγελέας απάντησε χωρίς άλλη αιτιολογία ότι "δεν πληρούνταν οι όροι τους οποίους προβλέπει ο νόμος για την άσκηση αναίρεσης" [...]»¹⁷⁷.

105. Καταλήγοντας, τελικά, στο συμπέρασμα ότι:

«[...] υπήρξε παραβίαση του άρθρου 4, παρ. 2, της Σύμβασης για τη διαδικαστική υποχρέωση του Κράτους να εξασφαλίζει μια πραγματική έρευνα και τη δικαστική διαδικασία για την κατάσταση της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας που καταγγέλθηκε από τους προσφεύγοντες»¹⁷⁸.

106. Πράγματι, η εμπορία ανθρώπων και η αναγκαστική εργασία συνιστούν ένα σύγχρονο είδος δουλείας και ένα σοβαρό έγκλημα που αποτελεί μια από τις χειρότερες μορφές παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου, που δεν μπορεί να γίνουν ανεκτά σε κοινωνίες οι οποίες βασίζονται στο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου¹⁷⁹. Ως τέτοια, λοιπόν, οφείλουν να διερευνούνται και διώκονται αποτελεσματικά, όχι όμως σε βάρος των ίδιων των θυμάτων. Για το σκοπό αυτό, είναι πολύ σημαντικό οι εθνικές Αρχές, στις προσπάθειες καταπολέμησης του φαινομένου, να διασφαλίζουν ότι τα θύματα εμπορίας ή/και αναγκαστικής εργασίας δεν θα βρίσκονται αντιμέτωπα με τον κίνδυνο να τιμωρηθούν για αδικήματα που διέπραξαν στο πλαίσιο της κατάστασής τους ως θύματα. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την πρόβλεψη δυνατότητας αποχής από την επιβολή ποινών σε θύματα για την ανάμειξή τους σε παράνομες δραστηριότητες, στο βαθμό που εξαναγκάστηκαν να δράσουν κατά τον τρόπο αυτό.

107. Στην Ελλάδα, η εφαρμογή της αρχής της μη τιμώρησης του θύματος δεν φαίνεται να είναι ικανοποιητική, αν λάβει κανείς υπόψη ότι ο νόμος εξαρτά, αφενός, τη δυνατότητα προσωρινής αποχής του εισαγγελέα από την ποινική δίωξη από την προηγούμενη καταγγελία του θύματος, αφετέρου, την οριστικοποίηση της απόφασης αυτής του εισαγγελέα για την αποχή από την ποινική δίωξη από το βάσιμο της καταγγελίας του θύματος (άρθρο 187B, παρ. 3, ΠΚ)¹⁸⁰. Ενδεικτική, για ακόμη μία φορά, των προβλημάτων που δημιουργεί η μη εφαρμογή στην ελληνική έννομη τάξη της αρχής της μη τιμώρησης του θύματος εμπορίας είναι η υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδα* του ΕΔΔΑ,

¹⁷⁶ *Idem*, παρ. 120-121.

¹⁷⁷ *Idem*, παρ. 125.

¹⁷⁸ *Idem*, παρ. 127.

¹⁷⁹ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Η καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ*, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5ης Ιουλίου 2016 σχετικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ (2015/2340(INI)), *op.cit.*, παρ. 2.

¹⁸⁰ Βλ. σχετικά CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece*, *op.cit.*, παρ. 206.

κατά την οποία η προσφεύγουσα, μία Νιγηριανή υπήκοος η οποία είχε εξαναγκαστεί σε πορνεία στην Ελλάδα, συνελήφθη δύο φορές από τις ελληνικές διωκτικές Αρχές για παράβαση των Νόμων 2734/1999 και 2910/2001, σχετικά με την πορνεία και την είσοδο και παραμονή αλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια αντίστοιχα¹⁸¹.

108. Οι εμπειρογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης καταλήγουν ότι είναι θεμελιώδους σημασίας να προτεραιοποιηθεί ο εντοπισμός των κενών στη διαδικασία της έρευνας και της δίωξης υποθέσεων εμπορίας ανθρώπων, ώστε να διασφαλίζεται η ταχεία διεξαγωγή της δίκης και οι αποτελεσματικές και ανάλογες των εγκληματικών πράξεων καταδίκες, καθώς κρίνεται ανησυχητικός ο χαμηλός αριθμός των τελεσίδικων καταδικαστικών αποφάσεων για παραβιάσεις της εμπορίας ανθρώπων και η σχεδόν παντελής έλλειψη τελεσίδικων καταδικαστικών αποφάσεων για εμπορία ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης. Πράγματι, ο αριθμός ποινικών δίωξεων για το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης είναι σταθερά χαμηλός, με μέσο όρο τις 5 διώξεις ετησίως από το 2013 έως και το 2016, ενώ ο αριθμός καταδικαστικών αποφάσεων, για το ίδιο έγκλημα, σε πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας, μειώθηκε από 7, για το έτος 2013, σε 1 μόλις καταδικαστική απόφαση για το 2016. Τελεσίδικες καταδικαστικές αποφάσεις για το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης δεν έχουν καταγραφεί, σύμφωνα με τις πληροφορίες που κατέθεσε η ελληνική Πολιτεία στους εμπειρογνώμονες της GRETA¹⁸².

109. Από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις μη αποτελεσματικής δικαστικής διαδικασίας είναι ασφαλώς και η περίπτωση της «υπόθεσης της Μανωλάδας», κατά την οποία το κακουργιοδικείο Πατρών απάλλαξε τους προσφεύγοντες από την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων, κρίνοντας ειδικότερα ότι οι εργάτες δεν τελούσαν σε απόλυτη αδυναμία να προστατεύσουν τον εαυτό τους και ότι η ελευθερία της κίνησής τους δεν είχε τεθεί σε κίνδυνο, για το λόγο ότι ήταν ελεύθεροι να εγκαταλείψουν την εργασία τους. Προκειμένου να μην χαρακτηρίσει την κατάσταση των προσφευγόντων ως εμπορία ανθρώπων, με άλλα λόγια, ο έλληνας δικαστής εφάρμοσε μια στενή ερμηνεία της έννοιας της εμπορίας ανθρώπων, θεμελιώνοντας μάλλον το σκεπτικό του περισσότερο στην έννοια της ειλωτείας, παρά σε αυτήν της εμπορίας για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης. «Όμως, μια κατάσταση εμπορίας μπορεί να υπάρχει παρά την ελευθερία κίνησης του θύματος», όπως με έμφαση επισημαίνει το Δικαστήριο του Στρασβούργου¹⁸³.

110. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το αιτιολογικό του ΕΔΔΑ, στην απόφαση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*:

¹⁸¹ ΕΔΔΑ, *L.E. κατά Ελλάδος* [αριθ. προσφυγής: 71545/12], 21.1.2016, παρ. 10 επ.

¹⁸² Βλ. έτσι CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece*, *op.cit.*, παρ. 216-217. Βλ. σχετικά και Department of State, USA, *Trafficking in persons report*, *op.cit.*, σελ. 184-185.

¹⁸³ ΕΔΔΑ, *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 123.

«[...] ο περιορισμός της ελευθερίας της κίνησης δεν αποτελεί προϋπόθεση *sine qua non* για το χαρακτηρισμό μιας κατάστασης αναγκαστικής εργασίας ή ακόμη και εμπορίας ανθρώπων. Αυτή η μορφή του περιορισμού αναφέρεται όχι στην ίδια την παροχή της εργασίας αλλά μάλλον σε ορισμένες πλευρές της ζωής του θύματος, μιας κατάστασης αντίθετης προς το άρθρο 4 της Σύμβασης και ιδιαίτερα μιας κατάστασης ειλωτείας. Ως προς το σημείο αυτό, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει την διαπίστωσή του σχετικά με τη στενή ερμηνεία της έννοιας της εμπορίας από το κακουργιοδικείο Πατρών, το οποίο στηρίχτηκε μάλλον σε στοιχεία που αφορούν την ειλωτεία για να μην χαρακτηρίσει ως εμπορία την κατάσταση των προσφευγόντων [...]. Όμως, μία κατάσταση εμπορίας μπορεί να υπάρχει παρά την ελευθερία κίνησης του θύματος. [...] Έτσι, το κακουργιοδικείο Πατρών όχι μόνο απάλλαξε τους κατηγορούμενους από την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων, αλλά μετέτρεψε επίσης την ποινή κάθειρξης που απαγγέλθηκε εναντίον δύο από αυτούς για σοβαρές σωματικές βλάβες σε χρηματική ποινή 5 ευρώ ανά ημέρα κράτησης. [Επιπλέον ...] ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου αρνήθηκε να ασκήσει αναίρεση κατά της αθωωτικής απόφασης. Στον ισχυρισμό των δικηγόρων των εργατών, οι οποίοι υποστήριζαν ότι το κακουργιοδικείο δεν είχε εξετάσει κατά τρόπο επαρκή την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων, ο εισαγγελέας απάντησε χωρίς άλλη αιτιολογία ότι "δεν πληρούνταν οι όροι τους οποίους προβλέπει ο νόμος για την άσκηση αναίρεσης" [...]"¹⁸⁴.

111. Σύμφωνα πάντως με τους φορείς της Κοινωνίας των πολιτών που συμμετείχαν στην ακρόαση της ΕΕΔΑ, αλλά και τις μαρτυρίες των δικηγόρων που εκπροσώπησαν τα θύματα εμπορίας ενώπιον των δικαστηρίων, όπως αυτές καταγράφονται από τους εμπειρογνώμονες της GRETA, οι χρονοβόρες και δυσκίνητες διαδικασίες ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων, καθώς επίσης και οι επανειλημμένες και άσκοπες αναβολές αποτρέπουν συχνά τα θύματα να διεκδικήσουν την τιμωρία των δραστών και να αναζητήσουν την ικανοποίησή τους, ηθική και υλική¹⁸⁵. Σε ό,τι αφορά, δε, στα μέτρα προστασίας των θυμάτων εμπορίας, των μαρτύρων και συνεργατών των δικαστικών Αρχών, τα οποία έχουν θεσμοθετηθεί και στην ελληνική έννομη τάξη με διάφορες νομοθετικές διατάξεις, όπως ενδεικτικά οι διατάξεις των άρθρων 12 του Ν 3064/2002, 51, παρ. 3, του Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης ή ακόμη των άρθρων 226Α και 226Β του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, παρατηρείται ότι στην πράξη οι προστατευτικές αυτές διατάξεις εφαρμόζονται σπάνια.

¹⁸⁴ ΕΔΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα [αριθ. προσφυγής: 21884/2015], 30.3.2017, παρ. 123-125.

¹⁸⁵ CoE, GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 219.

V. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΓΙΑ ΣΚΟΠΟΥΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ, Η ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΔΗΛΩΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

112. «Ποτέ άλλοτε στην ιστορία της Χώρας δεν είχαν ληφθεί τόσο πολλά μέτρα για την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα και ποτέ άλλοτε το μέγεθος αυτής δεν βρίσκονταν στα σημερινά δυσθεώρητα ύψη με τάσεις μάλιστα αυξητικές»¹⁸⁶. Η φράση αυτή συμπυκνώνει το γενικευμένο κλίμα εργοδοτικής αυθαιρεσίας και εργασιακής παρανομίας που κυριαρχεί στην ελληνική αγορά εργασίας, αναδεικνύοντας παράλληλα τη βαθιά σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ, αφενός, της αδήλωτης εργασίας και, αφετέρου, της εμπορίας και για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και της αναγκαστικής εργασίας.

113. Η ΕΕΔΑ επισημαίνει με έμφαση ότι η αδήλωτη (μαύρη) εργασία συνιστά ένα πολύπλοκο ζήτημα που δημιουργεί σημαντικές παρενέργειες και στρεβλώσεις στην ελληνική αγορά. Πιο συγκεκριμένα, η αδήλωτη εργασία υποσκάπτει όχι μόνο την ποιότητα της εργασίας, τις συνθήκες εργασίας και τα δικαιώματα των εργαζόμενων, αλλά έχει και σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία, καθώς συντηρεί και τροφοδοτεί την παραοικονομία και την εισφοροδιαφυγή, ενώ χαρακτηρίζεται διαχρονικά από έλλειμμα πολιτικής βούλησης για την αποτελεσματική αντιμετώπισή της με στόχευση και διάρκεια. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι από το 2010 μέχρι σήμερα έχει συντελεστεί μια βίαιη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, τόσο σε ατομικό, όσο και σε συλλογικό επίπεδο, με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση της εν γένει προστασίας των εργαζόμενων απέναντι στην παραβίαση των διατάξεων της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας. Αυτές οι εξελίξεις, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των ελέγχων από τις αρμόδιες Αρχές, έχουν σαν συνέπεια την αύξηση της παραβατικότητας στην αγορά εργασίας και τον περιορισμό της αντικειμενικής δυνατότητας λήψης μέσων προστασίας με πρωτοβουλία των ίδιων των εργαζόμενων στο περιβάλλον των απελευθερωμένων απολύσεων και των πρωτοφανών ποσοστών ανεργίας¹⁸⁷. Η αδήλωτη εργασία είναι επιλογή υπονόμησης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, του συστήματος υγείας και γενικότερα του κοινωνικού κράτους που έχει απομείνει από την εφαρμογή των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής¹⁸⁸.

114. Υπό το πρίσμα αυτό, η ΕΕΔΑ χαιρετά ως ένα πολύ σημαντικό πρώτο βήμα την υιοθέτηση και την υλοποίηση του Οδικού Χάρτη για την Αδήλωτη Εργασία με δράσεις έως το 2019¹⁸⁹, το περιεχόμενο του οποίου διαμορφώθηκε με την τεχνική βοήθεια της ΔΟΕ και επικυρώθηκε με τριμερή διαδικασία (κατά τα πρότυπα λειτουργίας της ΔΟΕ), δηλαδή από το Υπουργείο Εργασίας και τους εθνικούς κοινωνικούς εταίρους (για την πλευρά των εργατών, τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας-ΓΣΕΕ και για την πλευρά των εργοδοτών, το Σύνδεσμο Επιχειρήσεων και

¹⁸⁶ Α. Καψάλης, *Η αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα Αξιολόγηση των σύγχρονων μέτρων καταπολέμησης του φαινομένου*, ΙΝΕ Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Ιανουάριο 2015, σελ. 7.

¹⁸⁷ ΓΣΕΕ, *Τριμερής Επικύρωση Διαγνωστικής Έκθεσης για την Αδήλωτη Εργασία*, *op.cit.*, σελ. 3.

¹⁸⁸ ΙΝΕ, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, *Αποτελέσματα – Συμπεράσματα Πανελλαδικής Διακλαδικής Συνάντησης Εργασίας για την αδήλωτη εργασία*, 14 Απριλίου 2016, σελ. 2.

¹⁸⁹ ΔΟΕ, *Οδικός Χάρτης Καταπολέμησης της Αδήλωτης Εργασίας*. Σειρά Συνοπτικών Εκθέσεων Πολιτικής, Νο 2, Οκτώβριος 2017.

Βιομηχανιών-ΣΕΒ, τη Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδα-ΓΣΕΒΕΕ, την Ελληνική Συνομοσπονδία Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας-ΕΣΣΕ και το Σύνδεσμο Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων-ΣΕΤΕ). Η παρουσία της ΔΟΕ ήταν κομβική για τη διασφάλιση της τριμερούς διαδικασίας και την αποκατάσταση ενός περιβάλλοντος θεσμικού κοινωνικού διαλόγου, που είχε διαταραχθεί ιδιαίτερα κατά το διάστημα της οικονομικής κρίσης και της υιοθέτησης διαδοχικών μέτρων λιτότητας, με σοβαρότατο αντίκτυπο σε θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα, αλλά και εν γένει στα δικαιώματα του ανθρώπου¹⁹⁰.

115. Το περιεχόμενο του Οδικού Χάρτη διαμορφώθηκε στη βάση διαγνωστικής έκθεσης που πραγματοποιήθηκε με ευθύνη της ΔΟΕ, η οποία, σε στενή συνεργασία με την ελληνική Κυβέρνηση και τους κοινωνικούς εταίρους, στο πλαίσιο χρηματοδοτούμενου έργου από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με στόχο την «Υποστήριξη της μετάβασης από την άτυπη στην επίσημη οικονομία και την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα», εκπόνησε, μέσα από μία συμμετοχική διαδικασία διαβούλευσης, έκθεση με θέμα τη *Διάγνωση της Αδήλωτης Εργασίας στην Ελλάδα*. Η Διαγνωστική Έκθεση και ο Οδικός Χάρτης επικυρώθηκαν από την ελληνική Κυβέρνηση και τους εθνικούς κοινωνικούς εταίρους σε δύο υψηλού επιπέδου τριμερείς συναντήσεις που έλαβαν χώρα στις 6 Ιουλίου 2016 και τις 26 Οκτωβρίου 2016 αντίστοιχα, με τις επιμέρους επίσημες τοποθετήσεις των μερών να εμφανίζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ως προς το ζήτημα του ελέγχου της αδήλωτης εργασίας στον αγροτικό τομέα¹⁹¹. Η επικυρωμένη Έκθεση Διάγνωσης παρέχει μία δέσμη συστάσεων επί πολιτικών η οποία αντικατοπτρίζει το όραμα της ΔΟΕ για μία ισορροπημένη προσέγγιση που να συνδυάζει κίνητρα με μέτρα συμμόρφωσης, όπως προβλέπεται στη Σύσταση αριθ. 204 της ΔΟΕ για τη μετάβαση από την άτυπη στην επίσημη οικονομία, η οποία υιοθετήθηκε στη Διεθνή Διάσκεψη Εργασίας, τον Ιούνιο του 2015. Από την άλλη πλευρά, ο Οδικός Χάρτης περιέχει ένα πλαίσιο δεσμεύσεων για τη διαμόρφωση πολιτικών και τη λήψη των απαιτούμενων μέτρων, όπως τελικά διαμορφώθηκε ύστερα από τις τριμερείς διαβουλεύσεις μεταξύ του Κράτους και των εθνικών κοινωνικών εταίρων. Μέτρο πολιτικής του Οδικού Χάρτη για την Αδήλωτη Εργασία αποτελεί και η κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας αριθ. 129 με χρονικό ορίζοντα την 31^η Δεκεμβρίου 2018.

116. Η ΕΕΔΑ παρακολουθεί με ιδιαίτερο ενδιαφέρον την πορεία υλοποίησης του συνόλου των δράσεων του Οδικού Χάρτη για την Αδήλωτη Εργασία. Ωστόσο, υπό το φως της απόφασης του ΕΕΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδας*, αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στη δέσμευση κύρωσης της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας αριθ. 129 για την Επιθεώρηση Εργασίας στον Αγροτικό Τομέα, δεδομένης της σοβαρότατης επίπτωσης που έχει η μη σαφής και προσδιορισμένη αρμοδιότητα ελέγχου από το ΣΕΠΕ, με βάση το ισχύον πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία του, όπως άλλωστε

¹⁹⁰ *Idem*, σελ. 2.

¹⁹¹ ΔΟΕ, *Διαγνωστική Έκθεση για την Αδήλωτη Εργασία στην Ελλάδα*, 2016. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αδήλωτη εργασία βλ. <http://adiloti.org>.

προαναφέρθηκε¹⁹² και προέκυψε με σαφήνεια από την ακρόαση φορέων που διοργάνωσε η ΕΕΔΑ. Επίσης, κρίσιμο είναι να επιλυθούν και άλλα ζητήματα στο ισχύον σύστημα επιθεώρησης εργασίας, που αποτρέπουν ή καθιστούν ιδιαίτερα δυσχερείς τους ελέγχους της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα, όπως ενδεικτικά η μη τυποποίηση της σχέσης εργασίας με συμβάσεις εξαρτημένης εργασίας, η μη δήλωση της εργασίας στο σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (εκτός από τις συμβάσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο της μετάκλησης), η αμοιβή μέσω εργόσημου, η μη ύπαρξη πινάκων προσωπικού¹⁹³.

---

¹⁹² Βλ. *supra*, σελ. 48.

¹⁹³ Βλ. έτσι άρθρο 109 Ν 4485/2017. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. *supra*, παρ. 33, σελ. 23.

VI. ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΑΣ

117. Η διαπίστωση πάντως της παγιωμένης κρατικής και εργοδοτικής ανοχής σε φαινόμενα σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης ενισχύεται δυστυχώς και από τις καταγραφές του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (Δίκτυο), με τη δημιουργία του οποίου, το 2011, η ΕΕΔΑ, σε συνεργασία με το Γραφείο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα (UNHCR), επιχείρησε, αφενός, να συμπληρώσει το κενό που υπήρχε από την απουσία επίσημου και αποτελεσματικού συστήματος καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας σε μία περίοδο έντονης αύξησης του φαινομένου, αφετέρου, να διασυνδέσει τους φορείς που ήδη κατέγραφαν με δική τους πρωτοβουλία τα περιστατικά ρατσιστικής βίας σε βάρος προσώπων που προσέρχονταν στις υπηρεσίες τους¹⁹⁴.

118. Λαμβανομένης υπόψη της βασικής αποστολής του Δικτύου, που συνίσταται μεταξύ άλλων στη διατύπωση συστάσεων προς τις ελληνικές Αρχές σύμφωνα με την ελληνική και διεθνή νομοθεσία προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την προώθηση της ενημέρωσης και την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σχετικά με την καταπολέμηση της ρατσιστικής βίας και την οργάνωση και συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα της Κοινωνίας των πολιτών, αλλά και αρμόδιων θεσμικών φορέων για ζητήματα σχετικά με την αναγνώριση, την καταγραφή και την αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους, η ΕΕΔΑ παρακολουθεί μέσω της δράσης και λειτουργίας του Δικτύου με προσοχή την εφαρμογή της νομοθεσίας για την καταπολέμηση των ρατσιστικών εγκλημάτων και την πρακτική όλων των εμπλεκόμενων μερών, επισημαίνοντας τα νομοθετικά και πρακτικά εμπόδια ως προς την πρόσβαση των θυμάτων στις Αρχές¹⁹⁵.

119. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕΔΑ τονίζει με βαθεία ανησυχία τη σταθερή και επαναλαμβανόμενη αναφορά των Εκθέσεων του Δικτύου, από την ίδρυσή του έως και σήμερα, σε περιστατικά ρατσιστικής βίας κατά εργαζόμενων μεταναστών¹⁹⁶. Μάλιστα, ειδικά για το έτος 2013, ο αριθμός των καταγεγραμμένων από το Δίκτυο θυμάτων παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένος, λόγω της καταγραφής του περιστατικού στη Νέα Μανωλάδα, όπου καταγράφηκαν 155 θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης με ρατσιστικό κίνητρο, κατά των οποίων πυροβόλησαν οι επιστάτες και

¹⁹⁴ Στο Δίκτυο, το οποίο απαρτίζεται από φορείς που προσφέρουν ιατρικές, κοινωνικές και νομικές υπηρεσίες ή/και έρχονται σε άμεση επαφή με τα θύματα ρατσιστικής βίας ή θύματα άλλων βίαιων επιθέσεων που υποκινούνται από μίσος ή προκαταλήψεις, καθώς επίσης και από οργανώσεις που έχουν δημιουργηθεί από τις ίδιες τις ομάδες που συνήθως γίνονται στόχος ρατσιστικής βίας, συμμετέχουν, σήμερα, εκτός από τους συντονιστές – την ΕΕΔΑ και την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες – 45 Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και φορείς της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και ο Συνήγορος του Πολίτη και το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων ως παρατηρητές. Προϋπόθεση για τη συμμετοχή στο Δίκτυο αποτελεί ο σεβασμός στα δικαιώματα του ανθρώπου, τη διαφορετικότητα, την πολυπολιτισμικότητα και την ανεξιθρησκία, καθώς και η δράση για την αντιμετώπιση των διακρίσεων και της μισαλλοδοξίας. Περισσότερες πληροφορίες είναι διαθέσιμες στην ιστοσελίδα του Δικτύου: <http://rvrn.org/>.

¹⁹⁵ Η συμβολή του Δικτύου υπήρξε άλλωστε ιδιαίτερα σημαντική και κατά την επεξεργασία του παρόντος κειμένου Συστάσεων, αφενός, μέσω της συμμετοχής εκπροσώπων του στην ακρόαση φορέων και προσώπων που διοργάνωσε η ΕΕΔΑ, στις 23 Νοεμβρίου 2017, αφετέρου, μέσω της διαρκούς συνεργασίας και του ουσιαστικού διαλόγου που έχει αναπτύξει η ΕΕΔΑ τόσο με το σύνολο των μελών του, όσο και με τη Βοηθό συντονίστρια, κυρία Τίνα Σταυρινάκη.

¹⁹⁶ Οι Ετήσιες Εκθέσεις του είναι διαθέσιμες στην ιστοσελίδα του: <http://rvrn.org/category/%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/>.

τραυμάτισαν 35 από αυτά¹⁹⁷. Στη διασύνδεση μεταξύ ρατσιστικής βίας, ανοχής των αρμόδιων κρατικών Αρχών και εργασιακής εκμετάλλευσης αναφέρεται και ο Συνήγορος του Πολίτη σε Ειδική έκθεσή του για τη ρατσιστική βία στην Ελλάδα, στην οποία μάλιστα επισήμανε την ανάγκη ρητής πρόβλεψης παροχής προστασίας ειδικά για θύματα που δεν έχουν τίτλους νόμιμης διαμονής στη Χώρα¹⁹⁸.

120. Αξίζει, δε, στο σημείο αυτό, να γίνει μια πιο εκτενής αναφορά στο γεγονός ότι η ΕΕΔΑ παρατηρεί με μεγάλη αγωνία ότι, δυστυχώς, το μοτίβο που καταγράφηκε στο τραγικό συμβάν της Μανωλάδας, το 2013, επαναλαμβάνεται σταθερά και σε άλλα περιστατικά έως και σήμερα. Ενδεικτική και συνάμα σοκαριστική – για την ομοιότητά της με τα περιστατικά της Ν. Μανωλάδας του 2013 – είναι η πρόσφατη καταγραφή, το 2017, ενός περιστατικού ρατσιστικής βίας κατά νεαρού άνδρα από το Πακιστάν, ο οποίος εργαζόταν ως εργάτης γης σε διάφορες μονάδες πρωτογενούς γεωργικής παραγωγής στην περιοχή Λάππα Αχαΐας. Σύμφωνα με τη μηνυτήρια αναφορά που κατατέθηκε στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Πατρών, κατόπιν της καταγραφής του περιστατικού από το Δίκτυο, όταν ο εργαζόμενος διεκδίκησε τα οφειλόμενα ημερομίσθια, ο εργοδότης του τον παρέπεμψε στον επιστάτη, υπήκοο Μπαγκλαντές, ο οποίος όχι μόνο δεν του κατέβαλε την οφειλόμενη αμοιβή, αλλά ασκώντας σωματική βία τον απείλησε ότι αν δεν συνεχίσει να εργάζεται δεν θα πληρωνόταν ποτέ. Σημειώνεται, δε, ότι στην ίδια θέση με αυτόν βρίσκονταν και άλλοι ομοεθνείς του, οι οποίοι παρέμεναν για μήνες απλήρωτοι. Το περιστατικό αυτό δυστυχώς δεν είναι μεμονωμένο, γεγονός που αποδεικνύει για ακόμη μία φορά ότι τα μέτρα που έχει λάβει η Πολιτεία την τελευταία πενταετία προκειμένου να καταπολεμήσει τη σοβαρή εργασιακή εκμετάλλευση δεν επαρκούν ούτε είναι αποτελεσματικά.

¹⁹⁷ Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, *Ετήσια Έκθεση 2013*, διαθέσιμο σε: <http://rvrn.org/wp-content/uploads/2014/04/Report2013final.pdf>.

¹⁹⁸ Βλ. σχετικά ΣτΠ, *Ειδική Έκθεση (Νόμος 3094/2003 «Συνήγορος του Πολίτη και άλλες διατάξεις», παρ. 5 άρθρου 3)*. *Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του*, *op.cit.*, σελ. 30-31.

VII. ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ

121. Η παρακολούθηση της συμμόρφωσης των αρμόδιων ελληνικών Αρχών με την απόφαση στην «υπόθεση της Μανωλάδας», όπως προκύπτει από τις πιο πάνω παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ, δεν είναι σε καμία περίπτωση εύκολη υπόθεση, στο βαθμό – κυρίως – που η μελέτη και αντιμετώπιση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και γενικότερα της σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης τέμνουν περισσότερο του ενός πεδία επιστημονικών κλάδων και απαιτούν συνδυασμένες δράσεις, υπό το πρίσμα σύνθετων προσεγγίσεων, όπως το νομοθετικό οπλοστάσιο και η εφαρμογή του, η ευκαμψία ή δυσκαμψία των ρυθμίσεων που αφορούν σε πτυχές του μεταναστευτικού φαινομένου, η επάρκεια και αποτελεσματικότητα των διοικητικών μηχανισμών, η λειτουργία απονομής της δικαιοσύνης, η ανοχή του κοινωνικού ιστού απέναντι στις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η δυναμική συνέργια σε όλα τα στάδια της αλυσίδας της εκμετάλλευσης.

122. Σε συνέχεια των πιο πάνω παρατηρήσεων και λαμβανομένης υπόψη της επείγουσας ανάγκης για άμεση αποτελεσματική αντιμετώπιση τόσο του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, όσο και της σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης γενικότερα, η ΕΕΔΑ συνοψίζει, αναπτύσσοντας παράλληλα ένα πλαίσιο συγκεκριμένων συστάσεων προς τους αρμόδιους φορείς της Πολιτείας, ακολουθώντας τους ίδιους θεματικούς άξονες που υιοθέτησε και κατά την ανάπτυξη της αποτίμησης της εφαρμογής του κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου που διέπει τα ζητήματα αυτά, και πιο συγκεκριμένα, το τριπλό φάσμα των θετικών υποχρεώσεων του Κράτους, όπως αυτές απορρέουν από τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων: την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων ή/και της αναγκαστικής εργασίας (Α), την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας (Β) και την αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας (Γ).

A. Πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και της αναγκαστικής εργασίας

123. Σε ό,τι αφορά ευκατὰ στην εξάλειψη, αλλά έως τότε στην αποτελεσματική αντιμετώπιση, με την έννοια της πρόληψης και της καταστολής, των φαινομένων της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αναγκαστικής εργασίας (εργασία σε ιδιαίτερα καταχρηστικές συνθήκες), η ΕΕΔΑ συστήνει στις αρμόδιες κρατικές Αρχές:

124. Να αναλάβουν πρωτοβουλίες ενίσχυσης του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου και κάλυψης των κενών, όπου αυτά διαπιστώνεται ότι υπάρχουν. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται:

- η κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων Όλων των Μεταναστών Εργαζόμενων και των Μελών των Οικογενειών τους, η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1990, επιβεβαιώνοντας έτσι ότι το Κράτος έχει

αναλάβει τη δέσμευση να σέβεται, να προστατεύει και να προωθεί όλα τα δικαιώματα του ανθρώπου ανεξαιρέτως, χωρίς διακρίσεις¹⁹⁹.

- η κύρωση του Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση αριθ. 29 της ΔΟΕ (P029) για την κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας, με στόχο, μεταξύ άλλων, την προώθηση συγκεκριμένων μέτρων, όπως η εκπαίδευση και ενημέρωση της κοινής γνώμης, ιδίως των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ή η εκπαίδευση και ενημέρωση των εργοδοτών κ.ά.²⁰⁰.
- η κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας αριθ. 129 για την Επιθεώρηση Εργασίας στον Αγροτικό Τομέα, δεδομένης της σοβαρότατης επίπτωσης που έχει η μη σαφής και προσδιορισμένη αρμοδιότητα ελέγχου από το ΣΕΠΕ, με βάση το ισχύον πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία του και την προσαρμογή του νομικού πλαισίου σχετικά με τις επιθεωρήσεις στη γεωργία, προκειμένου αυτό να είναι συμβατό με τη Σύμβαση της ΔΟΕ²⁰¹. Θεωρείται, δε, κρίσιμο η πράξη κύρωσης της Σύμβασης να συνοδεύεται από την ταυτόχρονη λήψη των κατάλληλων μέτρων εφαρμογής και την έκδοση των απαιτούμενων νομοθετικών και κανονιστικών πράξεων, με σαφείς οδηγίες και πρωτόκολλα ελέγχου της εργασίας στον αγροτικό τομέα, αποσαφήνιση της σύμπραξης και των μικτών κλιμακίων ελέγχου με άλλες (συν)αρμόδιες ελεγκτικές υπηρεσίες (πχ ΕΦΚΑ, Αστυνομία, υπηρεσίες του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης), προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης και να μη μείνει κενό γράμμα.
- η συνεκτική αποτύπωση και ενσωμάτωση στο νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο των σχετικών με την εμπορία ανθρώπων για λόγους εργασιακής εκμετάλλευσης και την αναγκαστική εργασία ορισμών, κατά το πρότυπο των διεθνούς και περιφερειακού δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου²⁰².
- η ένταξη στο θεσμικό πλαίσιο, όπου κρίνεται αναγκαίο, των δεικτών (*indicators*) που ορίζουν τα φαινόμενα, προσδιορίζουν και διευκολύνουν το ελεγκτικό έργο σε όλους τους τομείς παροχής εργασίας, με έμφαση στους τομείς που παρατηρείται υψηλή παραβατικότητα και εγκληματικότητα, όπως στον αγροτικό τομέα²⁰³.
- η νομοθετική αναγνώριση των δύο επιβαρυντικών λόγων για αύξηση των ποινών που επιβάλλει το ΣΕΠΕ από το Ν 4052/2012²⁰⁴ (εμπορία και ιδιαίτερα καταχρηστικοί όροι) ως αυτοτελών λόγων οριζόντιας εφαρμογής σε κάθε περίπτωση ελέγχου των όρων παροχής

¹⁹⁹ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 32.

²⁰⁰ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 34.

²⁰¹ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 49 και 63.

²⁰² Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 13 επ.

²⁰³ Βλ. ενδεικτικά τον κατάλογο των δεικτών σχετικά με το εργασιακό *trafficking* του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και την Εγκληματικότητα (UNODC), σελ. 51 επ. και τους δείκτες που έχει συμπεριλάβει η Διεθνής Συνομοσπονδία Συνδικάτων (ITUC) στον Οδηγό της για την αναγκαστική εργασία, σελ. 17.

²⁰⁴ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 29.

της εργασίας, και όχι μόνο στην περίπτωση της απασχόλησης παράνομα διαμενόντων αλλοδαπών.

- η αξιολόγηση από την Πολιτεία της αποτελεσματικότητας της θεσμοθέτησης ελάχιστης σύνθεσης προσωπικού και ανάλογων αντικειμενικών κριτηρίων ελέγχου, ανάλογα με τον κλάδο δραστηριότητας, κατά το πρότυπο των οικοδομικών εργασιών και σχετικού τεκμηρίου ελέγχου των εργοδοτών, λόγω της παραβατικότητας και εγκληματικότητας που παρατηρείται στις περιπτώσεις εμπορίας και αναγκαστικής εργασίας. Η διαδικασία αυτή άλλωστε ανταποκρίνεται και στις προβλέψεις του άρθρου 46 του Ν 4387/2016 σχετικά με το «Αντικειμενικό σύστημα τεκμαρτού υπολογισμού εισφορών», όπου προβλέπεται η έκδοση Προεδρικού Διατάγματος. Χαρακτηριστικά, δε, αναφέρεται στην παράγραφο 3 του ως άνω άρθρου ότι «[τ]ο αντικειμενικό σύστημα τεκμαρτού υπολογισμού ρυθμίζεται με βάση πρόσφορα κριτήρια υπολογισμού της ελάχιστης εργατικής απασχόλησης όπως είναι ιδίως το είδος της επιχείρησης, το μέγεθος της εγκατάστασης, το ωράριο λειτουργίας, η τυχόν εποχιακή φύση της λειτουργίας της επιχείρησης, ο κύκλος εργασιών, οι αναγκαίες για την εκτέλεση των εργασιών ειδικότητες, η γεωγραφική θέση της επιχείρησης, η τυχόν εισφορά προσωπικής απασχόλησης από τον εργοδότη ή μέλη της οικογένειάς του ή τους εταίρους εργοδοτικής επιχείρησης». Προς την κατεύθυνση αυτή μπορεί να συμβάλει η κατάλληλη αξιοποίηση του κανονιστικού πλαισίου που διέπει την ετήσια απασχόληση στην αγροτική εκμετάλλευση για τη μέτρηση του χρόνου εργασίας κατά τη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους, ανάλογα με το είδος της καλλιέργειας²⁰⁵.
- η ρητή συμπερίληψη στο νόμο (άρθρα 323Α και 351 ΠΚ) της «δουλείας» μεταξύ των μορφών εκμετάλλευσης που στοιχειοθετούν την εμπορία ανθρώπων²⁰⁶,
- η προσαρμογή των διατάξεων του νόμου (άρθρα 323Α, παρ. 4 και 351, παρ. 4 ΠΚ) για την ποινικοποίηση της εμπορίας παιδιών, ώστε αυτές να αντικατοπτρίζουν πλήρως τις διατάξεις του άρθρου 4 (γ) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δράση κατά της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων.
- η ρητή αναφορά στο νόμο (άρθρα 323Α και 351 ΠΚ) ότι η συναίνεση ενός θύματος εμπορίας ανθρώπων στην εκμετάλλευσή του είναι αδιάφορη, όποιο κι αν είναι το μέσο (χρήση βίας, απειλής ή άλλου εξαναγκαστικού μέσου ή επιβολή ή κατάχρηση εξουσίας) που χρησιμοποιείται από το δράστη προκειμένου να επιτύχει το σκοπό του²⁰⁷.

²⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά ΥΑ αριθ. 1415/80082 (ΦΕΚ 2386/Β/3.8.2016): «Τροποποίηση της αριθ. 169653/3.6.2011 απόφασης του Υπουργού Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων «Προσδιορισμός της ετήσιας απασχόλησης στην αγροτική εκμετάλλευση» (ΦΕΚ 1181/Β/9.6.2011).

²⁰⁶ GRETA, *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, op.cit.*, παρ. 53.

²⁰⁷ *Idem*, παρ. 54.

- η νομοθετική πρόβλεψη της τήρησης ενός ενιαίου και συνεκτικού συστήματος συλλογής στατιστικών στοιχείων και συναφών δεδομένων για το φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας στην Ελλάδα²⁰⁸.

125. Να διασφαλίσουν την ύπαρξη ενός **ολοκληρωμένου και αποτελεσματικού συστήματος επιθεωρήσεων των όρων και συνθηκών εργασίας**, επιδεικνύοντας τη δέουσα προσοχή στους παράγοντες που αυξάνουν τον κίνδυνο εργασιακής εκμετάλλευσης. Προς το σκοπό αυτό, είναι αναγκαίο να μεριμνήσουν για:

- την **επαρκή στελέχωση του ΣΕΠΕ με προσωπικό που διαθέτει κατάλληλη εκπαίδευση για τη διεξαγωγή στοχευμένων και αποτελεσματικών επιθεωρήσεων**, ώστε να κατανοεί και να αξιολογεί τους παράγοντες που αυξάνουν τον κίνδυνο σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης στην πράξη²⁰⁹. Σημαντική, προς την κατεύθυνση αυτή, θα είναι η συμβολή της απόφασης του ΕΔΔΑ σχετικά με τα κριτήρια των «ιδιαίτερα καταχρηστικών όρων εργασίας», καθώς επίσης και η αξιοποίηση του καταλόγου των δεικτών σχετικά με το εργασιακό *trafficking* του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και την Εγκληματικότητα (UNODC)²¹⁰. Η παρούσα σύσταση της ΕΕΔΑ αφορά και στις ελεγκτικές υπηρεσίες του ΕΦΚΑ.
- τη διασφάλιση της **συνεργασίας του ΣΕΠΕ με την Αστυνομία**, όπου αυτό είναι αναγκαίο – στο βαθμό που σύμφωνα με έρευνες είναι αποδεδειγμένη η σημασία της συνεργασίας τους για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της παρακολούθησης και των ελέγχων – σε συνδυασμό με συγκεκριμένη οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων τόσο του ΣΕΠΕ, όσο και της Αστυνομίας. Όπως άλλωστε επισημαίνεται και από τη ΔΟΕ, ο συντονισμός της δράσης της Επιθεώρησης Εργασίας με τις αστυνομικές, εισαγγελικές και δικαστικές Αρχές της Χώρας είναι κρίσιμης σημασίας για την αποτελεσματικότητα των ελέγχων²¹¹. Η παρούσα σύσταση της ΕΕΔΑ αφορά και στις ελεγκτικές υπηρεσίες του ΕΦΚΑ.
- την **ακριβή οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων του ΣΕΠΕ**, ώστε να μην υπάρχει καμία αμφιβολία σχετικά με την κατανομή τους ικανή να καταλήξει σε πλήρη απαλλαγή ορισμένων χώρων εργασίας από επιθεωρήσεις, ιδίως των αγροτικών χώρων. Η παρούσα σύσταση της ΕΕΔΑ αφορά όλες τις (συν)αρμόδιες ελεγκτικές υπηρεσίες του ΕΦΚΑ, της Αστυνομίας, του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης (για τον αγροτικό τομέα) και του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής (για τα ζητήματα αλλοδαπών).

²⁰⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά βλ. *infra*, σελ. 71.

²⁰⁹ Βλ. σχετικά FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 117-18, CoE, ECRI, *Report on Greece (fifth monitoring cycle), op.cit.*, παρ. 92-93 και ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting*, TMELE/2013/6, Geneva, 11-15 Φεβρουαρίου 2013, παρ. 15.

²¹⁰ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 51 επ.

²¹¹ Βλ. σχετικά και τις Συστάσεις της ΔΟΕ, ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 7 και 16.

126. Με βάση τις πιο πάνω διαπιστώσεις, η ΕΕΔΑ επαναλαμβάνει ότι θεωρεί **απαραίτητη τη συμμόρφωση της Πολιτείας με τις σχετικές συστάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη**²¹², τονίζοντας ωστόσο ότι είναι κρίσιμη και η επέκταση της συντονισμένης και αποτελεσματικής παρέμβασης της Πολιτείας για τις συνθήκες εργασίας των εργαζόμενων, ημεδαπών και αλλοδαπών, στο σύνολο του αγροτικού τομέα, και όχι μόνο στους εργάτες γης.

127. Να διατηρούν ένα ενιαίο και συνεκτικό σύστημα συλλογής στατιστικών στοιχείων και συναφών δεδομένων για το φαινόμενο της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας στην Ελλάδα, στο οποίο θα συγκεντρώνονται και διατηρούνται αξιόπιστα συνολικά στατιστικά στοιχεία σχετικά με τα μέτρα προστασίας και προώθησης των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας, καθώς επίσης και σχετικά με τη διερεύνηση και τη δίωξη σχετικών υποθέσεων, τα οποία να αφορούν τόσο τις τάσεις στην εμπορία και την αναγκαστική εργασία, όσο και τις επιδόσεις των κυριότερων φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση των δύο φαινομένων²¹³. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να αξιολογηθούν άμεσα οι αδυναμίες του ισχύοντος πλαισίου εργασίας και κοινωνικής ασφάλισης που καθιστούν άορατη την εργασία που αποδεδειγμένα παρέχεται υπό συνθήκες εξάρτησης, όπως πχ η εργασία στον αγροτικό τομέα και τα ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση του εργοσήμου. Οι πληροφορίες αυτές θα πρέπει να συλλέγονται και να διατηρούνται με το δέοντα σεβασμό στα προσωπικά δεδομένα των προσώπων στα οποία αναφέρονται, θύματα και δράστες²¹⁴.

128. Να προωθήσουν στοχευμένα μέτρα κοινωνικής και οικονομικής ενδυνάμωσης των ιδιαίτερα εύάλωτων στην εργασιακή εκμετάλλευση κοινωνικών ομάδων, συμπεριλαμβανομένων των παράτυπα διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, των αιτούντων άσυλο και προσφύγων, των ασυνόδευτων παιδιών και των γυναικών²¹⁵.

129. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στους όρους εργασίας των εργαζόμενων μεταναστών, η ΕΕΔΑ παραπέμπει στις συστάσεις που έχει διατυπώσει ήδη από το 2008 ο Συνήγορος του Πολίτη²¹⁶. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕΔΑ καλεί τις αρμόδιες κρατικές Αρχές να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα ώστε:

²¹² ΣτΠ, Άμεση, συντονισμένη και αποτελεσματική παρέμβαση της Πολιτείας για τις συνθήκες εργασίας στις καλλιέργειες φράουλας στη Νέα Μανωλάδα ζητά ο Συνήγορος του Πολίτη, Δελτίου Τύπου, 18.4.2013.

²¹³ Βλ. ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 9.

²¹⁴ CoE, Committee of the Parties to the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Recommendation CP(2018)3 on the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Greece, adopted at the 22nd meeting of the Committee of the Parties, on 9 February 2018, Addendum: *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece*, παρ. 9.

²¹⁵ *Idem*, παρ. 14.

²¹⁶ ΣτΠ, Παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα των αλλοδαπών εργατών στις αγροτικές καλλιέργειες της Ηλείας (Νέα Μανωλάδα), *op.cit.*, σελ. 3.

- ο έλεγχος νομιμότητας των σχέσεων εργασίας να μην εξαντλείται στον έλεγχο νομιμότητας διαμονής των εργαζόμενων μεταναστών, αλλά να περιλαμβάνει και τους εργοδότες που απασχολούν παράνομα αλλοδαπό εργατικό δυναμικό,
- οι όροι εργασίας των εργαζόμενων μεταναστών να πληρούν τις προϋποθέσεις που θέτει το οικείο νομοθετικό πλαίσιο. Σε αντίθετη περίπτωση, οι αρμόδιοι ελεγκτικοί μηχανισμοί υποχρεούνται να επιβάλουν τις προβλεπόμενες κυρώσεις εις βάρος των εργοδοτών,
- οι εργαζόμενοι μετανάστες – συμπεριλαμβανομένων και όσων δεν διαθέτουν έγγραφα νόμιμης εισόδου και διαμονής στη Χώρα – να υπάγονται στον κατάλληλο ασφαλιστικό φορέα και να έχουν πρόσβαση σε ιατροφαρμακευτική κάλυψη και
- οι εργαζόμενοι μετανάστες να ενημερώνονται για τα δικαιώματά τους, προκειμένου να αποφευχθούν φαινόμενα απώλειας των δεδουλευμένων και της ασφάλισής τους για τις ημέρες εργασίας τους.

130. Να ενισχύσουν τις προσπάθειες ανίχνευσης των περιπτώσεων εμπορίας ανθρώπων στο πλαίσιο συνοριακών ελέγχων, μεταξύ άλλων και μέσω της κατάρτισης και κατάλληλης εκπαίδευσης των συνοριοφυλάκων στην αναγνώριση των θυμάτων της εμπορίας ανθρώπων²¹⁷.

131. Να αναλάβουν πρωτοβουλίες στοχευμένης ευαισθητοποίησης και κατάρτισης των εργαζόμενων σε φορείς και υπηρεσίες που έρχονται αντιμέτωποι με υποθέσεις εργασιακής εκμετάλλευσης, ώστε να έχουν γνώση των ποικίλων μορφών σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης και των βαθύτερων αιτιών τους και να διαθέτουν την εκπαίδευση που θα τους επιτρέψει να αντιδράσουν δεόντως. Οι επιθεωρητές εργασίας, οι αστυνομικοί, οι δικαστές και οι εισαγγελείς, οι κοινωνικοί λειτουργοί και άλλοι εργαζόμενοι σε κέντρα υποδοχής αιτούντων άσυλο και μεταναστών, οι δικηγόροι και οι επαγγελματίες υγείας πρέπει να ενημερωθούν και να εκπαιδευτούν ώστε να μπορούν να ανιχνεύσουν τους δείκτες εργασιακού *trafficking* και τις άλλες μορφές εργασιακής εκμετάλλευσης, προκειμένου να δίνουν προτεραιότητα στα δικαιώματα των θυμάτων σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης και όχι σε ζητήματα διαχείρισης της μετανάστευσης²¹⁸.

132. Λαμβανομένης υπόψη της ευρύτερης πρόσβασης που έχουν οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης σε ευάλωτες ομάδες-στόχους για τα κυκλώματα εκμετάλλευσης, να αξιοποιήσουν

²¹⁷ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 16 και OSCE, *From Reception to Recognition: Identifying and Protecting Human Trafficking Victims in Mixed Migration Flows. A Focus on First Identification and Reception Facilities for Refugees and Migrants in the OSCE Region*, Office of the Special Representative and Co-ordinator for Combating Trafficking in Human Beings, 2017, σελ. 46.

²¹⁸ Βλ. έτσι CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 8, FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 15, ILO, *Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 7 και OSCE, *From Reception to Recognition: Identifying and Protecting Human Trafficking Victims in Mixed Migration Flows. A Focus on First Identification and Reception Facilities for Refugees and Migrants in the OSCE Region, op.cit.*, σελ. 46.

τη συνεργασία και τη συνέργεια με τις τοπικές κοινωνίες και τους Δήμους, συντονίζοντας δράσεις πρόληψης του φαινομένου, ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και αφύπνισης των πολιτών πανελλαδικά, με στόχο την πραγματική αποτύπωση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας και την ανάλογη αντιμετώπισή του. Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης, βέβαια, κρίνεται εξίσου σημαντική και στο μεταγενέστερο στάδιο της επανένταξης των θυμάτων στην κοινότητα²¹⁹.

133. Να αναλάβουν πρωτοβουλίες ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης στο υπαρκτό θέμα της σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης των μεταναστών εργαζόμενων και να εντείνουν τις προσπάθειες για την **καλλιέργεια κλίματος μηδενικής ανοχής στην εργασιακή εκμετάλλευση**²²⁰. Σε αυτό αναμένεται να συμβάλει σημαντικά η προσπάθεια των αρμόδιων κρατικών Αρχών να διορθώσουν τις αστοχίες και ελλείψεις των επίσημων θεσμών, ώστε να **μειωθεί το χάσμα μεταξύ της ηθικής του Κράτους και της ηθικής των πολιτών σε ό,τι αφορά στην αδήλωτη εργασία**, με συγκεκριμένα εργαλεία, όπως για παράδειγμα με εκστρατείες ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης²²¹. Η ΔΟΕ, μάλιστα, όπως προκύπτει από τις Συστάσεις της που υιοθετήθηκαν κατά την Τριμερή Συνάντηση των Εμπειρογνομόνων για την Αναγκαστική Εργασία και την Εμπορία για σκοπούς Εργασιακής Εκμετάλλευσης, τονίζει τη σημασία τακτικής ανάληψης δράσεων ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης, μέσω εκστρατειών ενημέρωσης, ενημερωτικών φυλλαδίων και σχολικών προγραμμάτων, **στοχεύοντας μεταξύ άλλων στις ίδιες τις πιο ευάλωτες στην αναγκαστική εργασία κοινωνικές ομάδες**²²².

- Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να ενταχθεί και η λήψη μέτρων για την αποθάρρυνση της ζήτησης των υπηρεσιών των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας, ευαισθητοποιώντας ιδιαίτερα το ευρύ κοινό, σε συνεργασία με ΜΚΟ, συνδικαλιστικές ενώσεις και φορείς του ιδιωτικού τομέα, σχετικά με την ποινικοποίηση της εν γνώσει χρήσης των υπηρεσιών αυτών των ατόμων²²³,
- καθώς επίσης και η λήψη συγκεκριμένων μέτρων προκειμένου να **ενθαρρύνονται οι επιχειρήσεις να εξαλείψουν από τις αλυσίδες εφοδιασμού τους (supply chains) την εμπορία ανθρώπων και την αναγκαστική εργασία.**
- Επίσης πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες για **αποτελεσματική συνεργασία δημόσιων και ιδιωτικών φορέων**, η οποία να βασίζεται σε σύμπνοια για τα προβλήματα που

²¹⁹ Βλ. *infra*, σελ. 76.

²²⁰ Βλ. έτσι CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 12 και FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 15.

²²¹ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 41.

²²² ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 8.

²²³ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 13.

προκαλεί η εργασιακή εκμετάλλευση, τα θεμελιώδη δικαιώματα που διακυβεύονται και τις παρεμβάσεις που απαιτούνται, με μοναδικό ζητούμενο πάντα την αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής κατά της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας²²⁴.

B. Προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας

134. Αναφορικά με την αποτελεσματικότερη προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας, η ΕΕΔΑ συστήνει στις αρμόδιες κρατικές Αρχές:

135. Να αναλάβουν πρωτοβουλίες **βελτίωσης του συστήματος αναγνώρισης των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας**, ακολουθώντας μεταξύ άλλων και τις πολύ στοχευμένες συστάσεις των εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΔΟΕ σχετικά με την αναγνώριση των θυμάτων²²⁵, σύμφωνα τις οποίες οι ελληνικές Αρχές οφείλουν, μεταξύ άλλων:

- να διασφαλίσουν ότι η αναγνώριση των θυμάτων δεν εξαρτάται από τη δήλωση του θύματος και τη συνεργασία του κατά την έρευνα ή τις ποινικές διαδικασίες,
- να επιταχύνουν τη διαδικασία αναγνώρισης των θυμάτων,
- να εξασφαλίσουν την επαρκή χρηματοδότηση του Εθνικού Μηχανισμού Αναφοράς και Παραπομπής Θυμάτων και πιθανών Θυμάτων Εμπορίας Ανθρώπων (EMA), προκειμένου να δημιουργηθούν δίκτυα αναγνώρισης θυμάτων και να παρέχουν σχετική κατάρτιση και εκπαίδευση σε επαγγελματίες που ασχολούνται με τα θύματα εμπορίας,
- να υιοθετήσουν μια προσέγγιση πρόληψης (*proactive*) για την αναγνώριση θυμάτων εμπορίας για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας, με την ενθάρρυνση τακτικών και συντονισμένων επιθεωρήσεων σε τομείς που κυρίως εντοπίζονται τα θύματα,
- να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στην αναγνώριση θυμάτων μεταξύ των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο στα κέντρα πρώτης υποδοχής, καθώς επίσης και των παράτυπα διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών που κρατούνται, παρέχοντας ταυτόχρονα την κατάλληλη κατάρτιση στο προσωπικό που έρχεται σε επαφή μαζί τους.

²²⁴ *Idem*, παρ. 7 και OSCE, *From Reception to Recognition: Identifying and Protecting Human Trafficking Victims in Mixed Migration Flows. A Focus on First Identification and Reception Facilities for Refugees and Migrants in the OSCE Region*, *op.cit.*, σελ. 46.

²²⁵ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece*, *op.cit.*, παρ. 17 και ILO, *Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, Conclusions adopted by the Meeting*, *op.cit.*, παρ. 11.

136. Να εξασφαλίσουν τη λειτουργία κατάλληλων και εξειδικευμένων καταφυγίων για άνδρες θύματα εμπορίας ανθρώπων²²⁶.

137. Να διασφαλίσουν ότι σε όλα τα θύματα εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας που είναι υπήκοοι τρίτων χωρών ή ευρωπαίοι πολίτες χορηγείται επαρκής προθεσμία περίσκεψης, για την οποία ενημερώνονται συστηματικά. Για τη δυνατότητα πραγματικής χρήσης της δυνατότητας αυτής είναι πολύ σημαντικό να είναι ενήμεροι οι αστυνομικοί και κάθε άλλος επαγγελματίας που έρχεται σε επαφή με τα πρόσωπα αυτά²²⁷.

138. Να αναλάβουν πρωτοβουλίες για να διασφαλίσουν ότι όλα τα θύματα εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας θα μπορούν να ασκήσουν στην πράξη το δικαίωμα που τους αναγνωρίζει η ελληνική έννομη τάξη για χορήγηση ανανεώσιμης άδειας διαμονής²²⁸. Πιο συγκεκριμένα, κρίνεται αποτελεσματική και αναγκαία η θέσπιση μέτρων για την ενθάρρυνση των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή άλλων μορφών σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης να προβαίνουν σε καταγγελία χωρίς τον κίνδυνο απέλασης, με τη δυνατότητα χορήγησης άδειας διαμονής, βάσει σαφών νομικών όρων²²⁹.

- Στο πλαίσιο αυτό και λαμβανομένης υπόψη της έντονης σύνδεσης που παρατηρείται μεταξύ του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων και του μεταναστευτικού ζητήματος, σκόπιμο είναι να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για τη δημιουργία και διατήρηση ενός διαρκούς μηχανισμού πρόσβασης σε καθεστώς νόμιμης διαμονής για όλους τους αλλοδαπούς που ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα.

139. Να υιοθετήσουν μέτρα για τη διευκόλυνση και τη διασφάλιση της πρόσβασης των θυμάτων εμπορίας ή/και αναγκαστικής εργασίας στη διαδικασία χορήγησης αποζημίωσης από τους δράστες, ακολουθώντας ειδικότερα τις συστάσεις των εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΔΟΕ²³⁰, σύμφωνα με τις οποίες οι ελληνικές Αρχές οφείλουν, μεταξύ άλλων:

- να διασφαλίσουν ότι τα θύματα ενημερώνονται συστηματικά σε γλώσσα που κατανοούν για το δικαίωμά τους να διεκδικήσουν αποζημίωση, καθώς επίσης και για τις διαδικασίες που μπορούν να ακολουθήσουν,
- να βοηθήσουν τα θύματα στην αποτελεσματική άσκηση στην πράξη του δικαιώματός τους να ζητήσουν αποζημίωση, διασφαλίζοντας την πρόσβασή τους σε νομική συνδρομή,

²²⁶ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 19.

²²⁷ *Idem*, παρ. 21.

²²⁸ *Idem*, παρ. 22.

²²⁹ Βλ. έτσι και FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 20.

²³⁰ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 23 και ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 14.

ενισχύοντας την ικανότητα των νομικών στην υποστήριξη θυμάτων και συμπεριλαμβάνοντας το θέμα της αποζημίωσης θυμάτων στα επιμορφωτικά σεμινάρια των αστυνομικών, ανακριτικών και δικαστικών Αρχών,

- να διασφαλίσουν ότι **το κρατικά χρηματοδοτούμενο σύστημα αποζημίωσης θα είναι πράγματι προσβάσιμο στα θύματα**, ανεξάρτητα από την ιθαγένεια ή το καθεστώς διαμονής τους,
- να **χρησιμοποιούν τα περιουσιακά στοιχεία που έχουν κατασχεθεί από τους δράστες προκειμένου να αποζημιώσουν τα θύματα**,
- να **διευκολύνουν τα θύματα υπηκόους τρίτων χωρών που δεν βρίσκονται πια σε ελληνικό έδαφος να ζητήσουν αποζημίωση από τους δράστες**.
- Στο πλαίσιο αυτό, αναγκαία κρίνεται η **ανάπτυξη ενός συστήματος καταγραφής των αιτημάτων αποζημίωσης και χορήγησης αποζημίωσης από τα θύματα**²³¹, προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά από τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές η παντελής έλλειψη δεδομένων για τον αριθμό και το ποσό των αποζημιώσεων που χορηγήθηκαν σε θύματα εμπορίας ανθρώπων από τους αυτουργούς²³².
- Επιπλέον, αξίζει να γίνει μνεία, στο σημείο αυτό, στη σύσταση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ να **διευρυνθεί το σύστημα χορήγησης αποζημίωσης στα θύματα, ώστε να καλύπτει και τα θύματα σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης**. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται τα θεσμικά όργανα της ΕΕ να εξετάσουν το ενδεχόμενο τροποποίησης της Οδηγίας περί κυρώσεων κατά των εργοδοτών προκειμένου να συμπεριλάβουν διάταξη παρόμοια με αυτή του άρθρου 17 της Οδηγίας περί εμπορίας ανθρώπων, σύμφωνα με την οποία τα Κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι τα θύματα εμπορίας ανθρώπων έχουν πρόσβαση σε υφιστάμενα κρατικά προγράμματα αποζημίωσης θυμάτων²³³.

140. Να υιοθετήσουν μέτρα για **την αξιολόγηση του επαναπατρισμού των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας με σεβασμό στα δικαιώματα, την ασφάλεια και την αξιοπρέπειά τους**²³⁴. Προς το σκοπό αυτό, αναγκαία κρίνεται η **διασφάλιση της αρχής της μη επαναπροώθησης**, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη τις κατευθυντήριες οδηγίες της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης της Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων στα θύματα εμπορίας.

141. Λαμβανομένης υπόψη της εγγύτητας των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης στους πολίτες, να **αξιοποιήσουν τη συνεργασία και τη συνέργεια σε επίπεδο Δήμων και τοπικών κοινωνιών**,

²³¹ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 24.

²³² Βλ. *supra*, σελ. 56 επ.

²³³ FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 22.

²³⁴ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 25.

αναπτύσσοντας δράσεις για τη στήριξη και την επανένταξη των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας.

142. Δεδομένου ότι οι διατάξεις για την προστασία των εργαζόμενων, όπως η πληρωμή των καθυστερούμενων μισθών, παραμελούνται συχνά, να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα ώστε οι διατάξεις αυτές να αποτελούν μέρος μιας συνολικής και συστηματικής προσέγγισης για την προστασία των θυμάτων, σύμφωνα και με τις σχετικές Συστάσεις της ΔΟΕ²³⁵.

143. Τέλος, η ΕΕΔΑ θεωρεί αναγκαία και συστήνει τη διεύρυνση της παροχής στοχευμένων υποστηρικτικών υπηρεσιών που προβλέπονται για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων και στα θύματα άλλων μορφών εργασιακής εκμετάλλευσης, μεταξύ των οποίων και η αναγκαστική εργασία. Για το σκοπό, προτείνει στις αρμόδιες ελληνικές Αρχές να ακολουθήσουν τις σχετικές συστάσεις του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ²³⁶ και να:

- υιοθετήσουν μέτρα για τη σύσταση μηχανισμών παραπομπής σε υποστηρικτικές υπηρεσίες για τα θύματα κάθε μορφής σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης,
- να μεριμνήσουν ώστε τα θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης να μην αποκλείονται από τις υποστηρικτικές υπηρεσίες λόγω του παράτυπου καθεστώτος διαμονής τους.

Γ. Αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας

144. Αναφορικά με την αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη των εγκλημάτων εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης ή/και αναγκαστικής εργασίας, η ΕΕΔΑ εκφράζει την ευχή η απόφαση αυτή ορόσημο του ΕΔΔΑ να αποτελέσει πολύτιμο οδηγό για τις αρμόδιες δικαστικές, εισαγγελικές και διοικητικές Αρχές της Χώρας²³⁷ και συστήνει στις δημόσιες Αρχές:

145. Να αναλάβουν πρωτοβουλίες για τη διασφάλιση της συμμόρφωσής τους με την αρχή της μη-τιμώρησης θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας για συμμετοχή τους σε παράνομες πράξεις, στο βαθμό που εξαναγκάστηκαν να συμμετάσχουν σε αυτές. Ειδικότερα, μεταξύ των μέτρων αυτών προτείνονται:

- η κατάργηση της απαίτησης της προηγούμενης καταγγελίας του θύματος και η σχετική εκπαίδευση των αρμόδιων αστυνομικών και εισαγγελικών Αρχών.

²³⁵ ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 13.

²³⁶ FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 19.

²³⁷ Όπως έχει ήδη επισημανθεί στη σχολιαζόμενη απόφαση της Τ. Κυριαζή, *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, 5/2017, σελ. 483.

- η αποχή από τη δίωξη και τιμωρία των δυνητικών θυμάτων για συμμετοχή τους σε παράνομες πράξεις, στο βαθμό που εξαναγκάστηκαν να συμμετάσχουν σε αυτές, για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο εκκρεμεί ακόμη η αναγνώρισή τους ως θύματα.

146. Να προτεραιοποιήσουν τον εντοπισμό των κενών στη διαδικασία διερεύνησης και δίωξης των εγκλημάτων της εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας, προκειμένου να εξασφαλίσουν και στην πράξη τη δίκαιη και σε εύλογο χρονικό διάστημα δίκη προς όφελος των θυμάτων εμπορίας και την επιβολή αποτελεσματικών, αναλογικών και αποτρεπτικών κυρώσεων για τους δράστες. Προς το σκοπό αυτό, σημαντική αναμένεται ότι θα είναι η συμβολή μιας περαιτέρω εξειδίκευσης στο αντικείμενο των ανακριτικών και δικαστικών Αρχών που ασχολούνται με περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας²³⁸.

147. Να προωθήσουν τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των αστυνομικών ερευνών, διερευνώντας τη δυνατότητα δημιουργίας ειδικών αστυνομικών μονάδων και ανάπτυξης στενών δεσμών συνεργασίας μεταξύ της Ελληνικής Αστυνομίας και των Αρχών παρακολούθησης, όπως είναι το ΣΕΠΕ και οι αστυνομικές μονάδες δίωξης οικονομικού εγκλήματος. Ταυτόχρονα, να αναβαθμίσουν τη διασυνοριακή συνεργασία των διωκτικών Αρχών σε επίπεδα ανάλογα με αυτά που έχουν επιτευχθεί σε άλλους τομείς του οργανωμένου εγκλήματος²³⁹.

148. Να επιδιώξουν την περαιτέρω εξειδίκευση των δικαστών και των εισαγγελέων, ώστε να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν έγκαιρα και αποτελεσματικά τις περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων²⁴⁰.

149. Να ενισχύσουν τα μέτρα προστασίας των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ή/και αναγκαστικής εργασίας, αποτρέποντας τον εκφοβισμό τους, τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το πέρας της διαδικασίας αναγνώρισής τους ως θυμάτων²⁴¹.

150. Λαμβάνοντας υπόψη τα πορίσματα της Ομάδας Εμπειρογνομόνων για τη Δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων του Συμβουλίου της Ευρώπης (GRETA)²⁴², τα ευρήματα της έρευνας του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ²⁴³, τις Συστάσεις της ΔΟΕ που υιοθετήθηκαν κατά την Τριμερή Συνάντηση των Εμπειρογνομόνων για την Αναγκαστική Εργασία και την Εμπορία για σκοπούς Εργασιακής Εκμετάλλευσης²⁴⁴, καθώς επίσης και τις Συστάσεις του Συνηγόρου του

²³⁸ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 27 και ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*, παρ. 19.

²³⁹ FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*, σελ. 15.

²⁴⁰ CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*, παρ. 27.

²⁴¹ *Idem*, παρ. 28.

²⁴² CoE, *List of GRETA's proposals concerning the implementation of the Convention by Greece, op.cit.*

²⁴³ FRA, *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union - States' obligations and victims' rights, op.cit.*

²⁴⁴ ILO, Tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, *Conclusions adopted by the Meeting, op.cit.*

Πολίτη²⁴⁵, η ΕΕΔΑ θεωρεί ότι θα συμβάλει καθοριστικά στην καλύτερη αντίληψη του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης, της αναγκαστικής εργασίας και γενικότερα της αντιμετώπισης όλων των μορφών της σοβαρής εργασιακής εκμετάλλευσης και της αποτελεσματικότερης καταπολέμησής του **η συζήτηση του παρόντος κειμένου Συστάσεων ενόπιον των συναρμόδιων Κοινοβουλευτικών Επιτροπών.**

---

²⁴⁵ ΣτΠ, *Παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα των αλλοδαπών εργατών στις αγροτικές καλλιέργειες της Ηλείας (Νέα Μανωλάδα)*, *op.cit.*. Βλ. έτσι και ΣτΠ, *Υπόθεση Μανωλάδας: μια καταδίκη που θα είχε αποφευχθεί εάν λαμβάνοντας τα μέτρα που είχε ζητήσει ο Συνήγορος, Δελτίο Τύπου*, 31.3.2017.